T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

EBÛ SAÎD EL-HARRÂZ'IN *KİTÂBU'L-KEŞF VE'L-BEYÂN, KİTÂBU'L-HAKÂİK* VE *KİTÂBU'L-FERÂĞ* ADLI ÜÇ RİSALESİNDEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Naile BALTACI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK

Konya 2009

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

EBÛ SAÎD EL-HARRÂZ'IN *KİTÂBU'L-KEŞF VE'L-BEYÂN, KİTÂBU'L-HAKÂİK* VE *KİTÂBU'L-FERÂĞ* ADLI ÜÇ RİSALESİNDEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Hazırlayan
Naile BALTACI
054244061005

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK

Konya 2009

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Naile BALTACI

TEZ KABUL FORMU

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Naile BALTACI tarafından hazırlanan *Ebû Saîd el-Harrâz'ın Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân, Kitâbu'l-Hakâik ve Kitâbu'l-Ferâğ Adlı Üç Risalesindeki Tasavvufî Görüşleri* başlıklı bu çalışma 30 / 06 / 2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı		İmza
	Başkan	
	Üye	
	Üye	

ÖZET

Baltacı, Naile, *Ebû Saîd El-Harrâz'ın Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân, Kitâbu'l-Hakâik ve Kitâbu'l-Ferâğ Adlı Üç Risalesindeki Tasavvufî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç Dr. Hülya Küçük, Konya 2009, XV+154 s.

Ebû Saîd Ahmed b. Îsâ el-Harrâz (v. 286/899) Müslüman düşünür ve mutasavvıfların önde gelenlerindendir. III/IX. yy.da Bağdad'ın sufi çevrelerinde saygın bir yeri vardır. Klasik tasavvufi yapının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.

Biz bu çalışmamızda Ebû Saîd el-Harrâz'ın *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ ve Kitâbü'l-Hakâik* adlı yazmalarından hareketle tasavvufî görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızın giriş bölümünde Harrâz'ın hayatı, eserleri, talebeleri ve sufî hocaları hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde Harrâz'ın adı geçen üç adet yazma eserinin asıllarına ve tercümelerine yer verdik. İkinci bölümde ise Harrâz'ın yazmalarından çıkardığımız (fenâ, bekâ, muhabbet, mârifet, ârif, velî, sıdk, tevekkül gibi) tasavvufî haller, makamlar ve kavramlar hakkında onun görüşlerini ortaya koyduk. Aynı bölümde tasavvufî tecrübenin zirve noktası olarak kullanılan ve Harrâz tarafından temellendirildiği ifade edilen fenâ ve bekâya özel bir yer ayırdık.

Çalışmamızı bir sonuç bölümü ile noktaladık.

ABSTRACT

Baltacı, Naile, *Abû Saîd al-Kharrâz's apprehension of sufî theory in the writings of him (Kitâb al-Kashf wa-al-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq)*, Master Thesis, Advisor: Doç. Dr. Hülya Küçük, Konya 2009, XV+154 p.

Abû Saîd Ahmad b. Îsâ al-Kharrâz (d. 286/899) is one of the important Muslim thinkers and Muslim mystics (sufi). He was a leading figure of the Sufî circles of Baghdâd in the 3rd/9th century. al-Kharrâz soon became an outstanding founder of a classical edifice of Sûfî theory and language.

In this study we discussed Abû Saîd al-Kharrâz's apprehension of tasawwuf/sufî theory in the writings of him (*Kitâb al-Kashf wa-al-Bayân, Kitâb al-Ferâgh, Kitâb al-Haqâiq*).

In the introduction, we studied Kharrâz's biography, his life, works, companions, students and the Sûfî masters of him.

In the first chapter, we dealt with writings of Abû Saîd al-Kharrâz and their interpretations. In the second chapter, we scrutinized the conceptions of Kharrâz in his writings (al-fenâ wa al-baqâ, mahabbat Allah, al-ma'rifah, ârif, walî, sidq, tawakkul etc.).

In the same chapter, we refered that al-Kharrâz developed the influential theory of al-fenâ wa al-baqâ which became a watchword of Sûfism for the apex of mystical experience.

The presented study has ended with conclusion.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI ..... **IV**

TEZ KABUL FORMU ..... **V**

ÖZET ..... **VI**

ABSTRACT ..... **VII**

İÇİNDEKİLER ..... **IX**

KISALTMALAR ..... **XI**

ÖNSÖZ ..... **XIII**

GİRİŞ **1**

EBÛ SAÎD EL-HARRÂZ'IN HAYATI VE ESERLERİ **1**

A. HAYATI **1**

A.1. İsmi, Künyesi ve Doğum Tarihi 1

A.2. Şeyhleri ve Muasırları 2

A.3. Müridleri 2

A.4. Tasavvufî Kişiliği 3

A.5.Vefâtı 5

B. ESERLERİ **5**

C.ETKİLERİ **8**

I. BÖLÜM **11**

HARRÂZ'IN ÜÇ ESERİ VE TERCÜMELERİ **11**

A.KİTÂBÜ'L-KEŞF VE'L-BEYÂN **12**

A.1. Eserin Tanıtımı 12

A.2.Eserin Metni 15

A.3. Eserin Tercümesi 28

B.KİTÂBÜ'L-HAKÂİK **37**

B.1.Eserin Tanıtımı 37
B.2.Eserin Metni 39
B.3. Eserin Tercümesi 58
C.KİTÂBÜ'L-FERÂĞ 71
C.1. Eserin Tanıtımı 71
C.2. Eserin Metni 74
C.3. Eserin Tercümesi 89
II. BÖLÜM 99
HARRÂZ'IN BU ÜÇ ESERDEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ 99
A.HALLER, MAKAMLAR VE KAVRAMLAR 100
A.1.ÂRİF ve MÂRİFET 100
A.2.FENÂ ve BEKÂ 104
A.3.VELÂYET-NÜBÜVVET 108
A.4. ZİKİR 117
A.5.TEVHÎD 118
A.6.İHLÂS 118
A.7.ŞEVK 119
A.8.HAVF (KORKU) ve RECÂ 120
A.9.MUHABBET 121
A.10.KADER-SAİD-ŞAKİ 122
A.11. TEVEKKÜL 123
A.12.VERA 124
A.13.İRADE-MÜRİD 125
A.14.RİYÂZET-MÜCÂHEDE-TEVFÎK 126
B. HARRÂZ'IN SADECE TANIMINI YAPTIĞI KAVRAMLAR 128
SONUÇ 149
BİBLİYOGRAFYA 151
ÖZGEÇMİŞ 155

KISALTMALAR

age.	: adı geçen eser
agt.	: adı geçen tez
ay.	: aynı yer
bkz.	: bakınız
DİA.	: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
dpn.	: dipnot
GAL.	: *Geschichte der Arabischen Litteratur*
h.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
hk.	: hakkında
İA.	: *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*
krş.	: karşılaştırınız
m.	: milâdî
nşr.	: neşreden
nu.	: numara, numarası
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz, basım tarihi yok
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
yay.	: yayınları, yayınlayan
yy.	: yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Dinin sadece zahir yaşantıda değil, insanın derununu ifade eden kalp ve mana boyutunda da yaşanması ve içselleşmesi gerektiği İslam'ın ilk devirlerinden beri bilinen bir gerçektir. Peygamber Efendimizden sonraki dönemlerde bu bilinçten hareketle zahit sufîler ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz.

İslam'ın ilk dönemlerinde bir zühd hareketi olarak başlayarak günümüze gelinceye kadar pek çok evreler geçirip sistemleşen ve bir bilim dalı olarak günümüzde varlığını devam ettiren tasavvufun, mahiyetini ve tarihi gelişimini en iyi şekilde anlayabilmenin bir gereği de mutasavvıfların fikirlerinin derinlemesine bilinebilmesidir. İşte ilk eserlerin tedvin edilmeye başlandığı, tasavvuf kavramlarının kullanılıp yaygınlaştığı dönemin mutasavvıflarından olan Ebû Saîd el-Harrâz'ı (v. 286/899) araştırmamıza konu edinmemizin en önemli sebeplerinden biri de bu husustur.

Hicrî III. yüzyılda ise Zünnûn el-Mısrî'de (v. 245/859) olduğu gibi mârifet ve muhabbeti de zühdün içine katarak harmanlanmış yeni yapılanmalar tasavvuf'un temeline yerleşmiştir. Ebû Saîd el-Harrâz da bu geleneğin bir temsilcisidir. Harrâz'ın tasavvufî temel kavram ve makamlara dair görüşlerini incelediğimiz eserlerinde bu hususu ayrıntılı olarak görmekteyiz. Ayrıca tasavvuf kitaplarında fena ve beka konusunda ilk söz söyleyen sufî diye nitelendirilmesine karşın bu eserlerde müstakil olarak özel bir vurgu ile fena ve bekadan söz edilmediği, hatta *Kitâbu'l-Hakâik*'ta tanımı yapılan kavramların içinde de fena ve bekanın zikredilmediği dikkatimizi çekmiştir. Eserlerde tüm kavram ve makamlara fena ve beka çerçevesinden bakıldığını, hepsinin insanı fenaya oradan da bekaya ulaştıran bir merhale, aşama veya safha olarak görülüp değerlendirildiğini anlamaktayız. Bekanın ise insan-ı kâmil'in erişeceği son nokta olarak nitelendirdiği bunun yanı sıra velâyetin ve mârifetin baki olduğu da Harrâz'ın eserlerinde yer almaktadır. Harrâz fenayı ve bekayı bilcümle makam ve hallerin özü olarak görmektedir.

Ele aldığımız bu üç eserden *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân'*da baştan sona enbiyânın evliyâdan üstün olduğu Kur'an ve hadislerden deliller getirerek ifade edilmektedir. *Kitâbü'l-Ferâğ'*da ise gerçekten zikir ehli olabilmek, mârifeti elde

edebilmek ve bir kulun manevî yolda hedefine varıp fena ve bekayı bulabilmesi için nefsinin, kalbinin ve amellerinin hangi safhalardan geçeceği, Allah'tan gayriden nasıl fâriğ olunacağı anlatılmaktadır. Bunları anlatırken Harrâz, kader, ilahî irade, velilik konularına da değinerek kişinin sadece kendi istek ve gayretiyle bu makama erişemeyeceğini de vurgulamaktadır. *Kitâbü'l-Hakâik*'te de birçok tasavvufî hal ve makama tanımlar getirmektedir. Bu tanımların büyük çoğunluğu tasavvuf kaynaklarındaki tanımlarla örtüşürken sadece birkaçında Harrâz'a özel yorumlar tespit edilmiştir. Bazı kavramlar ise diğer tasavvuf kaynaklarında terim olarak ele alınmamıştır.

Aynı zamanda Ebû Saîd el-Harrâz'ın el yazması olarak Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde 2713 demirbaş numaralı eserde kayıtlı olan bu risalelerinin başka bir nüshasının bulunmayışı ve ilgili tasavvuf dönemine dair günümüze ışık tutması açısından önemli olduğu için çalışmamıza konu ettik. Bu eserleri hem tercümelerini yaparak gün yüzüne çıkarmak hem de içeriklerini beyan etmek amacıyla tez konusu olarak ele aldık.

Önce orijinal el yazmalarını okuyup tercüme ettik. Ardından da eserlerdeki konuları belirledik. Bu konuların tespitinden sonra üç eseri birlikte ele alıp diğer tasavvuf kaynaklarıyla da bağlantılı olarak değerlendirmeye çalıştık. Genel kabul görmüş tasavvuf kavramlarının hem sözlük anlamlarına hem de o kavramın tasavvuf ilmi açısından terim anlamına beraberce tezimizde yer verdik. Böylece Harrâz'ın görüşlerini daha ayrıntılı ve anlaşılır halde ortaya koymaya gayret ettik.

Tezimizin giriş bölümünde Harrâz'ın hayatı, hocaları, talebeleri ve eserlerine yer verdik. Birinci bölümde Harrâz'ın *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ, Kitâbü'l-Hakâik* isimli üç eserinin tanıtımını yaptıktan sonra eserlerinin orijinal metnine de yer vererek tercümesini yaptık. İkinci bölümde ise Harrâz'ın bu üç eserdeki tasavvufî görüşlerini serdederek eserlerdeki muhtevayı açıkladık.

Sonuç bölümünde çalışmadan elde ettiğimiz sonuçları ve Harrâz'ın bu eserlerinden edindiğimiz çıkarımları sunmaya çalıştık.

Kaynaklar belirtilirken, dipnotlarda kullanılan şahıs ve eser isimleri ilk geçtikleri yerde ayrıntılı olarak verilmiş daha sonraları ise müellifin en meşhur ismi, eserin ise en yaygın kullanımı ya da ilk kelimesi yeterli görülmüştür. Kaynak

eserlerin (yazarının vefatından sonra basılan veya tercüme edilen eserlerde ise müelliflerin/tahkik edenlerin) isimleri ve yazılışları müelliflerinin/yayıncıların tercih ettikleri şekliyle korunmuş, düzeltme yoluna gidilmemiştir. Arapça eserlerin asıllarında yer alan *"el*" takısı korunmuş, müellif isimlerinin ilk kelimelerinde ise bibliyografyanın kullanım kolaylığı açısından terk edilmiştir. Harrâz'a ait olan ve araştırmamıza kaynak teşkil eden üç eser dipnotlarda sadece ismi ile verilmiş, kullanım kolaylığı sebebiyle müellif adına yer verilmemiştir.

Arapça şahıs ve eser isimlerindeki " sakin ayn" harfini ifade etmek için (') işareti tercih edilmiştir. Kur'ân surelerinin isimlerinde ise Türkçe'deki şekli kullanılmış; kaynak verilirken sure isminin ardından sure ve ayet numarası "…/…" şeklinde ifade edilmiştir. Eser isimlerinin tekrarlarında kullanım kolaylığı açısından kısaltmaya gidilmiş ilk geçtiği yerde ve bibliyografyada asıl hali korunmuştur.

Şahıs isimleri ile beraber verilen tarihler vefat tarihleri olup hicrî ve miladî olarak (…/…) şeklinde verilmiştir. Sadece bir tanesi kullanıldığında ise bu (h. veya m. olarak) belirtilmiştir.

Bu çalışmamız vesilesiyle, ders döneminde bilgi ve birikiminden azami istifade ettiğim, ayrıca da çalışmama her aşamasında değerli katkıları ile yön veren, tezimi özen ve sabırla okuyarak fikir ve önerilerini esirgemeyen ve bana zaman ayıran danışman Hocam Sn. Doç. Dr. Hülya Küçük Hanımefendi'ye en derin saygılarımı ve sonsuz şükranlarımı sunarım. Ders döneminde tecrübe ve bilgilerini büyük bir özveri ile bizimle paylaşan değerli Hocam Sn. Prof. Dr. Dilaver Gürer Beyefendi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Kaynak temini hususunda yardımlarını gördüğüm Sn. Yrd. Doç. Dr. Hayri Kaplan Beyefendi'ye, tezimin her safhasında maddî ve manevî hiçbir yardım ve desteği benden esirgemeyen, duâlarıyla bana destek veren aileme ve tüm sevdiklerime teşekkür ediyorum. Yardım ve muvaffakiyet ise sadece Allah'tandır.

Naile BALTACI

Konya 2009

GİRİŞ

EBÛ SAÎD EL-HARRÂZ'IN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

Ebû Sâîd el-Harrâz'ın hayatı hakkında müstakil bir çalışma yapmış olduğumuz için burada Harrâz'ın hayatına ana hatlarıyla temas etmekle yetinilecektir.[1]

A.1. İsmi, Künyesi ve Doğum Tarihi

Künyesi Ebû Saîd olan Harrâz'ın ismi, kaynaklarda Ahmed b. İsâ olarak yer almaktadır.[2] Bağdatlıdır[3] ve Bağdat'ta doğduğuna nispetle **el-Bağdâdî**; mesleği olan, deriden yapılmış kılıç kını, su kabı gibi şeyleri dikmesinden dolayı **el-Harrâz** olarak anılmaktadır.[4]

Sûfî şeyhlerin büyüklerinden kabul edilmiştir ve yine sûfîler arasında **"Kameru's-Sûfiyye"** diye meşhurdur.[5] Bağdat'ta doğmuştur,[6] kaynakları incelediğimizde doğum tarihinin bilinmediğine dair ibârelerle karşılaşmaktayız.[7]

Günümüze ulaşmayan *Kitâbu's-Sırr* adlı risalesindeki görüşlerinden dolayı Bağdat'ta tenkitlere uğrayınca Buhara'ya, oradan da Mekke'ye gitmiştir. Bir süre

---

[1] Baltacı, Naile, *Ebû Saîd El-Harrâz ve Tasavvufî Görüşleri,* Yüksek Lisans Semineri, Danışman: Doç. Dr. Hülya Küçük, Selçuk Ü. Sos. Bil. Enst., Konya 2007.

[2] Semânî, Ebû Saîd Abdukerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (v. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ, I-V, India 1966, V,67; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931, IV,278.

[3] Sülemî, Ebû Abdirrahmân (v. 412 h.), *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Mısır 1372/1953, s.228.

[4] Semânî, *el-Ensab*, V,67; Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî (v. 973/1565), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (I-II), Kahire 1954 m., I,92; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL.) Supll.*, Leiden 1938, II,354.

[5] Semânî, *el-Ensab*, V,67; Hatip el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV,278.

[6] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I,92; Attâr, Ferîdüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. M. Zahit Kotku, İstanbul ts., s.145.

[7] Massignon, L., "Harrâz," *İ.A.*, İstanbul 1950, V/I,300; Müslüm Öztürk, *Kitabu Mi'yarı't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ü. Sos. Bil. Enst., Şanlıurfa 1998, s.7.

burada ikamet ettikten sonra Mısır'a geçmiştir. "Allah ile benim aramda perde yoktur." sözü tepkiyle karşılandığından Mısır'ı da terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Basra'ya gitmiştir. Sufilerin imamlarından ve şeyhlerin ulularındandır. Aynı zamanda düşüncelerine ittiba edenler kendi ismine nispetle "**Harrâziyye**" ekolü olarak tasavvuf tarihi eserlerinde anılmaktadır. "Tecrîd, inkıtâ ve halvet hakkında onun sözlerinin büyük bir tesiri vardır. "Fenâ ve bekâ konusunda ilk söz söyleyen kimsedir." denilmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse Harrâziyye yolunun tümü bu iki kelimede saklıdır."[8]

A.2. Şeyhleri ve Muasırları

Ebû Saîd el-Harrâz, Serî es-Sekatî (v. 253/867),[9] Bişr el-Hafî (v. 151–227/764–841),[10] Muhammed b. Mansûr et-Tûsî gibi sufilerin müridi olmuştur. Zünnûn el-Mısrî (v. 245/859 veya 246/860),[11] Cüneyd el-Bağdâdî (v. 297/909)[12] gibi ünlü sufilerle de sohbet etmiştir.[13]

A.3. Müridleri

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hasen el-Vâiz el-Mısrî (v. 251–338/865–949), Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Misbâh es-Seydalânî (v. ?), Ali b. Hafs er-Râzî (v. ?), Ebû Muhammed el-Harîrî (v. ?), Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh ed-Dekkâk/ez-Zaggâg (v. 290/903), Ebû Bekr Muhammed b. Ali el-Kettânî (v. 322/934)

---

[8] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* s. 92; Hucvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi,* trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1996, s.371; Demirci, "Ebû Saîd el-Harrâz," *DİA*., İstanbul 1994, X, 222; Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş,* Konya 2004, s. 80-81.

[9] Serî es-Sekatî (v. 257/870) olarak bilinen sufinin tam adı, Ebû'l-Hasen Serî b. Mugallas Sakatî'dir. Cüneyd'in dayısı ve şeyhi, Ma'ruf-u Kerhî'nin de talebesidir. Tevhîde ait bilgileri, yüce halleri ve vera bakımından zamanında eşi benzeri yoktu. Bkz. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 74.

[10] Bişr el-Hafî (v. 227/841), zahid sufilerden Ebû Nasr Bişr b. Hâris Hafî, aslen Merv'den olup Bağdat'ta yaşamış ve burada vefat etmiştir. Şanı büyük bir zat idi. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 72.

[11] Adı, Sevbân b. İbrahim olan Zünnûn el-Mısrî (v. 245/859). Tasavvufta emsalinden üstündü. İlim, edep, hal ve vera bakımından zamanında tek idi. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 70.

[12] Cüneyd el-Bağdadî (v. 297/909), sufî zahidlerden Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed ez-Zeccâc, mutasavvıfların imamıdır (Seyyidü't-tâife). Doğduğu ve yetiştiği yer Irak'tır. Fakat aslen Nihavent'lidir. Kabri Bağdat'tadır. Fakih bir kimsedir. Ebû Sevr'in mezhebine göre fetva vermiştir. İmam Şafiî ile görüşmüştür. Onun mezhebini rivayet etmiştir. Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 84.

[13] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 92; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145; Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, s. 150; Mehmet Demirci, "Ebû Saîd el-Harrâz," *DİA*., X, 222-223.

ve Muhammed b. Ahmed b. Mukâtil (v. ?) Harrâz'ın müridleri arasında sayılmaktadır.[14]

A.4. Tasavvufî Kişiliği

Ebû Saîd el-Harrâz'ın hayatından bahsederken onun bazı tasavvufî kişiliğine de değinmeyi uygun bulduk. Bunlar klasik kaynaklarımızda yer alan birkaç örnekten ibarettir. Görüşlerine ikinci bölümde geniş bir şekilde değinilecektir.

Ebû Saîd el-Harrâz'ın kendisi anlatıyor: "Bir arefe gecesi Ulu ve Yüce Allah'a o kadar çok yaklaştım ki bu yakînlık O'ndan bir dilekte bulunmama ihtiyaç bırakmadı. Allah Teâlâ'dan dilekte bulunmam için nefsim benimle çekişmeye başladı. Bu esnada hatiften işittiğim bir ses bana şöyle dedi: 'Allah'ı bulduktan sonra O'ndan başkasını mı istiyorsun?'"[15]

Yine Ebû Saîd el-Harrâz kendisi ile ilgili bir olayı şöyle anlatıyor: "Çölde yolculuk yapıyordum. Son derece acıkmıştım. Nefsim Allahtan yiyecek istememi benden talep etti. Bu konuda Allaha yalvarmaya niyet edince hatiften bir ses işittim. Şöyle diyordu: 'Bize yakîn olduğunu iddia ediyorsun, biz bize gelenleri zarara uğratır mıyız hiç?' Aciz ve zaafını ileri sürerek sabır ve kuvvet istiyorsunuz. Sanki O sizi, siz O'nu görmüyormuşsunuz gibi!"[16]

Yine kendi ifadeleri ile "Benim Allah ile olan ilişkilerimde yemek konusu üç günde bir karnımı doyurmak şeklinde idi. Bir gün çöl yoluna çıktım. Üç gün geçti ve hiçbir şey yemedim. Dördüncü gün olunca kendimde bir zayıflık hissettim ve oturdum. Bu sırada hatiften şöyle bir nidâ duydum. 'Yâ Ebâ Saîd! Sebeplere sarılmayı mı tercih edersin yoksa mânen güçlü olmayı mı?' Hemen kendime geldim ve dedim ki; 'Mânen güçlü olmaktan başka bir şey istemem.' Hemen içinde bulunduğum durumdan çıkıp kalktım ve tam on iki gün hiçbir şey yemeden yürüdüm. Açlık sebebi ile hiçbir acı da hissetmedim."[17]

Şeytan ile ilgili olarak yaşadığı bir hali ise şu şekilde ifade etmektedir. "Bir gece rüyada İblis'i benden uzaklaşır vaziyette görmüş ve 'Yanıma gel nereye böyle'

---

[14] Öztürk, *Kitabu Mi'yarı't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, s. 13.
[15] Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed, *et-Ta'arruf limezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire 1412, s. 176.
[16] Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 177.
[17] Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî (v. 378 h.), *el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 2001, s. 283.

demiştim. İblis dedi ki: 'Halkı kandırdığım vasıtaları siz kendinizden kaldırıp attınız. Yanına gelip de ne yapacağım.' Harrâz: 'Ne imiş o?' dedim. "Dünya" dedi. Benden biraz uzaklaşınca bana yönelerek dedi ki: 'Yalnız benim için sizde bir latife kaldı.' 'Nedir o?' dedim. 'Oğlanlarla düşüp kalkmak.' dedi."[18] Yine Harrâz, İblis ile alakalı olarak yaşadığı bir halden şu şekilde bahsetmektedir. "Rüyamda İblis'in bana saldırdığını gördüm. Sopayı alıp ona vurmak istediğimde bir ses 'İblis bu sopadan korkmaz, o ancak kalpte parlayan îmân nurundan korkar' dedi."[19]

Harrâz'ın Hz. Peygamber (a.s.) ile olan ruhî/manevî karşılaşmasıyla ilgili olarak ise şu beyanları kaynaklarda yer almaktadır. "Şam'da bulunuyordum. Rüyamda Rasul-i Ekrem'in Ebû Bekr (v. 13/639) ve Ömer'e (v. 23/644) dayanarak bana doğru geldiğini gördüm, ben de şiir gibi bir şeyler söylüyordum. Rasul-i Ekrem göğsüme vurarak 'Bunlar şerri hayrından çok olan şeylerdir.' buyurdu.[20]

Sufilerle birlikteliği ile ilgili olarak da Harrâz der ki: "Sufilerle uzun uzadıya sohbet ettiğim halde aramızda hiç ihtilaf çıkmadı. 'Neden?' diye sorulunca, 'Çünkü onlarla beraber bulunurken nefsimin aleyhinde bulunurdum.' demiştir."[21]

Harrâz'ın manevî olgunlaşmasında, geçirdiği ailevî bir ibtilâ çok etkili olmuş görünmektedir. Şöyle ki anlatıldığına göre Ebû Saîd el-Harrâz'ın salih bir çocuğu vardı, vefat etti. Vefatından sonra Harrâz onu rüyasında gördü. "Ey oğulcuğum, bana tavsiyede bulun." dedi. Çocuğu "Allah'la aranda bir gömlek bile olmasın." dedi. Ebû Saîd otuz sene boyunca gömlek giymedi. Yine o diyor ki: "Sufiye gereken hoş ince görünüşlü olmak, halvete devam etmek, güzelce korunmak ve yokluk anında kimseden istememektir. Eğer böyle olmazsa yalancılarla arasında bir fark yoktur." Yine Harrâz diyor ki: "İnsanların Allah'a en uzak olanı mârifet ve yakınlık iddia eden kimselerdir ki bu, onların çoğunun Allah katında en sevilmeyen kişiler olduğuna işarettir."[22]

---

[18] Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf,* Beyrut 1993, s. 409.
[19] Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, trc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul 1989, IV, 736.
[20] Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 736.
[21] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 409.
[22] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 92.

A.5.Vefâtı

Harrâz'ın vefat tarihi konusunda ihtilaf vardır. Sülemî (v. 412/1021) ve Şa'rânî (v. 973/1565) 279/892[23] tarihini verirken Kuşeyrî (v. 465/1072) 277/890,[24] Câmî (v. 892/1492) ise 286/899 tarihini vermektedir. Tarihçiler ve tabakat sahiplerinin çoğunluğunun kabul ettiği görüş 286/899 tarihidir. Kaynaklarda ifade edildiğine göre Kahire'de vefat etmiştir.[25]

B. ESERLERİ

Ebû Saîd el-Harrâz'ın dört yüz civarında kitap tasnif ettiğini Ferîdüddîn Attar (v. 618/1221) nakletmektedir.[26] Bunlardan elde mevcut olanlara burada yer verilecektir.[27]

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi katalog bilgilerine göre 37 Hk 2713/2 nu.da kayıtlı olan ve bizim bu araştırmada üzerinde çalıştığımız üç eseri de içeren yazma nüsha *er-Risâletü't-Tüsterî* adıyla kayıtlıdır. Müellifi ise "el-Harrâz Ebû Ya'kûb Saîd b. Sehl et-Tüsterî (öl. 273/886 veya 283/896)" olarak yer almaktadır. Bu müellif bilgisinde Harrâz ile Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî'ye ait bilgiler/isimler karışmıştır. 283/896 olan vefat tarihi Tüsterî'ye aittir. Bu karışıklığın sebebi bize göre ilgili eserde 88.b–133.a vr. arasında yer alan bir risale olan *Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf*'un başlık sayfasında yer alan (vr. 88.a) ve bu eserin Harrâz ve Tüsterînin sözlerini ihtiva ettiğine dair açıklayıcı başlık bilgisidir. Eserin kime ait olduğu ise bu araştırmanın konusu dışında olmasına rağmen Harrâz'a ait risaleler arasında yer alması ona ait olma ihtimalini güçlendirmektedir. Eserle ilgili olarak müstakil bir çalışma da yapılmıştır. Yeri geldiğinde buna da temas edilecektir.[28]

---

[23] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* I, 92; Sülemi, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 228.
[24] Kuşeyri, *er-Risâle,* s. 409; Hasan Kâmil Yılmaz da aynı görüşü tercih etmiştir. bkz. Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994, s. 90.
[25] Semânî, *el-Ensâb*, V, 67; Massignon, "Harrâz," *İ.A.*, V/I, 300; Brockelmann, *Gal. S.*, I, 354.
[26] Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145.
[27] Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ateş, Ahmet, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, 1952, c. 5, s. 28–46.
[28] Şeklî özellik olarak ise katalog bilgilerinde şu veriler yer almaktadır. Şirazesi dağınık, sırtı kopuk ebru cilt, (kâle) sözcükleri ile keşide ve durakları kırmızı. Boyutları 158x130-125x90 mm; vr. 57b-133a; 17 satır, Arapça nesih, kağıt türü abâdî. İstinsah tarihi olarak ise 623/1226 tarihi yer almaktadır. (Eserde ise istinsah tarihi olarak hicri 615 yılı ifade edilmektedir.)

1. Kitâbu's-Sıdk ev et-Tarîku İlallâh

Bu eser, Harrâz'ın talebeleri için yazmış olduğu tasavvuf ve tarikatın daha çok pratik yönünü inceleyen önemli bir risaledir. Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, 1374 numarada bulunmaktadır.[29] Eser A.J. Arberry tarafından *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sidq)* adıyla yayımlanmıştır.[30] Eseri Abdulhalim Mahmud da *et-Tarîku İlallâh* ismiyle neşretmiştir.[31]

2. Kitâbü'l Ferâğ

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de varak 71.b-78.a arasında yer almaktadır. Bu eser çalışmamıza kaynaklık eden üç eserden birisi olduğu için Birinci Bölümde yer alan "Eserin Tanıtımı" başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

3. Kitâbü'l-Hakâik

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 78.a–87.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eser de çalışmamıza kaynaklık eden üç eserden birisi olduğundan "Eserin Tanıtımı" başlığı altında detaylı bilgi verilecektir.

4. Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân

Bu eser Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu no: 2713'de 64.b–70.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eser de çalışmamıza kaynaklık eden eserlerden biri olması hasebiyle "Eserin Tanıtımı" başlığı altında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

5. Kitâbü's-Sıfât

---

http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=36198 (20.05.2009). Harrâz'ın eserleri hakkında yaptığımız kütüphane katalog taramaları sonucunda da başka bir esere rastlanmamıştır. http://www.yazmalar.gov.tr; http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm; http://www.isam.org.tr; http://www.mkutup.gov.tr/ (20.05.2009).

[29] Demirci, Mehmet, "Harrâz", *DİA.*, X,222.; Brockelmann, *GAL. S.*, I,354. Eserin el yazması nüshası, katalog bilgilerine göre Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa, 1374 numarada Arapça nesih yazıyla 5-31. varaklar arasındadır. http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm (20.05.2009).

[30] Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshadan yapılan bu neşirde eser ve Harrâz hakkında bilgi içeren kısa bir giriş ve eserin tercümesi yanında ilave olarak (ss. 1–70) eserin metni de (ss. 1–83) bulunmaktadır. Abu Sa'id al-KHarrâz, *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sidq)*, Edited by Arthur John Arberry, Oxford University Press, London 1937.

[31] Kahire 1964. Demirci, "Harrâz", *DİA.*, X, 222. Elimizdeki nüsha: Ebû Saîd el-Harrâz, *et-Tarîku ilallâh "Kitâbu's-Sıdk"*, nşr. Abdulhalîm Mahmûd, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 57.b–62.a varaklar arasında yer alan bu eser, küçük bir risale olup dünyanın değil de ahiretin tercihi lazım geldiğini göstermek için yazılmıştır. Brockelmann tarafından *GAL.'*de ismi zikredilmiş değildir.[32]

6. Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf

Bu eser de Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde nu. 2713, 88.b–133.a varaklar arasında bulunmaktadır.[33] *Kitâbü Mi'yâri't-Tasavvuf,* Müslüm Öztürk tarafından *Kitabu Mi'yarı't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz* adıyla Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır.[34]

7. Kitâbü'z-Ziyâ

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 62.b–64.b varaklar arasında yer almaktadır. Bu eserin başka bir nüshasının varlığı bilinmemektedir. Allah'ı arayanların (taliplerin) derecelerini göstermek için yazılmış olup bunları yedi derece olarak göstermektedir.[35]

Yukarıda adı geçen bu eserlere ilave olarak Harrâz'a nispet edilen *Kitâbü Ru'yeti'l-Kulûb,*[36] *Kitâbü Âdâbi's-Salât*[37] ve *Derecâtü'l-Mürîdîn*[38] adlı eserler ile *Vasâyâ*[39] adlı, nasîhatler ihtiva ettiği muhtemel bir risale de kaynaklarda yer almaktadır. Fakat bu eserlere bizzat veya katalog bilgilerinde rastlayamadık. Ayrıca yine kaynaklarda Harrâz'ın tekfir edilmesine yol açan görüşleri ihtiva ettiği belirtilen *Kitâbü's-Sirr* adlı bir eserden de bahsedilmektedir.[40] *Derecâtü'l-Mürîdîn* ve

---

[32] Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 29.

[33] Ayrıca bkz. Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 31.

[34] Öztürk, *Kitabu Mi'yarı't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ü. Sos. Bil. Enst., Şanlıurfa 1998.

[35] Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.

[36] Saab, Nada A., *Sufi Theory and Language*, December 2003, s. 115. Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserine dayandırılarak bu isimde bir eserin varlığından söz edilmekte ise de *el-Lüma'*da Harrâz'a ait bir mektup veya risalenin içerisinde "ru'yetu'l-kulûb"a ait bir değerlendirmenin varlığından söz edilmektedir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 379. Kelâbâzî'de ise yine Harraz'a ait olan ve Allah'ın görülmesi ile ilgili hususun imkan dahilinde olup olmadığına dair bir kitabın varlığından söz edilmektedir. Fakat bu eserin ismi hakkında bir ifadeye rastlanmamıştır. Bkz. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 57.

[37] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 144.

[38] Saab, *Sufî Theory*, s. 115. Eserde kaynak olarak Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr*, I, 28 gösterilmiştir. İlgili kaynakta bu bilgiye rastlanmamıştır.

[39] Harrâz'a ait vasiyetler ihtiva eden bu risalenin/eserin nasihatleri içeren mektup veya mektuplar olma ihtimali yüksektir. Bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 234.

[40] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 351.

Kitâbü's-Safâ risalelerinin *Kitâbü's-Sirr* adı altında yazılmış olabileceğine dair iddialar vardır.[41] Bu iddiaların hangi delilden hareketle ortaya konulduğu anlaşılamamıştır.

TDV. *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan "Ebû Saîd el-Harrâz" maddesinde "Bazı risaleleri de Kâsım es-Sâmirâî[42] tarafından *Resâ'il fi't-tasavvuf* adıyla yayımlanmıştır (Bağdad 1967)."[43] şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Biz bu risalelerin yukarıda adı geçen eserlerden farklı risaleler olduğu kanaatinde değiliz.

C.ETKİLERİ

Tasavvuf Tarihi içerisinde, tarikatların oluşum sürecinde ilk tasavvufî fırkalar arasında Ebû Saîd el-Harrâz'a nispet edilen tasavvufî kol "Harrâziye" olarak anılmaktadır. Kaynaklarımızda Harrâziye'nin özelliklerine şu şekilde yer verilmiştir. "Harrâziler Ebû Saîd Harrâz'a intisap ve tevelli ederler. Tasavvuf yoluna dair parlak eserleri vardır. Tecrid, inkıta ve halvet hakkında büyük bir tesiri mevcutur. (…) Kendi yolunun ve meşrebinin tümünü bu iki kelimenin içinde saklamıştır."[44]

Hucvîrî'de yer aldığına göre; "Kulun kendi varlığından fânî olması Hakk'ın celâlini ve azametini keşfetmesi ile olur. O derece ki Hakk'ın celâlinde dünyayı da ahireti de unutur, himmetinin nazarında makam ve haller hakir görünür, kerametler dağılıp gider, aklından ve nefsinden fânî olur, fenâdan da fânî olur (fânî olduğunu görmez ve bilmez) o vakit dili Hak ile konuşur, bedeni huşû' ve hudu halinde bulunur. Nitekim ubûdiyet ahdinin haline, aslî fıtratına rücu eder."[45] Harrâzilerin mezhebinin kanunu ve esası da bundan ibarettir, diyen Uludağ, Harrâz'ın dayandığı esasın yukarıda anlatılan esaslar olduğunu ifade etmektedir. Fenâ ve bekâ anlayışının bu şekli ile tasavvufa Harrâz vasıtasıyla girdiği konusunda kaynaklar müttefiktirler. Uludağ'a göre Hucvîrî, Harrâz'ın fenâ ve bekâ nazariyesini etraflıca tasvir

---

[41] Samarrâî, *er-Resâil*, s. 20. Saab, *Sufi Theory*, s. 117'den naklen, dpn. 356.
[42] Sâmerrâî olması muhtemeldir.
[43] Demirci, "Ebû Saîd el-Harrâz", s. 223.
[44] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 363–364; Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 80–81. Ayrıca bkz. Acem, Rafîk, *Mevsûatu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 319.
[45] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 370.

etmektedir. Bu şekildeki fenâ ve bekâ anlayışı daha sonra bütün sufiler tarafından benimsenmiştir.[46]

Tasavvufun ilk dönem kaynakları olarak ifade edilen eserler başta olmak üzere önemli eserlerde sıkça adından bahsedilmekte ve görüşlerine başvurulmaktadır. Bunlara örnek olarak Serrâc'ın (v. 378/988) *el-Lüma'* adlı eseri,[47] Kelâbâzî (v. 380/990),[48] Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) *er-Risâle*'si,[49] Hucvîrî (v. 470/1077),[50] Gazzâlî (v. 505/1111)[51], Ferîdüddîn Attâr (v. 618/1221),[52] Sühreverdî (v. 632/1240),[53] Şa'rânî (v. 973/1565)[54] gibi âlimlerin eserlerini sayabiliriz. Son dönem eserlerde de Harrâz ve görüşlerine yer verilmektedir ve kaynak olarak kullanılmaktadır.[55]

---

[46] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, S. Uludağ'ın açıklaması, s. 371, dpn. 14.
[47] Serrâc, *el-Lüma',* s. 43, 54, 56–57, 59, 62–63, 80, 143–144, 195, 198, 220, 308, 351.
[48] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf,* s. 57, 80, 117, 118, 142, 148, 150.
[49] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 44, 47, 61, 166, 171, 182, 192, 231–232, 242, 263, 273, 280–281, 354, 357, 409.
[50] Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb,* s. 246, 376, 518–519.
[51] Gazâlî, *İhyâ*, IV, 385, 394, 558, 564.
[52] Atâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 145–146.
[53] Sühreverdî, (v. 632/1234), *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, trc. H.Kamil Yılmaz, İ. Gündüz, Vefa Yay., İstanbul 1990 s. 46, 60–61, 197, 558, 624, 637, 647–648, 650–651.
[54] Şa'rânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* s. 92–93.
[55] Örnek olarak bkz. Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, İstanbul 1982, s. 58–59; Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 80–81; İz, Mahir, *Tasavvuf,* nşr. M. E. Düzdağ, İstanbul 1995, s. 85.

I. BÖLÜM

HARRÂZ’IN ÜÇ ESERİ VE TERCÜMELERİ

A.*KİTÂBÜ'L-KEŞF VE'L-BEYÂN*

A.1. Eserin Tanıtımı

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 64.b–70.b varaklar arasında yer almaktadır. Başka bir nüshasının olmadığı A. Ateş tarafından da ifade edilmiştir. Biz de eserin başka br nüshasına rastlayamadık. İlk dönem Tasavvuf kaynakları da dâhil olmak üzere daha sonraki kaynaklarda bu eserlerin isimlerine rastlanmamıştır. Harrâz'ın çeşitli tasavvufî meselelerle ilgili görüşlerine yer veren Tasavuf kaynaklarında da bu eserde yer alan görüş ve ifadeleri bulunmamaktadır.

Bu eser, "mutasavvıflar arasında uzun münakaşalara mevzu teşkil etmiş olan enbiyânın mı yoksa evliyânın mı makamlarının daha yüksek olduğu meselesini tartışmaktadır. Neticede enbiyânın makamlarının daha yüksek olduğu ve ahirette onların şefaatte bulunabilecekleri kanâatine ulaşmakta ve bunu ispat için aklî delillerle beraber peygamberlerin kıssalarından misaller zikretmektedir."[56]

Harrâz'ın *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân* adlı bu eseri Yüce Allah'ın bazı isim ve sıfatlarıyla beraber O'na hamdü sena ile başlamaktadır. Salâtü selam bölümünden sonra ise konuya geçilmektedir. Eserin başlangıcında evliyâ ve enbiyânın makamlarının arasındaki üstünlük problemi tartışılmaktadır. Eserde evliyânın üstün olduğuna dair bir iddiadan söz edilmekte ve bu iddianın yanlış olduğuna dair müellif gerekçeler ve deliller sıralamaktadır. Diyebiliriz ki eser, baştan sona sadece bu konuyu açıklama arzusuyla yazılmıştır. Müellif enbiyânın evliyâdan üstünlüğünü savunmakta ve bunun ayet ve hadisler ile diğer muhtelif mantıkî deliller ile desteklemektedir. Aksi görüşte olanların basiretsiz, hakikati göremeyen kimseler oldukları dile getirilmektedir.

Müellif bu eserinde ayetlere sıkça yer vermiştir. Eserde hadisler de kullanılmıştır. Harrâz ruhlar âleminden, elest bezminden başlayarak yaratılışın bütün safhalarını ele almış, meleklerin ve cinlerin yaratılması, kâfir ve müminlerin nasıl

---

[56] Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.

meydana çıktığı gibi konuları kendi perspektifinden değerlendirmiştir. Yüce Allah'ın melekleri, insanları evliyâ ve enbiyâyı hangi fıtrat üzere yarattığına yer vermektedir. Bu sırada kalp âlemi ve ötesi ile ilgili tasavvufî kavramlara da yer vermektedir. Eserde "mârifet, nefs, ruh, sır, ubûdiyet, ilham, mucize, keramet, hikmet" gibi terimler yer almaktadır.

Müellif ilham, keramet ve mucizenin birbirinden farkına özellikle açıklık getirerek bu özelliklerin kimlere verildiğini de Kur'an'dan örneklerle anlatmaktadır. Mucizenin yalnızca peygamberlere, kerametin enbiyâ ve evliyâya, ilhamın ise evliyâ, enbiyâ ve müminlere ait olduğunu söylemektedir.

Müellif bu eserinde enbiyâyı ordunun komutanına, evliyâyı da diğer rütbeli askerlere benzetmektedir. Evliyânın yalnızca Allah ve O'nun zikriyle meşgul olduklarını, enbiyânın ise halkı eğitmekle Allah tarafından görevli ve sorumlu olduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellif Yüce Allah'ın kâinatı güneş, ay ve yıldızlarla süslediği gibi dini de nübüvvet ve risaletle süslediğini ve evliyâyı da bundan faydalandırdığını ifade etmektedir. Enbiyânın, evliyâdan üstünlüğünü birçok delille ispatlamaktadır. Eser, Harrâz'ın o dönemdeki bir tartışmaya ve iddiaya cevap niteliğinde bu eseri kaleme aldığını düşündürmektedir.

Eser, kitapları indiren, peygamberleri gönderen Yüce Mevla'nın her şeyin Melik'i olduğunun, nebinin de velinin de ancak onun dilemesiyle gerçekleştiğinin vurgulanmasıyla sona ermektedir.

Harrâz'ın eserleri hakkında kısaca bilgi verirken araştırmamıza kaynak teşkil eden *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Hakâik* ve *Kitâbü'l-Ferâğ* adlı üç eserdeki **üslup özelliklerine** de kısaca değinmek istiyoruz. Harrâz'ın bu eserlerinde üslup olarak şu hususlar dikkat çekmektedir: Klasik eserlerde âdet olduğu üzere eserler hamdele ve salvele bölümüyle başlar. Bu bölüm diğer bölümlere göre daha edebî bir üslup ile yazılmıştır.

Asıl anlatılmak istenen konular ise yalın bir Arapça ile yazılmıştır. Genellikle çok bilinen kelimelerle ve belirli bir kelime çeşidi kullanılarak kaleme alınmıştır. Eserlerde birkaç tane orijinal kelime geçmiş ve sözlüklerde rastlanmamıştır. Üslup ve anlatım kolay olmasına rağmen müstensih tarafından atlanmış olabileceğini düşündüren kelime eksiklikleri yüzünden bazı cümleler tercüme edilirken anlam oturtulmakta zorlanılmıştır. İbarelerdeki bu kopukluk eserin yüzyıllar öncesine

dayanan bir el yazması olması ile birleşince risalelerin az da olsa bazı bölümlerinin anlaşılmasını önlemiştir. Bir de özellikle *Kitâbü'l-Hakâik*'ta çokça yer verilen tasavvuf terimleri, bunların kısa ve öz tanımları edebî bir üslup içerdiği ve çok az kelimeyle ifade edildiği için yorum yapma sınırımızı daraltmış, anlamayı zorlaştırmıştır. Ancak bu tanımların arkasından gelen kısa açıklamalar sayesinde kavramlar biraz daha açık hale gelebilmiştir.

A.2.Eserin Metni

Harrâz, *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, No:2713, vr. 64.b–70.b.

64.b.

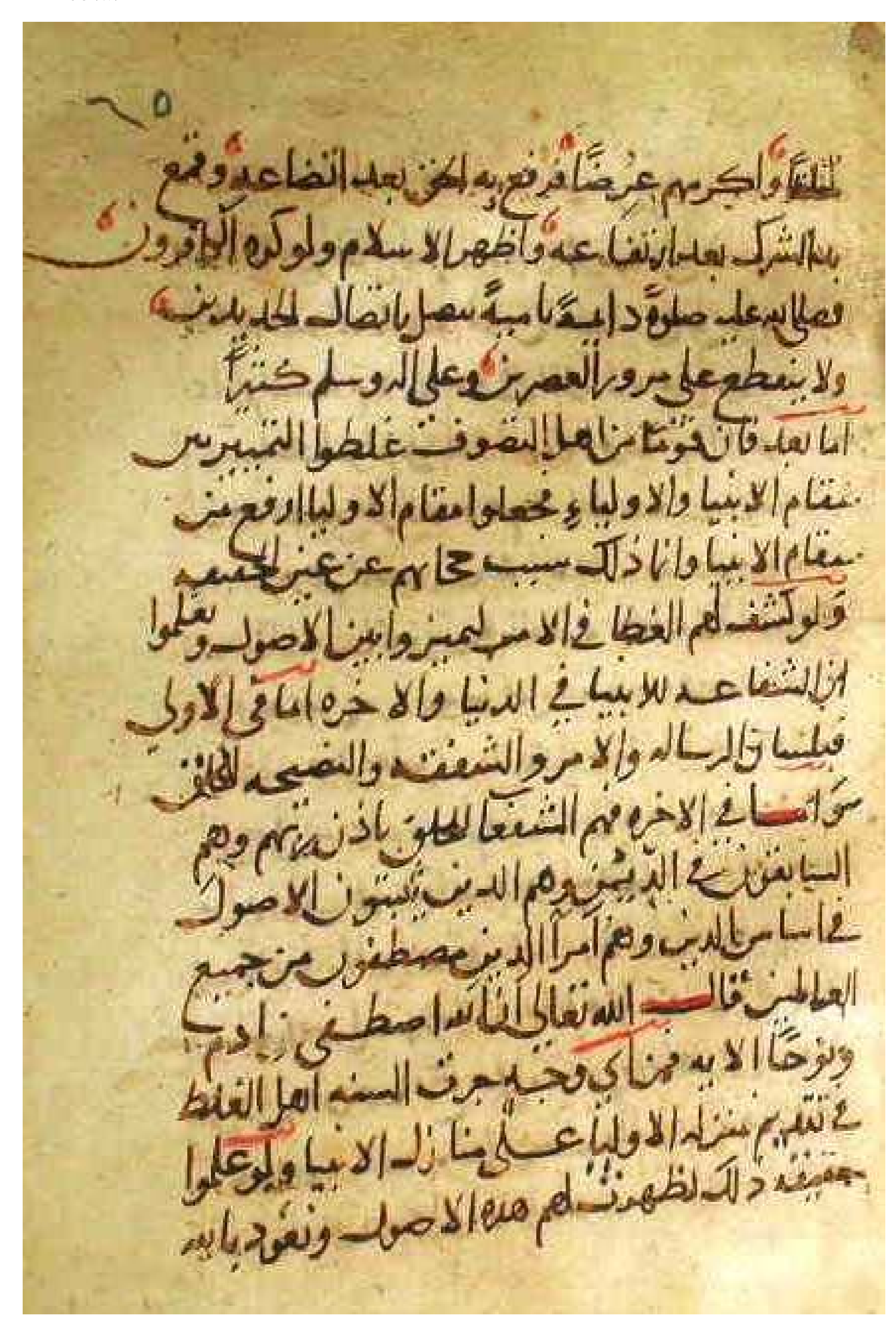

كتاب الكشف والبيان

بسم الله الرحمن الرحيم

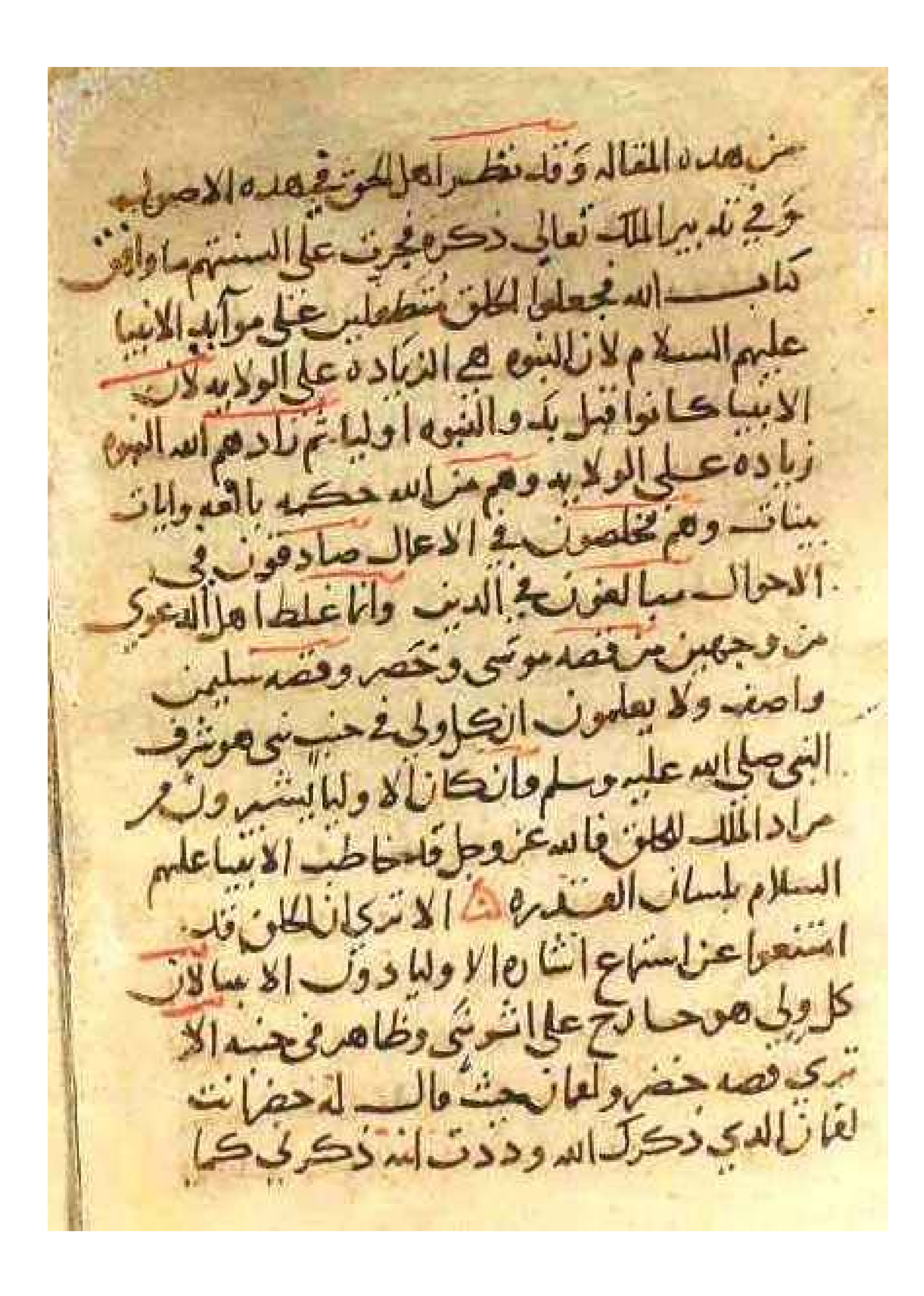
قال ابو سعيد رضي الله عنه الحمد لله الخالق البري الصادق
الوفي الرازق الملي الواحد العلي الماجد القوي ناصر من
استنصره متعززا به وحافظ من استحفظه متوكلا
عليه وولي من تولاه مخلصا له ومعين من رضاه مفوضا
اليه الذي توحد بالقدرة والسنا وتفرد بالعزة
والبها وتطول بسبوغ النعما وتفضل بجزيل العطا وتعالى
عن ان يكون له شريك او ظهير او نصير والحمد لله
الذي انار السبل واوضح الطرق وانار المناهج ورحب
المدارج بانبيائه الذين اصطفاهم ورسله الذين انتخبهم
فبلغوا الرسالة وادوا الامانة ودعوا الى الايمان
وجاهدوا في الله ذوي الكفر والطغيان ثم ختمهم
باشرف الانام ارومة واكرمهم جرثومة واجمعهم

65.a.

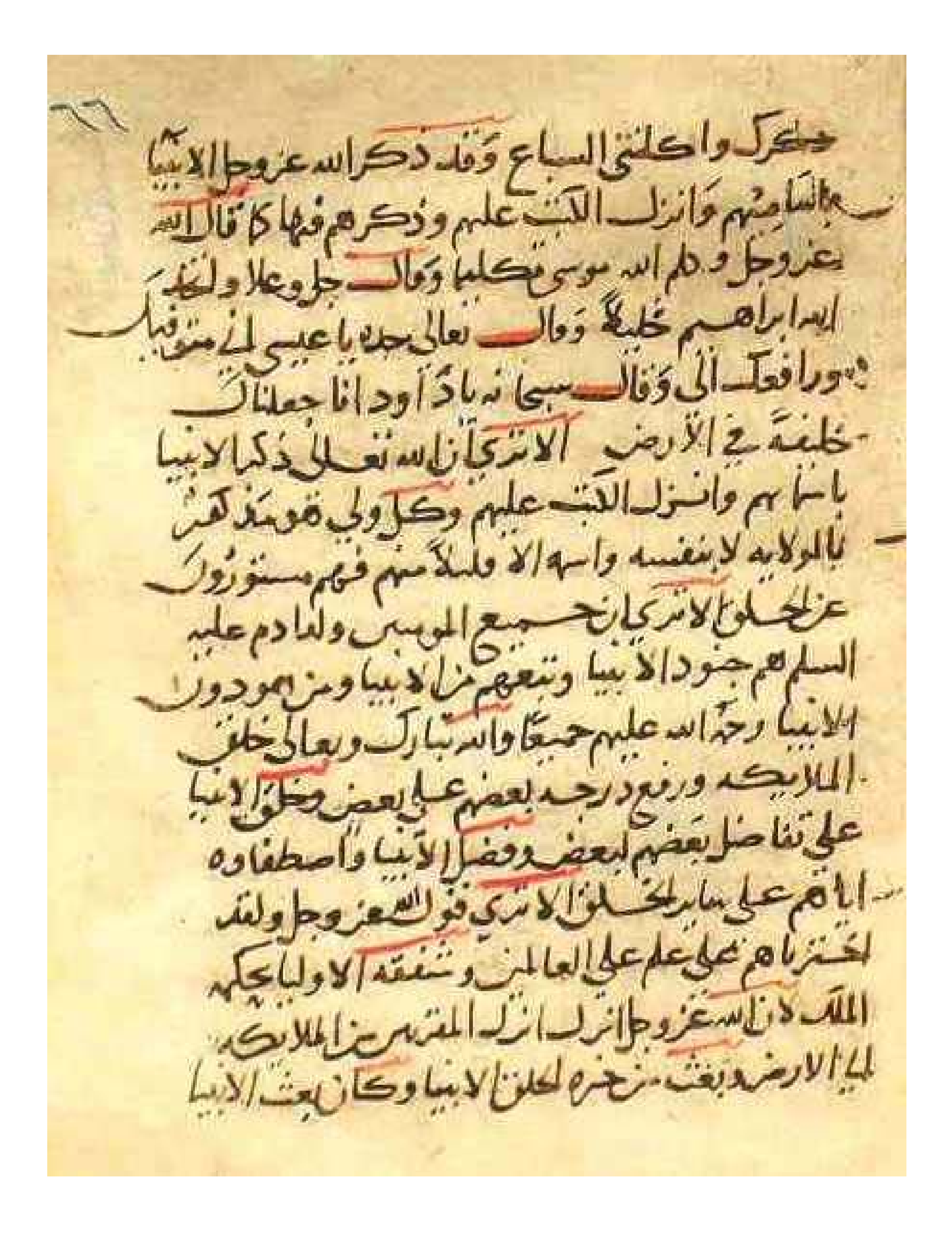
للخلق وأكرمهم عرضاً فرفع به الحق بعد انضاعه وقمع
به الشرك بعد ارتفاعه وأظهر الإسلام ولو كره الكافرون
فصلى الله عليه صلوة دائمة نامية تتصل باتصال الجديدين
ولا تنقطع على مرور العصرين وعلى آله وسلم كثيراً
أما بعد فإن قوماً من أهل التصوف غلطوا التمييز بين
مقام الأنبياء والأولياء فجعلوا مقام الأولياء أرفع من
مقام الأنبياء وإنما ذلك بسبب حجابهم عن عين الحقيقة
ولو كشف لهم الغطاء في الأمر لتميز وأبين الأصول وتعلموا
أن الشفاعة للأنبياء في الدنيا والآخرة أما في الأولى
فلبيان الرسالة والأمر والشفقة والنصيحة للخلق
وأما في الآخرة فهم الشفعاء للخلق بإذن ربهم وهم
السابقون في الدارين وهم الذين يثبتون الأصول
في أساس الدين وهم أمراء الدين مصطفون من جميع
العالمين قال الله تعالى إن الله اصطفى آدم
ونوحاً الآية فمن أي وجه جرت ألسنة أهل الغلط
في تقديم منزلة الأولياء على منازل الأنبياء ولو علموا
حقيقة ذلك لظهرت لهم هذه الأصول ونعود بإذنه

65.b.

من هذه المقالة وقد نظر اهل الحق في هذه الاصول
وفي تدبير الملك تعالى ذكره فجرت على السنتهم ما وافق
كتاب الله فجعلوا الخلق متطلبين على مواهب الانبيا
عليهم السلام لان النبوة هي الزيادة على الولاية لان
الانبيا كانوا قبل بعد النبوة اوليا ثم زادهم الله النبوة
زيادة على الولاية وهم من الله حكمه بالغه وايات
بينات وهم مخلصون في الاعمال صادقون في
الاحوال مبالغون في الدين وانما غلط اهل الدعوى
من وجهين من قصة موسى وخضر وقصة سليمن
واصف ولا يعلمون ان كل ولي في جنب نبي هو شرف
النبي صلى الله عليه وسلم وان كان الاوليا بشير ولم
مراد الملك الحق فالله عز وجل قد خاطب الانبيا عليهم
السلام بلسان القدرة ه الا ترى ان الخلق قد
امتنعوا عن استماع اشارة الاوليا دون الانبيا لان
كل ولي هو خارج على اثر نبي وظاهر من جنبه الا
ترى قصة خضر ولقمان حيث قال له خضر انت
لقمان الذي ذكرك الله وددت انه ذكرني كما

66.a.

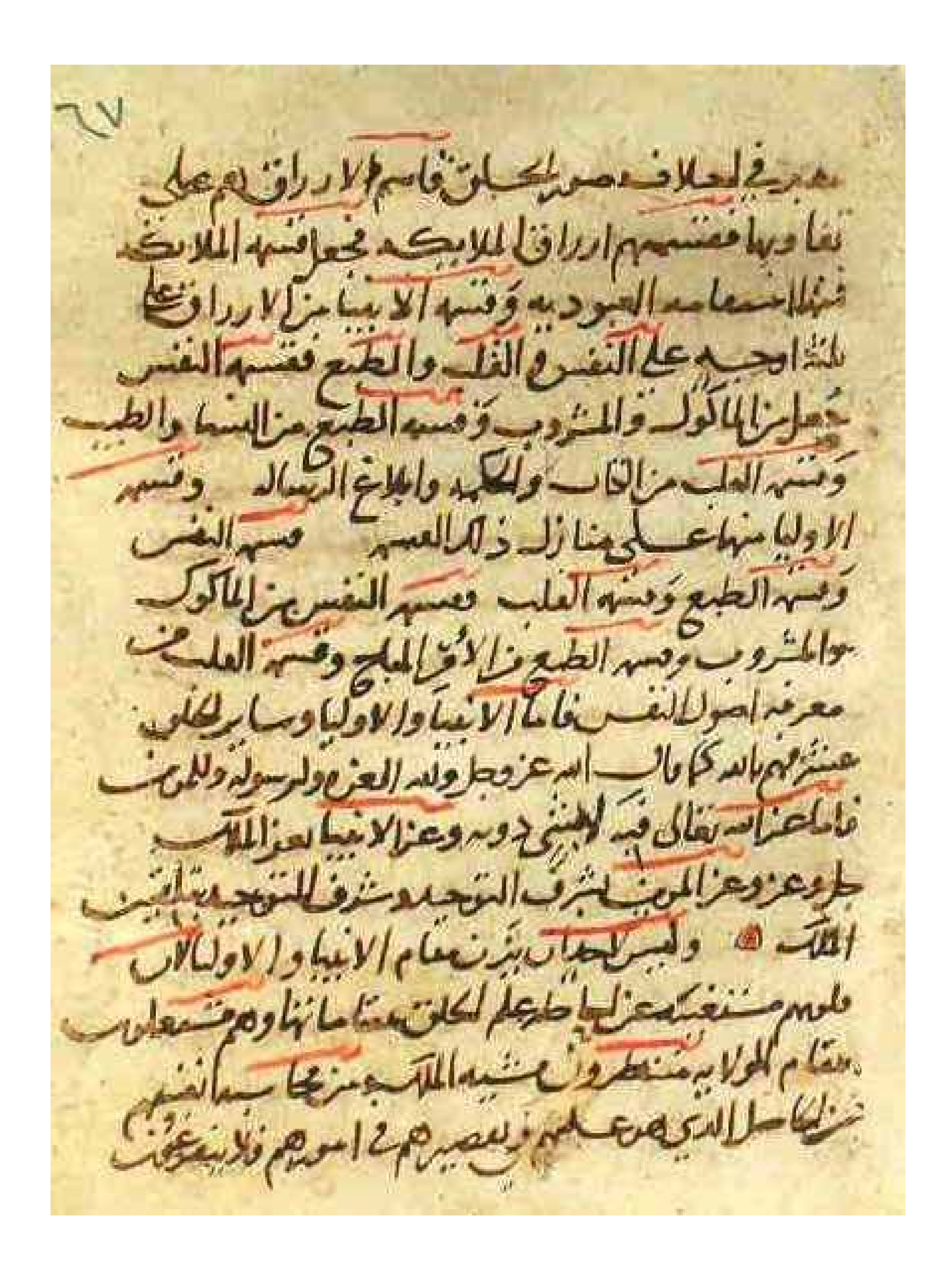

فحرك واكلني السباع وقد ذكر الله عز وجل الانبيا
باسمايهم وانزل الكتب عليهم وذكرهم فيها كما قال الله
عز وجل وكلم الله موسى تكليما وقال جل وعلا واتخذ
الله ابراهيم خليلا وقال تعالى جده يا عيسى اني متوفيك
ورافعك الي وقال سبحانه يا داود انا جعلناك
خليفة في الارض الا ترى ان الله تعالى ذكر الانبيا
باسمايهم وانزل الكتب عليهم وكل ولي هو مقر
بالولاية لا بنفسه واسمه الا قليلا منهم فهم مستورون
عن الخلق الا ترى ان جميع المومنين ولد ادم عليه
السلم هم جنود الانبيا وتبعهم من الانبيا ومن هو دون
الانبيا رحمة الله عليهم جميعا والله تبارك وتعالى خلق
الملايكة ورفع درجة بعضهم على بعض وخلق الانبيا
على تفاضل بعضهم لبعض وفضل الانبيا واصطفاه
اياهم على ساير الخلق الا ترى قول الله عز وجل ولقد
اخترناهم على علم على العالمين وشفقة الاوليا حكمه
الملك لان الله عز وجل انزل المقربين من الملايكة
الى الارض وبعث من خيره الخلق الانبيا وكان بعث الانبيا

66.b.

من سابع الدرجات في الخلق كما أن منزلة الملائكة
في الارض من سابع السموات وكما قال النبي صلى الله عليه
وسلم انا سيد ولد آدم ولا فخر والله تبارك وتعالى خلق الملائكة
على مقامات معلومات وكل ملك هو مستقيم على مقام
المعاملة والعبادة وهم يرتفعون في الدرجات وخلق الانبيا
على مقامهم في معاملة قلوبهم لان قلوب الملائكة
معصومة من كل آفة وخلق الاوليا على مقامهم بالمعرفة
لا بالمعاملة وارواح الاوليا معصومة من خاطر التشبيه
وشرف الملائكة باستقامة انفسهم وصفاوة الانبيا بمعاملة
قلوبهم وسر الاوليا باشارة ارواحهم لان الملائكة خطبا
بالنفس والانبيا مستعصمون بقلوبهم والاوليا ناظرون
بارواحهم وكلهم مشرفون على مقاماتهم ومستغرقون
في بحر معروفهم وكلهم متحيرون في درجاتهم ناظرون في
تدبير معروفهم وكلهم اسيرا في حكم ربهم الا ترى ان كل ملك
من ملوك الدنيا لعمال اهل الولايات والملك منزه
لا يشابه اهل ولايته عالم بمراد اهله وهو يقسم العطايا
بينهم على قدر مقاماتهم ودرجاتهم فخالق الخلق تعالى ذكره

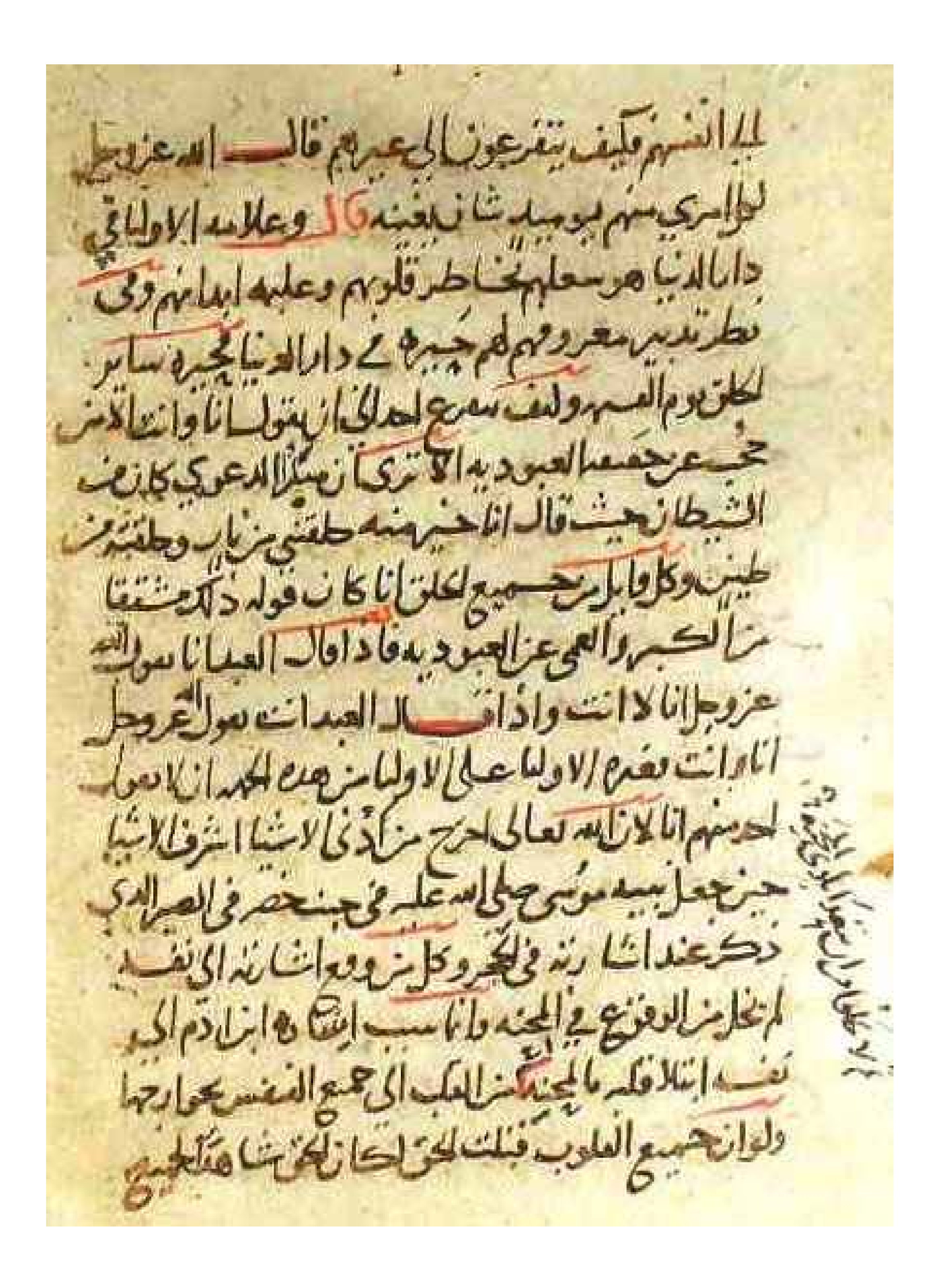
67.a.

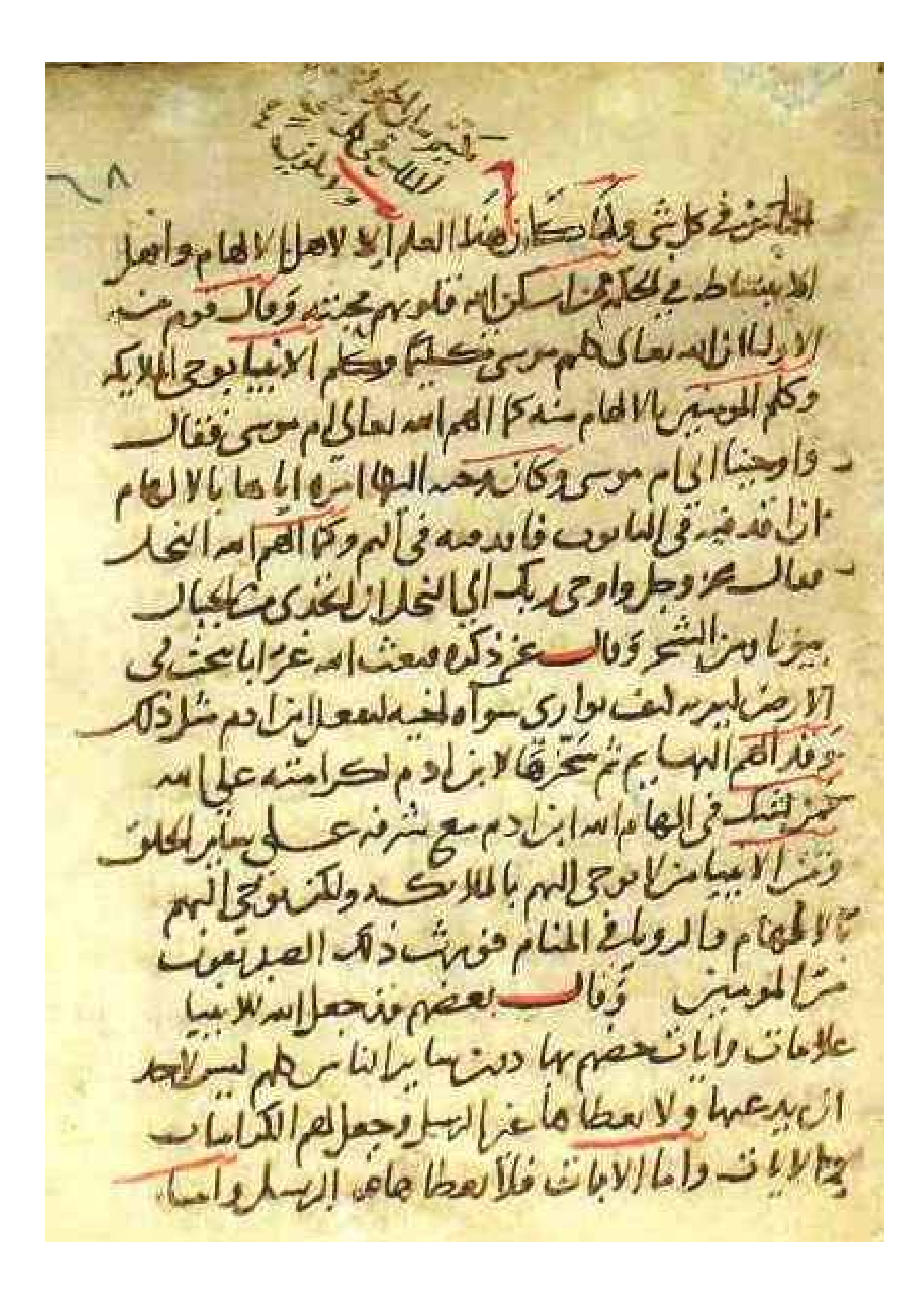
٦٧

بهم في الخلاف فصير الخلق قاسم الارزاق بينهم على
تقاديرها فقسم ارزاق الملائكة فجعل قسمة الملائكة
فيما استعملهم من العبودية وقسمة الانبياء من الارزاق على
ثلثة اوجه على النفس والقلب والطبع فقسمة النفس
جعل من المأكول والمشروب وقسمة الطبع من النساء والطيب
وقسمة القلب من الكتاب والحكمة وابلاغ الرسالة وقسمة
الاولياء منها على منازل ذلك القسم قسمة النفس
وقسمة الطبع وقسمة القلب فقسمة النفس من المأكول
والمشروب وقسمة الطبع من الأفق المليح وقسمة القلب من
معرفة اصول النفس فاما الانبياء والاولياء وساير الخلق
عشيرتهم بالله كما قال الله عز وجل ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين
فاما عز الله تعالى فبه الاستغنى دونه وعز الانبياء بعز الملك
جل وعز وعز المؤمنين بشرف التوحيد وشرف التوحيد بالنبي
الملك ۞ والفرق ما بين مقام الانبياء والاولياء ان
قلوبهم مشتغلة عن الخلق بما علم الخلق مقاماتهم وهم مشتغلون
بمقام الولاية منتظرون خشية الملكة من محاسبة انفسهم
من الباطل الذي هو علمهم وبصيرتهم في امورهم ولا يشتغلون

67.b.

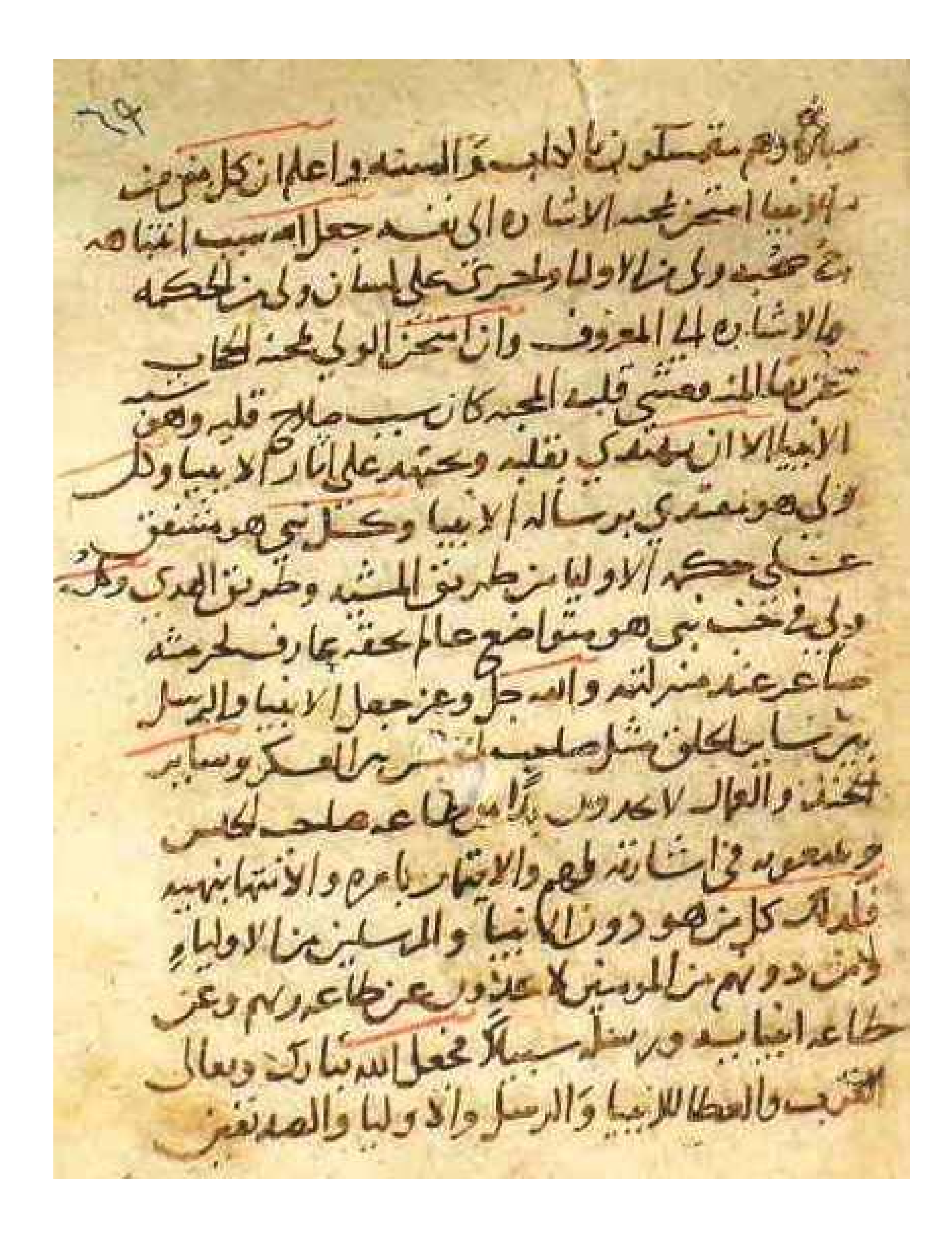
68.a.

المتحرين في كل شي ولهذا كان هذا العلم الا لاهل الالهام واهل
الانبساط في الحكم ممن اسكن الله قلوبهم محبته وقال قوم من
الاوايل ان الله تعالى كلم موسى تكليما وكلم الانبيا بوحي الملايكة
وكلم المومنين بالالهام منه كما الهم الله تعالى ام موسى فقال
واوحينا الى ام موسى وكان وحيه اليها امره اياها بالالهام
ان اقذفيه في التابوت فاقذفيه في اليم وكما الهم الله النحل
فقال عز وجل واوحى ربك الى النحل ان اتخذي من الجبال
بيوتا ومن الشجر وقال عز ذكره فبعث الله غرابا يبحث في
الارض ليريه كيف يواري سواة اخيه ليفعل ابن ادم مثل ذلك
فقد الهم البهايم ثم سخرها لابن ادم لكرامته على الله
فمن يشك في الهام الله ابن ادم مع شرفه على ساير الخلق
ومن الانبيا من لا يوحى اليهم بالملايكة ولكن يوحى اليهم
بالالهام والرويا في المنام فهو يثبت ذلك الصديقون
من المومنين وقال بعضهم قد جعل الله للانبيا
علامات وايات يخصهم بها دون ساير الناس ليس لاحد
ان يدعيها ولا يعطاها غير الرسل وجعل لهم الكرامات
مع الايات واما الايات فلا يعطاها الا الرسل واما

68.b.

الكرامات فهي رحمة الله يكرم بها من يشا من عباده في
العلم والحكمة والفوايد وأما الايات فانها لا تكون
الا للانبيا ولا يمكن لاحد ان يدعيها الا ترى قصة ابراهيم
اذ قال للنار كوني بردا وسلاما على ابراهيم ومن
الكرامات حين احيا الطيور بمسلة ربه ذلك ومن [illegible]
من الكرامات حين رفعه الى الملكوت فاراه ما اراه
من عظمته وجلاله ومن الكرامات ما يكون للانبيا [illegible]
بعطاها الاوليا وأما الايات فانها لا يلقيها الا الانبيا
ومن الكرامات ما يكون للانبيا خاصة ومنها ما يكون
للصديقين خاصة على من دونهم من المومنين حين يسالهم رحمة
عند الضرورة فانها تاتي برحمة الله ولطايفه على جهة
وليس ذلك مستنكرا من كرمه وجوده وانه الفعال
لما يريد وفي وجه الخزانة الانبيا جرى ذكرهم في
العلم [illegible] لان اول الخلق ادم وهو الاب وجميع
الخلق خرجوا من ظهره فلا يمكنهم ان يكونوا الفروع سابقا
في حاله متقدما على الاصل في ذاته لان اول النبيين
ادم واخرهم محمد صلى الله عليه وسلم وكلهم [illegible]

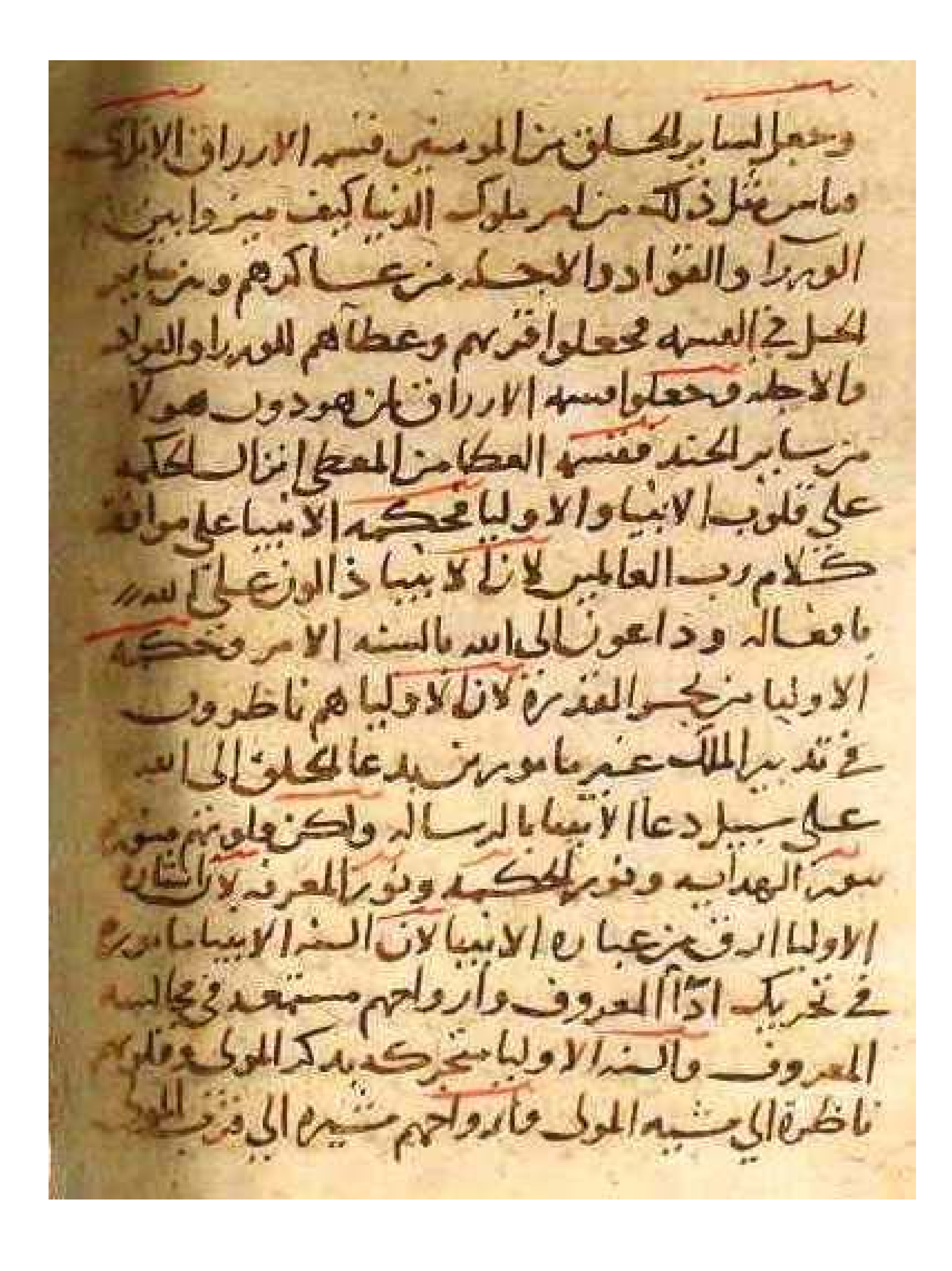
69.a.

69

[illegible] وهم متمسكون بالادب في السنه واعلم ان كل من [illegible]
من الانبيا امتحن بمحنه الاشاره الى نفسه جعل الله سبب اعتباره
في صحبه ولي من الاوليا وطهر على لسان ولي من الحكمه
بالاشاره به الى المعروف وان امتحن الولي بمحنه الحجاب
[illegible] قلبه المحبه كان سبب صلاح قلبه [illegible]
الانبيا الا ان يهتدي بقلبه ويجتهد على اثار الانبيا وكل
ولي هو يقتدي برساله الانبيا وكل نبي هو مشفق
على حكمه الاوليا من طريق المشبه وطريق الهدى وكل
ولي [illegible] نبي هو متواضع عالم بحقه عارف لحرمته
صاغر عند منزلته والله جل وعز جعل الانبيا والرسل
[illegible] الخلق مثل [illegible] العسكر [illegible]
[illegible] والعوام لاحد [illegible] طاعه [illegible]
[illegible] في اشاراتهم والاقتدا بامرهم والانتها بنهيهم
فلذلك كل من هو دون الانبيا والمرسلين من الاوليا
ومن دونهم من المومنين لا عذر له عن طاعتهم وعن
طاعه انبيائه ورسله سبيلا فجعل الله تبارك وتعالى
[illegible] والعطا للانبيا والرسل والاوليا والصديقين

69.b.

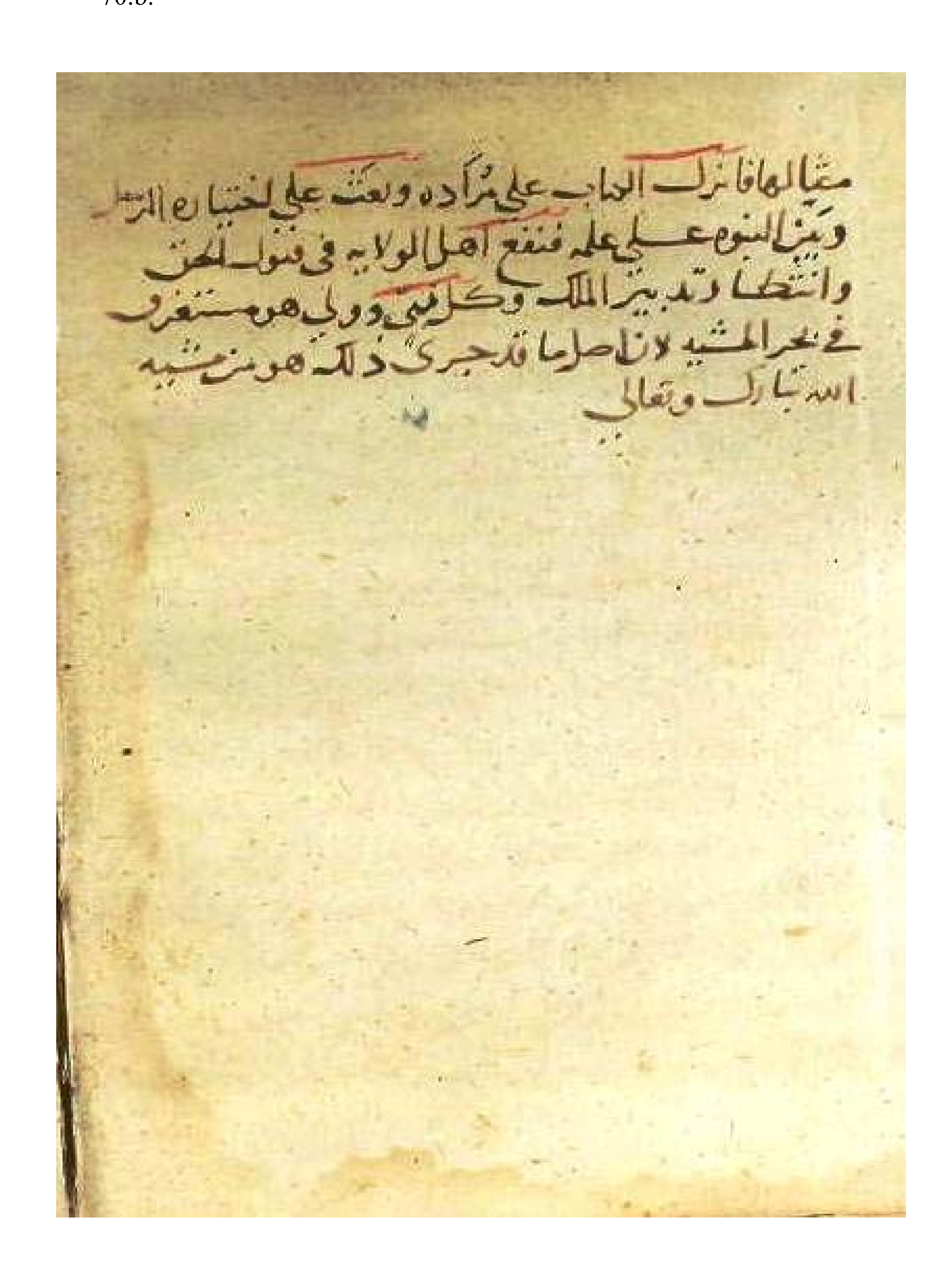

وجعل الساير الخلق من المومنين قسمة الارزاق الابراك
وناس مثل ذلك من امر ملوك الدنيا كيف ميزوا بين
الوزرا والقواد والاجناد من عساكرهم ومن ساير
الخلق في القسمة فجعلوا اقربهم وعطاهم الوزرا والقواد
والاجناد وجعلوا قسمة الارزاق لمن هو دون هولا
من ساير الجند فقسمة العطا من المعطي انزال الحكمة
علي قلوب الانبيا والاوليا فحكمة الانبيا علي موافقة
كلام رب العالمين لان الانبيا دالون على الله
بافعاله وداعون الى الله بالسنة الامر وحكمة
الاوليا من بحر القدرة لان الاوليا هم ناظرون
في تدبير الملك غير مامورين بدعا الخلق الى الله
علي سبيل دعا الانبيا بالرسالة ولكن علويتهم [illegible]
سعة الهداية ونور الحكمة ونور المعرفة لان [illegible]
الاوليا ارق من عبارة الانبيا لان السنة الانبيا مامورة
في تحريك اذا المعروف وارواحهم مستعبدة في مجالسة
المعروف والسنة الاوليا بتحركة بذكر المولى وقلوبهم
ناظرة الى هيبة المولى وارواحهم مشيرة الى قرب المولى

70.a.

في البرزخ ابتدا الاوليا محنة الامر وليس في قلوبهم محنة
العصمة وليس في ارواحهم محنة النظر فلذلك صار
حيارة السنتهم دعة لطيفة وبطش قلوبهم صاد الى
المزيج والسرور واشارة ارواحهم مع الاجلال
والتعجب وزوال القهر الا ترى ان كلام الانبيا مع
السكون والقرار واشارة قلوبهم على الطمانينة
في مجالسة ارواحهم على الانس فقد وجب على الاوليا
استماع هذا التمييز من الانبيا والاوليا والبحث عن
حقيقة الامر لتزول عنهم آفة الدعوى وليتخلصوا
عن مهلكة التهمة والظنة الا ترى ان الله تبارك وتعالى
زين الارض بالمطر والنبات وعمرها بالسلطان وزين
السما بالشمس والقمر والنجوم وكذلك زين الدين بالنبوة
والرسالة والكتاب فجعل النبات قسمة من جميع الخلق وجعل
المطر قسمة اصابة الارض وجعل السلطان سببا لصلاح
امر الخلق وسكون قلوبهم وجعل الشمس في السما مشرقة
بضوها على الارض وجعل نفع الارض منها في نورها
وضوها وكذلك من القمر والنجوم وجعل الدين على

70.b.

معنا لها فانزل الكتاب على مراده وبعث على اختياره الرسل
وبين النبوة على علمه فنفع اهل الولاية في قبول الحق
وانتظار تدبير الملك وكل نبي وولي هو مستغرق
في بحر المشية لان اصل ما قد جرى ذلك هو من مشية
الله تبارك وتعالى

A.3. Eserin Tercümesi

[64-b]

Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân

Bismillâhirrahmânirrahîm. (Rabbim kolay getirsin.)

Ebû Saîd (el-Harrâz) (ra.) der ki: Hâlık ve Berî',[57] Sâdık ve Vefî',[58] dolu dolu veren Râzık,[59] Bir Tek (Vâhid)[60] ve Yüce (Aliy)[61], Mâcid[62] ve Kaviy[63] sıfatlarıyla muttasıf; yardım isteyene yardım eden, kendisine özür beyan edilen, korunmayı isteyeni hıfzeden, kendisine tevekkül edilen, kendisini dost edinene dost olan, sadece kendisine bağlanılan, razı olduğuna yardım eden, (her türlü iş) kendisine havale edilen Allah'a hamdolsun.

O Allah ki kudret ve yücelikte eşsiz, izzet ve şerefte benzersiz, nimetleri vermede devamlı, ihsanı bol olandır. Şeriki, benzeri ve yardımcısı olmaktan berîdir, münezzehtir. Ve yine yolları aydınlatan, açık eden, nurlandıran, seçtiği nebi ve resullerle (kendisine) yükselme yolunu sevdiren Allah'a hamdolsun. Ki seçtiği resul

---

[57] Hâlık kavramı "hlk" kökünden gelmektedir. Allah Teala için "mevcut değil iken/yokken bütün her şeyi var eden" anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (I-LV), Kahire ts., XIV, 1244 vd. Hâlık ismi Kur'ân'da da pek çok defa zikredilmiştir. Örnek olarak bkz. Enam 6/102, Ra'd 13/16, Hicr 15/28 gibi. Berî "olumsuz hal ve durumlardan uzak olmak" anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 240. Kur'an'da burada olduğu gibi Allah Teâlâ'ya da isnat edilmektedir. Bkz. Enam 6/19, Tevbe 9/3 gibi. Aynı kökten gelen "Bâri" ise "örneği bulunmadan yaratan" anlamına gelmekte ve Allah Teala için kullanılmaktadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 239.

[58] Sâdık "sözü kabul edilir" anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXVII, 2417. Kur'an'da Allah Teâlâ hakkında "en sadık/en doğru" anlamında kelimenin ism-i tafdil kalıbı kullanılmıştır. Örnek olarak bkz. Nisa 4/87. "Vefî" kelimesi "caymamak, yerine getirmek, sözünde durmak" anlamına gelmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIV, 4884 vd. Kur'an'da Allah Teâlâ hakkında "en fazla sözünde duran" anlamında kelimenin ism-i tafdil kalıbı kullanılmıştır. Örnek olarak bkz. Tevbe 9/111.

[59] Râzık "faydalanılan şey" anlamındaki rızk kökünden "Faydalandıran, rızık veren" anlamında ism-i faildir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIX, 1636 vd. Kur'an'da rızık verenin Allah Teâlâ olduğuna dair pek çok ayet mevcuttur. Örnek olarak bkz. Maide 5/114, Hac 22/58 gibi.

[60] Bakara 2/163 gibi pek çok ayette Allah Teâlâ'nın "Vâhid" ismine vurgu yapılmaktadır.

[61] Bakara 2/255 ayette olduğu gibi pek çok ayette Allah'ın bu "Yüce" anlamına gelen ismi yer almaktadır.

[62] Bu kelime ile aynı kökten gelen "Mecîd" kelimesi Allah'a nispetle Kur'an'da yer almaktadır. Hud 11/73. Burada müellif Allah'ın bu sıfatına işaret etmektedir.

[63] "Kudretli ve Kuvvetli" anlamındaki bu kelime Kur'an'da on bir ayette yer almaktadır. Allah için kullanımına örnek olarak bkz. Enfâl 8/52.

ve nebiler risaleti tebliğ ettiler, emâneti yerine ulaştırdılar, îmâna davet ettiler, kâfir ve azgınlara karşı Allah için cihat ettiler. Ve onları varlıkların en şereflisi ve en çok isteneni ile tamamladı, onlara ahlakı sevdirdi, şan ve şerefi onlara ikram etti. Düşüşünden sonra onunla hakkı tekrar ayağa kaldırdı. Onunla yükselişinden sonra şirki kontrol altına aldı ve kâfirler hoşlanmasa da İslam'ı izhar etti.

[65-a]

Asırların geçmesiyle kopmayan, yenilerin eklenmesiyle pekişen daimi, bereketli çokça salât ve selam Allah'ın Resulü'nün ve âlinin üzerine olsun.

Gelelim konumuza… Tasavvuf ehlinden bir grup, enbiyânın makamı ile evliyânın makamı arasındaki ayrımı karıştırdılar. Evliyânın makamını enbiyâdan daha yüksek kabul ettiler. Bu, onların bizzat hakikatin kendisinden perdelenmiş olmaları sebebiyledir. Eğer onlardan bu konuda perde kaldırılsa idi, asıllar ayrılır ve ortaya çıkardı. Enbiyânın şefaatinin dünya ve ahirette olduğunu bilirlerdi. Birincisi (dünyadaki şefaat) peygamberlik lisanıyla, emir, şefkat ve mahlûkata nasîhat şeklindedir. Onun bir benzeri de ahirettedir.

Peygamberler Rabbinin izni ile bütün yaratılmışların şefaatçileridir. Onlar dinde önde olanlardır. Onlar dini esaslardaki asıllarda sebat edenlerdir. Onlar dinin reisleridir, âlemler içerisinden seçilmişlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Allah Âdem'i ve Nuh'u seçti."[64] Öyleyse, evliyânın konumunu enbiyânın önüne geçirme hususu neye dayalı olarak yanlış düşünenlerin dilinde dolaşıyor. Bunun hakikatini bilselerdi bu esaslar onlara ayan olurdu. Bu iddiadan Allah'a sığınırız.

[65-b]

Muhakkik bilginler bu esaslarda Melik Teâlâ'nın tedbirine nazar ettiler ve Allah'ın kitabına uygun olan şekilde görüş beyan etmişlerdir. Halkı enbiyânın (aleyhimü's-selam) sunduklarını anlar hale getirmişlerdir. Çünkü nübüvvet velayete ek olarak verilmiştir. Yani nebiler nübüvvetin başlangıcından önce velî idiler. Sonra Allah (onlara) velâyetin üzerine nübüvveti ziyade olarak verdi. Bu, Allah'tan onlara vazıh bir hikmet ve açıklanmış bir ayettir. Onlar amellerinde muhlis, hallerinde dürüsttürler. Dini hususlarda mübalağa sahibidirler. İddia sahiplerinin karıştırması iki hususta olmuştur. Bunlar Musa ve Hızır (as.), Süleyman ve Asaf (as.) kıssalarıdır.

---

[64] Al-i İmran 3/33.

Bilmezler ki her velî bir nebinin yanındadır. İşte bu da nebinin (as.) şerefidir. Evliyâlar mahlûkat içinde Melikin muradına işaret etseler de Allah (Azze ve Celle) nebilere kudret lisanıyla hitap etmiştir.

Görülüyor ki; enbiyâ dışındaki mahlûkat evliyânın işaretini işitmekten men olmuşlardır. Çünkü her velî nebinin izinde yol alır ve onun yanında bulunur; Hızır ve Lokman'ın kıssasında görüldüğü gibi. Hızır ona demişti ki; "Sen Allah Teala'nın andığı ve sevdiği Lokman'sın. Beni seni andığı gibi andı ve yırtıcı hayvanlar benimle konuşurdu."

[66-a]

Allah (Azze ve Celle) enbiyâyı isimleri ile zikretti. Onlara kitaplar indirdi ve onları (o kitaplarda) andı. Şu ayette buyurduğu gibi: "Allah Musa (as) ile konuştu."[65] Yine Yüce Allah buyurdu: "Allah, İbrahim'i dost edindi."[66] Şanı Yüce Allah buyurdu ki: "Ey İsa, Ben seni muhakkak öldürüp sonra da katıma yükselteceğim."[67] Sübhanehu Teâlâ buyurdu ki: "Ey Davud, Biz sana yeryüzünün halifeliğini verdik."[68]

Görülüyor ki Allah Teâlâ enbiyâyı isimleriyle zikretti ve onlara kitaplar indirdi. (Hâlbuki) çok azı müstesna, her velî velayetiyle anılır ismiyle veya zatıyla (nefs) değil. Onlar halktan gizlenmişlerdir. Dikkat edin, müminlerin hepsi Âdem'in (as.) çocuğudur. Onlar enbiyânın ordusudur, enbiyânın takipçisidir.

Yüce Allah melekleri yarattı. Bazısını bazısına üstün kıldı. Nebilerinde bazısını bazısına üstün kıldı. Enbiyânın üstünlüğü onları diğer mahlûkat içerisinden seçmiş olmasıdır. Allah (Azze ve Celle) şöyle buyurdu: "Onları ilim üzere âlemler içerisinde seçmişizdir."[69] Evliyânın şefkati Melik'in hikmeti iledir. Çünkü Allah (Azze ve Celle) meleklerden mukarrabîn olanları arza indirdi ve mahlûkatın en hayırlısı olan enbiyâya gönderdi.

[66-b]

Enbiyânın gönderilmesi, Melâikenin yedinci gökten yeryüzüne rihleti/yolculuğu gibi yaratılışta yedinci derecedendir. Nebî (s.a.v.) şöyle dediği gibi:

---

[65] Nisa 4/164.
[66] Nisa 4/125.
[67] Al-i İmran 3/55
[68] Sad 38/26.
[69] Duhân 44/32. Ayetin öncesine bakıldığı zaman İsrailoğulları hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Duhân 44/30–31.

“Ben Âdemoğlunun efendisiyim, övünme yok.”[70] Allah Teâlâ melekleri belirli (bilinen) makamlar üzere yarattı. Bütün melekler ibadet ve muamelede makamları üzere devam etmektedirler. Onlar derecelerinde yükselirler. Enbiyâ da kalplerinin işleyişi itibariyle onlar gibi yaratılmışlardır. Çünkü meleklerin nefisleri her türlü âfetten (günahtan vb.) korunmuştur. Evliyâ da, muamelede değil ama mârifette onlar gibi yaratılmıştır. Evliyâ’nın ruhları da teşbihi akla getirecek hususlara meyletmekten korunmuştur. Meleklerin şerefi nefislerinin/kendilerinin istikâmetiyledir. Nebilerin safveti ise kalplerinin muamelesi sebebiyledir. Evliyânın seyri ruhlarının işaretiyledir. Çünkü melekler lisanlarıyla konuşurlar, enbiyâ kalpleriyle istikâmettedirler, evliyâ ise ruhlarıyla nazar ederler. Bunların hepsi kendi makamlarında şereflidirler. Mârifetlerinde gark olmuşlardır. Hepsi kendi derecelerinde en hayırlı makamdadırlar, mârifetlerinin tedbirine nazar ederler, onların hepsi Rablerinin hükmünde müsavidirler.

Görülüyor ki, dünya meliklerinden her bir melik velâyet ehlinin işlerini yürütmek içindir. Melîk düzenleyendir, velayet ehline benzemez. Halkının isteğini bilir. İhsanlarını makamlarına ve derecelerine göre aralarında taksim eder.

[67-a]

Mahlûkatı yaratan, yaratılmışların suretlerini belirleyen, farklılıklarına göre rızklarını taksim eden zikri yüce Allah Teâlâ meleklerin rızklarını da kendilerine taksim etti. Meleklerin payını “ubûdiyette istikâmet” olarak takdir etti. Enbiyânın rızklarından payını da nefse ait, kalbe ait, tab’a (bedene) ait olmak üzere üç çeşide ayırdı. Nefsin kısmeti yenilen ve içilenlerdir. Tab’ın payı kadınlardan ve güzel şeylerden verildi. Kalbin nasibi ise kitap, hikmet ve risaleti tebliğ olarak verildi. Evliyânın kısmeti ise bu taksimattan nefsin nasibi, tab’ın nasibi ve kalbin nasibi ile mücadeledir (münâzeledir). Nefsin payı yiyecek ve içeceklerden, tabiatın (bedenin) payı mübah şeylerden, kalbin payı da nefsin hakikatini bilmedir (mârifet). Enbiyâ,

---

[70] Hadis, temel kaynaklarda “yevmel-kıyâme” ilavesiyledir. Metindeki şekli için Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (v. 261 h.), *Sahîhu Müslim,* I-V, Beyrut ts, Tafdîlü Nebiyyinâ, XI, 383, nu: 4223; “seyyidü’n-nâs”, “seyyidü’l-kavm”, “benî âdem” gibi anlam olarak aynı, lafız olarak farklı hadisler için bkz. Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (v. 256 h.), *Sahîhu'l-Buhârî,* I-VII, Beyrut 1410/1990, Kavlullâhi teâlâ “innâ erselnâ…” XI, 123, nu: 3092; XIV, 322, nu: 4343; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275 h.), *Sünenu Ebî Dâvûd,* I-III, Beyrut 1409/1988, XII, 281, nu: 4053; Tirmizî, Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre (v.279 h.), *el-Câmiu’s-Sahîh (Sunenu’t-Tirmizî),* I-V, Dâru’l-Fikr, Beyrut ts., XII, 61, nu: 3548.

evliyâ ve diğer mahlûkatı Allah şu âyette buyurduğu gibi şereflendirdi. "İzzet Allah'ındır, Resulünündür ve müminlerindir."[71] Allah'ın izzeti kendindendir, kendi dışında bir şeye bağlı değildir. Enbiyânın izzeti, Melik Teâlâ'nın izzet vermesiyledir, müminin izzeti ise tevhîdin (Allah'ı tek bilmesi ve inanması) şerefiyledir. Tevhîdin şerefi de Melik Teâlâ'nın telkini ile olmuştur.

Enbiyâ ile evliyânın makamını bir tutmak hiç kimse için mümkün değildir. Çünkü evliyânın kalpleri mahlûkatın bilgisini ve onların makamlarını ihata etmekten müstağnidir. Onlar velayet makamı ile meşgul olurlar. Melik Teâlâ'nın dilemesini beklerler. Nefislerini muhâsebe ederler. Sonuç olarak onların ilmi, işlerindeki noksanları bilmeleridir.

[67-b]

Kendilerini asla nefislerine vermezler (meşgul olmazlar, hasretmezler). (Kaldı ki,) nasıl olur da başka şeyle meşgul olsunlar. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "O gün (ahirette), herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır."[72] (Müellif Ebû Saîd) der ki; Evliyânın âlameti kendilerinin aleyhine olsa bile, dünyada kalplerine gelen havâtırı bilmeleridir. Dünyada mârifetlerinin tedbirine nazar etmeleri onlar için bir hayrettir. Diğer mahlûkatın hayreti ise kıyamet günündedir.

Ubûdiyetin hakikatinden perdelenmiş iken kişi nasıl olur da "**ben ve sen**" demekle meşgul olur. Görmez misin ki, bu şekilde iddia eden şeytandan oldu. O (şeytan) "Ben ondan (Âdem'den/insanoğlundan) hayırlıyım, beni ateşten onu topraktan yarattın."[73] demişti. Bütün mahlûkat içerisinde "**ene** (ben)" diyen bir kimsenin sözü, kibirden kaynaklanan ve ubûdiyetten kör olmaktan ileri gelen bu (şeytanın) sözü gibidir. Kul "ben" deyince Allah Teâlâ "sen" değil "**Ben**" buyurur. Kul "Sen" deyince ise Allah Teâlâ "**Ben ve sen**" buyurur.

Evliyânın aralarındaki üstünlüğü bu cümledendir. Onlardan hiçbiri "ben" demezler. Çünkü Allah Teâlâ onları varlıkların en aşağısından en şereflisine yükseltti. Denizdeki işaretini hatırlaması için Nebisi Mûsâ'yı (as.) Hızır'ın yanına sabır için gönderdiğinde (ortaya çıktı ki) kimin işareti nefsine olursa minnetin vakî olmasından uzak kalamaz. "Ben" demesi âdemoğlunun nefsine işaretinin sebebidir.

---

[71] Münafikun 63/8.
[72] Abese 80/37.
[73] A'raf 7/12.

Kalbinin, kalbinden de organları yoluyla bütün bedenine (yayılan) mihnetle imtihanıdır. Eğer bütün kalpler Hakkı kabul etseydi o zaman Hak bütün "âlem"de ve her bir şeyde görünürdü.

[68-a]

Bu ilim Allah'ın muhabbetiyle kalplerini teskin ettiği kimseler olan ilham ehli ve hükümde inbisat ehli olanlar dışında kimsede yoktur. Evliyâdan bir gurup şöyle dedi: "Allah, Mûsâ ile konuştu."[74] Enbiyâ ile de meleklerin vahyetmesiyle konuştu. Müminlerle ise kendinden gelen bir ilham yoluyla konuştu. Bu, Allah'ın Hz. Mûsâ'nın annesine ilham ettiği gibidir ki şöyle buyurdu: "Biz Mûsâ'nın annesine vahyettik."[75] Allah'ın vahyi ancak ona idi, ona emretmesi de Allah'ın bal arısına ilham etmesi gibi,[76] ilham yoluyla oldu. "Onu (Hz. Mûsâ'yı) bir sandığa koy dedik annesi de koydu."[77]

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Rabbin bal arısına 'Ağaçlardan ve dağlardan evler edin' diye vahyetti/ilham etti."[78] Yine Allah Teâlâ şöyle buyurdu. "Allah (Kâbil'e) kardeşinin (Hâbil'in) cesedini nasıl gömeceğini göstermek için, Âdem'in oğlu da öyle yapsın diye bir karga gönderdi."[79] Hayvanlara da ilham etti. Sonra onları, Allah katında değerli olduğu için Âdemoğluna musahhar kıldı.

Diğer mahlûkata olan üstünlüğü sebebiyle âdemoğluna ilham edilmiştir. Enbiyâdan öyleleri vardır ki onlara melekle vahiy gönderilmemiş, ilham veya rüya yoluyla (vahiy) gönderilmiştir. Bu şekil ilhama müminlerden "sıddîk" (mertebesinde) olanlar varis olmuşlardır.

Bazı kimseler iddia etmişlerdir ki; Allah Teâlâ enbiyâya alametler ve mucizeler (ayetler) verdi. Onları (bu ayetlerle) diğer insanlar arasında özel bir konumda kıldı. Bunların hiçbiri peygamberler dışında diğer insanlara verilmemiştir. Allah peygamberlere kerametler ve mucizeler verdi. Mucizeler de peygamberlerden başkasına verilmemiştir.

[68-b]

---

[74] Ayete telmih vardır. Bkz. Nisa 4/164.
[75] Kasas 28/7.
[76] Ayete telmih vardır. Bkz. Nahl 16/68.
[77] Tâhâ 20/39.
[78] Nahl 16/68.
[79] Maide 5/31.

Kerametler Allah’ın, peygamber olarak gönderdiği kullarına ilim, hikmet ve fayda olarak verdiği rahmetinin ta kendisidir. Mucizeler ise sadece peygamberler içindir. Onun dışında hiçbir kimseye verilmez. İbrahim (as.) kıssasını görmez/bilmez misin? Allah “Ey ateş! İbrahim’e soğuk ve esenlikli ol.”[80] diye buyurdu. Yine Rabbine teslim olarak/dayanarak kuşları diriltmesi (İbrahim’in) (as.) kerametlerindendir/mucizelerindendir. Aynı şekilde kendi azametini ve celalini görmesi için huzuruna (Hz. Muhammed’i) (sav.) yükseltmesi kerametlerdendir. Yine kendilerine evliyâların ihsan edilmesi peygamberlerin kerametlerindendir.

Mucizeler ancak peygamberlere verilir. Kerametlerin ise sadece enbiyâya has olması uygun değildir. Sıddıklara da vardır, zaruret zamanlarında rahmet istediklerinde ve Allah’ın lütuf ve merhametine yöneldiklerinde -sıddıkların dışındaki- müminlere de vardır.

Böylece Allah’ın kereminden ve ihsanından dışlanmış olmazlar. “Muhakkak Allah dilediği şekilde işlerini yürütür.”[81]

Diğer bir açıdan, enbiyânın zikri ilmi ezelide geçti. Çünkü ilk yaratılan ve peygamber olan Hz. Âdem’di. Diğer bütün mahlûkat onun sırtından (sulbünden) çıktı. Fer’in Onun zatında aslın önüne geçmesi caiz değildir. Çünkü nebilerin ilki Âdem (as.) sonuncusu ise Muhammed’dir (sav.) ki onların hepsine tabi olunmuştur.

[69-a]

Onlar (nebiler) Kitap ve sünnete sımsıkı tutunurlar. Bilesin ki her bir peygamber nefislerine işaret mihnetiyle imtihan olurlar. Allah bu imtihanı onların uyanış sebebi kılmıştır. Bu (bazen) evliyâdan birinin bir sohbeti olur, bazen velînin lisanından dökülen bir hikmet olabilir. Yahut ta (hakka) marufa dair bir işaret… Eğer velî hicap mihneti ile imtihan olmuşsa kalbini, kalbin salahatinin sebebi olan muhabbet kaplar. O enbiyâdandır (evliyâdandır[82]), şu kadar var ki o kalbi ile hidâyet eder ve enbiyânın izleri üzere çalışır.

Her velî enbiyânın risaletine uyan kimsedir. Her nebi meşiet ve hidâyet gereği evliyânın hikmetine müşfiktir. Her velî bir nebinin muhabbetindedir, mütevazıdır, hakkıyla bilendir (âlim), onun hürmetini bilendir (ârif), onların menzilinde alçak

---

[80] Enbiyâ 21/69.
[81] Bkz. Hûd 11/107 ve Buruc 85/16. ayetler.
[82] Kanâatimizce bu kelimenin “evliyâdandır” şeklinde olması daha uygundur.

gönüllüdür, Allah Teâlâ nebileri ve resulleri diğer yaratılmışlar arasında asker içindeki kumandan gibi yapmıştır. Diğer asker ve işçiler ordunun sahibine yol bulamazlar. Kendileri için (komutanın) işaretine tabi olurlar, emrine itaat ederler, yasağından kaçınırlar. Bu sebeple onlardan her biri enbiyâdan aşağıdadır. Evliyâdan olan mürseller (özel olarak görevlendirilmiş olanlar) ise onların (müminlerin) altında değildir. Rablerine itaatten geri durmazlar ve onun nebi ve resullerinin yolunu izlerler. Allah Teâlâ yakînlık ve atayı enbiyâ, resuller, evliyâ ve sıddıklara ihsan etmiştir.

[69-b]

Diğer sair yaratılmışlar yani müminler için rızıklar var edilmiştir. Diğer dünya mülklerini buna kıyas et. Taksimatta ise, büyük çoğunluk arasında askerlerini komutanlar, vezirler, ulu kişiler nasıl ayırırlar, onları yakîn kılarlar, onların vezirler, komutanlar, ulu kişiler için verdikleri (veya onlara verilenler) erzakı bölüştürmeyi diğer orduların mensuplarına değil de kendi yakînlarında olanlara yaptılar. İhsanın taksimi taksim eden (mu'tî) tarafından yapılır. Hikmetin inzali de peygamberlerin (enbiyânın) ve velilerin kalbinedir. Enbiyânın (seçilmesinin) hikmeti Âlemlerin Rabbinin kelamına uygun olarak gerçekleşmektedir. Çünkü enbiyâ Allah'ın fiilleri ile hemhal olmuşlardır. Emr lisanı ile Allah'ın yardımına mahzar olmuşlardır. Evliyânın hikmeti kudret denizindendir. Çünkü evliyâ risalet gereği enbiyânın mahlûkatı Allah'a davete memur olmalarına karşın, Melik Teâlâ'nın tedbirine nazar etmişlerdir (muttali olmuşlardır). Fakat onların kalplerini hidâyet nuru, hizmet ışığı, mârifet aydınlığı aydınlanmıştır. Çünkü evliyânın işareti enbiyânın ibadetinden daha zayıftır. Çünkü enbiyânın lisanları marufu eda (yerine getirmek) sadedinde emrolunmuşlardır. Enbiyânın ruhları marufla bir arada olmak üzere hazırlanmıştır. Evliyânın lisanları Mevla'nın zikri ile hareket halindedir. Kalpler Mevla'nın meşietine (dilemesine) nazırdır. Ruhları Mevla'ya yakînlığa işaret etmektedir.

[70-a]

Evliyâ'nın lisanında emir (Allah'ın emri ile memur olma) mihneti (ağırlığı) yoktur. Onların kalplerinde azamet mihneti de yoktur. Ve (evliyânın) ruhlarında nazar mihneti yoktur. Bu sebeple lisanlarının saflığı ince ve latif hale gelmiştir. Kalplerinin nazarı ise neşe ve sevince dönmüştür. Ruhlarının işareti ululuk ve tahayyür ile ve kararın gitmesiyledir. Görmez misin ki enbiyânın kelamı sükût ve

karar iledir. Kalplerinin işareti itminân üzeredir. Ruhlarının sohbeti ünsiyet üzerinedir.

Evliyâ ve enbiyâ arasındaki bu ayrımı işitmek evliyâ üzerine vaciptir. Bu işin hakikatinden bahsetmek iddianın afetinden vazgeçmek zan ve töhmetin helâkinden kurtulmaktır. Görmez misin, Allah Teâlâ arzı yağmur ve nebat ile süsledi ve onu sultanla mamur etti. Gökyüzünü güneş, ay ve yıldızlarla süsledi. Bunun gibi dini de nübüvvet, risaletle ve kitapla süsledi. Bitkileri (beslenmeleri için) yaratılmışlara taksim etti. Yağmurun yağmasını arza/yeryüzüne (az veya çok olmak üzere) bölüştürdü. Yaratılmışların işlerinin düzenlenmesi ve kalplerinin teskini için hükümdarları sebep kıldı. Gökteki güneşi yeri ışıldağıyla aydınlatması için yarattı. Yerin onun ışığından ve nurundan faydalanmasını sağladı. Ay ve yıldızlar da aynı şekilde (yarattı).

[70-b]

Tıpkı bunlar gibi irâdesi gereği kitap indirdi. Seçmek suretiyle peygamberler gönderdi. Ve (sonsuz) ilmiyle nübüvveti beyan etti. Ve Hakkı kabul ve Melîk'in tedbiri hususunda velayet ehlini faydalandırdı. Her nebî ve velî irâde (meşîet) denizinde gark olmuşlardır. Çünkü bütün bu olanların aslı Allah Tebâreke ve Teâlâ'nın dilemesi (meşîeti) iledir.

B.*KİTÂBÜ'L-HAKÂİK*

B.1.Eserin Tanıtımı

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de 78.a–87.b varaklar arasında yer almaktadır. Başka nüshasına rastlamadığımız eserin araştırmamıza konu edindiğimiz diğer eserler gibi daha sonraki kaynaklarda ismine rastlanmamıştır. Sonraki dönemde Harrâz'ın görüşlerinin yer aldığı eserlerde bulunan Harrâz'a ait ifadelere de kaynaklık etmemektedir.

Ateş tarafından da tek nüsha olarak belirlenen bu eserde "Harrâz şeriatta kullanılan bazı tabirleri ehl-i mârifet, yani sûfîlerin nokta-i nazarlarına göre izah etmektedir… Nüshanın sonunda izah edilmiş olan kelime ve tabirlerin bir listesi vardır."[83] Üslup özellikleri ile ilgili açıklamaya üç eserin de üslup özellikleri benzer olduğu için *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*'ın tanıtımında yer verilmiştir.

Kitâbü'l-Hakâik araştırmamıza konu olan eserlerdendir. Bu sebeple eserin muhtevası hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Bu eserine de hamdele ve salvele ile başlayan Harrâz, "hikmet yolunun meseleleri" dediği hakikatleri yetmiş iki çeşit kavram ve makamı ele alarak açıklamıştır.

İlk olarak "akıl" kavramı ile başlamış, "îmân, mârifet, ilim, hikmet, yakîn" kavramları ile devam etmiştir. Tasavvuftaki bilinen terimlerin yanında "istidâd, ihtimâm, ihtimâl, istiğâse" gibi kavramları da açıklamıştır. Bu kavramların bazılarına tasavvuf terimlerini konu alan sözlüklerde rastlanmamıştır. "Sıdku'r-rağbe, sıdku'r-rahbe, vicdân-ı halâveti'l-mahabbe" gibi tabirlerin de müellife has tabirler olduğu düşünülmektedir. Tasavvufta anlamı yerleşmiş "takvâ, huşû, zühd, havf" gibi kavramları yine tasavvuf literatürüyle aynı anlamlarda kullanmasına rağmen; "şükür, sabır, tevâzu' " gibi bazı kavramları tasavvuf literatüründe yaygın olarak kendilerine yüklenen anlamların dışında kullanmıştır.[84]

---

[83] Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.
[84] Bunlar araştırmamızın ikinci bölümünde karşılaştırmalı olarak izah edilmiştir.

Yine *Kitâbü'l-Hakâik*'ta da Kitap ve Sünnet'e gereği gibi ittiba etmenin ve bezm-i elestte Cenab-ı Hakk'a verilen ahde uygun davranmanın önemine değinen müellif, "*belâ*" sözünden de bazı ince nükteler çıkarmaktadır. "*Ey kardeşim*" diye kitabının son bölümlerine doğru muhataba nasîhat üslubuna geçen müellif, bu bölümde çok ince, naif gönül alıcı nasîhatler vermekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

Sünneti, dünyayı sevmemek ve sahâbeyi sevmek olarak nitelendiren Harrâz, dünyayı reddedenin dünyadan nasibi kadarına zaten ulaşacağına sahâbeyi sevmenin de onların ahlakıyla kişinin bezenmesi anlamına geleceğine değinmektedir.

"Muhabbetin tadını bulmak" başlığıyla eserinin son tanımını yapan Harrâz, yaratılmışların muhabbetini bulmanın sırrı olarak kusurluların sevgisinden uzaklaşma ve Rabbü'l-Âleminin muhabbetinin lezzetini duymayı ifade etmektedir. Her bir makama erişen kimsenin özelliklerini de birer cümleyle ifade eden Harrâz, bu vasıflar kendisinde bulunan kimseye kalbî açılımın gerçekleşeceğini bildirmektedir. Bu halin gizlenmesi ve şükredilmesi gereken bir durum olduğunu da ilave etmektedir.

Bu sayılan hasletlere erişememiş olan kimsenin de hasret ve pişmanlık içinde hizmete devam etmesini ve yalvararak Allah'tan inayet dilemesini tavsiye etmektedir. İzah edilen yetmiş iki kavramın isimlerinin tekrar sayıldığı bu eser duâ ve salâvat ile sona ermektedir.

B.2.Eserin Metni

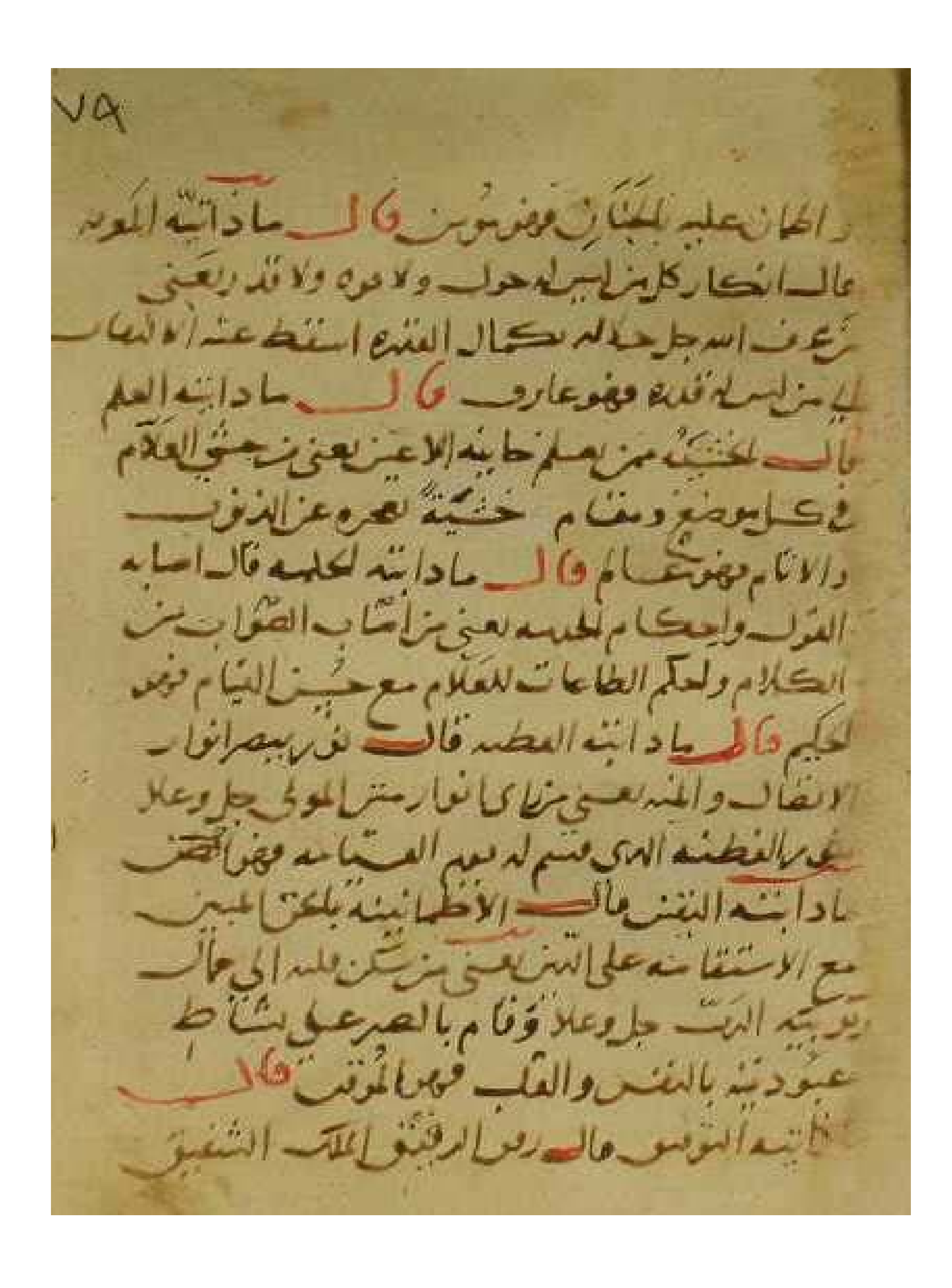
Harrâz, *Kitâbü'l-Hakâik*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu No: 2713, vr. 78.a–87.b. (vr. 78.a'nın sonunda sadece risalenin ismi vardır.)

78.b.

بسم الله الرحمن الرحيم
قال ابو سعيد رحمه الله الحمد لله جل مقلب تقلبه في
رياض منته ومتنزه بروحه في جنات ذكره ويتنعم
بنعمه بين ثمار نعمه اولياوه اسرا نعمه واصفياوه
رهاين كرمه واحباوه عنده منه عبيد نعم لا يعتقون
ورهاين كرم لا يفكون واسرا نعم لا تطلق [illegible]
عكف العابدون وكرمه لحبه المحبون و[illegible]
عرفه العارفون والصلوه على النبي محمد واله الطيبين
واصحابه المنتجبين وسلم تسليما اما بعد فاني قد جمعت
في كتابي هذا مسايل من طريق الحكمه على بيان [illegible]
بلسان اهل المعرفه على الايجاز والاختصار دون الاطاله
والاكثار وافتتحت ذلك بباب العقل ما ذاتيه
العقل قال نور في القلب يهدي النفس الى اصول العلم
يعني من علمه على نور معرفه الله من غير التفات
الى غير الله فهو عاقل ما ذاتيه الايمان [illegible]
ما في الغيب من ثواب الجنان وعقاب النيران يعني من اثر
بنور حقايق الايمان على ما في الغيب من نعيم الجنان [illegible]

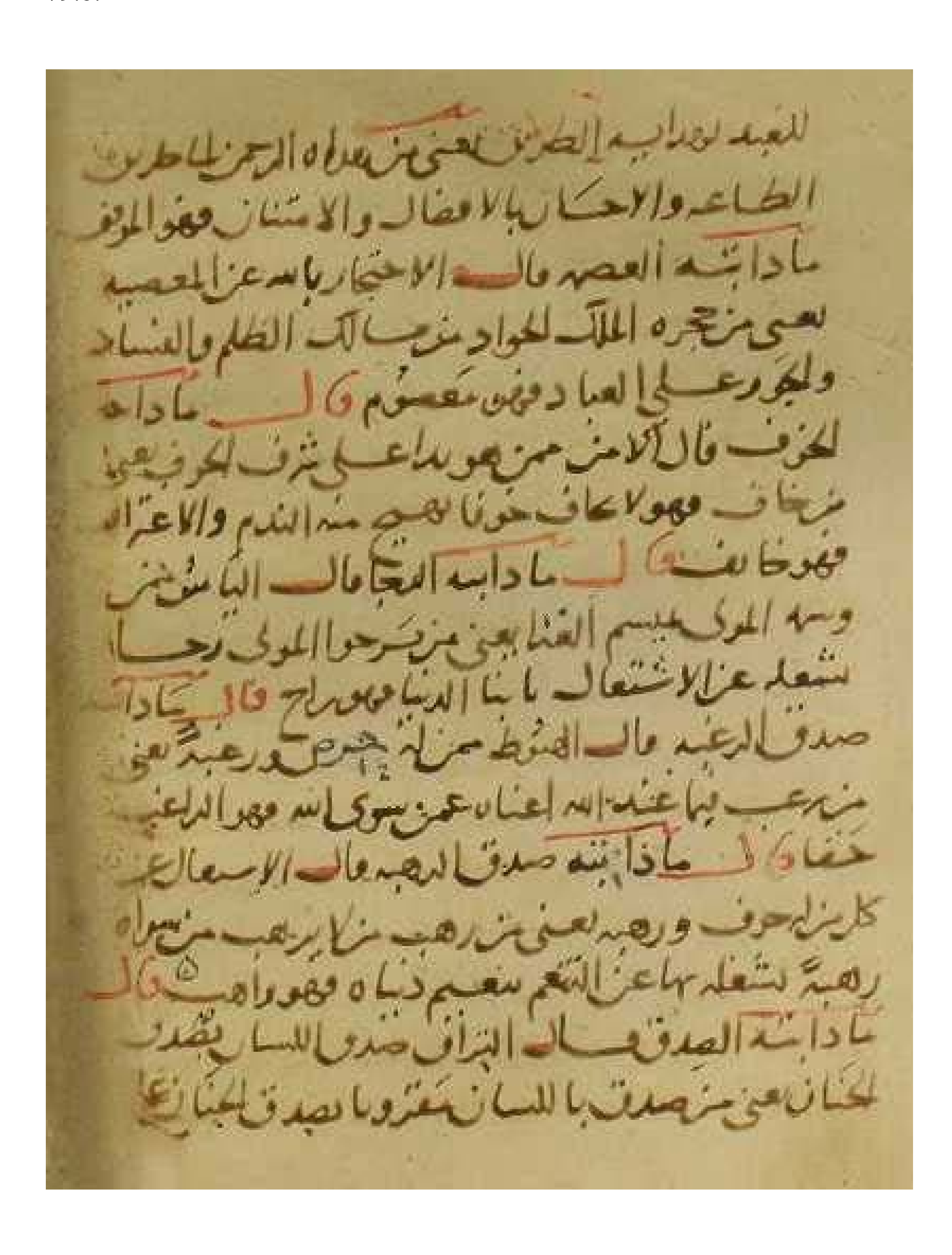
79.a.

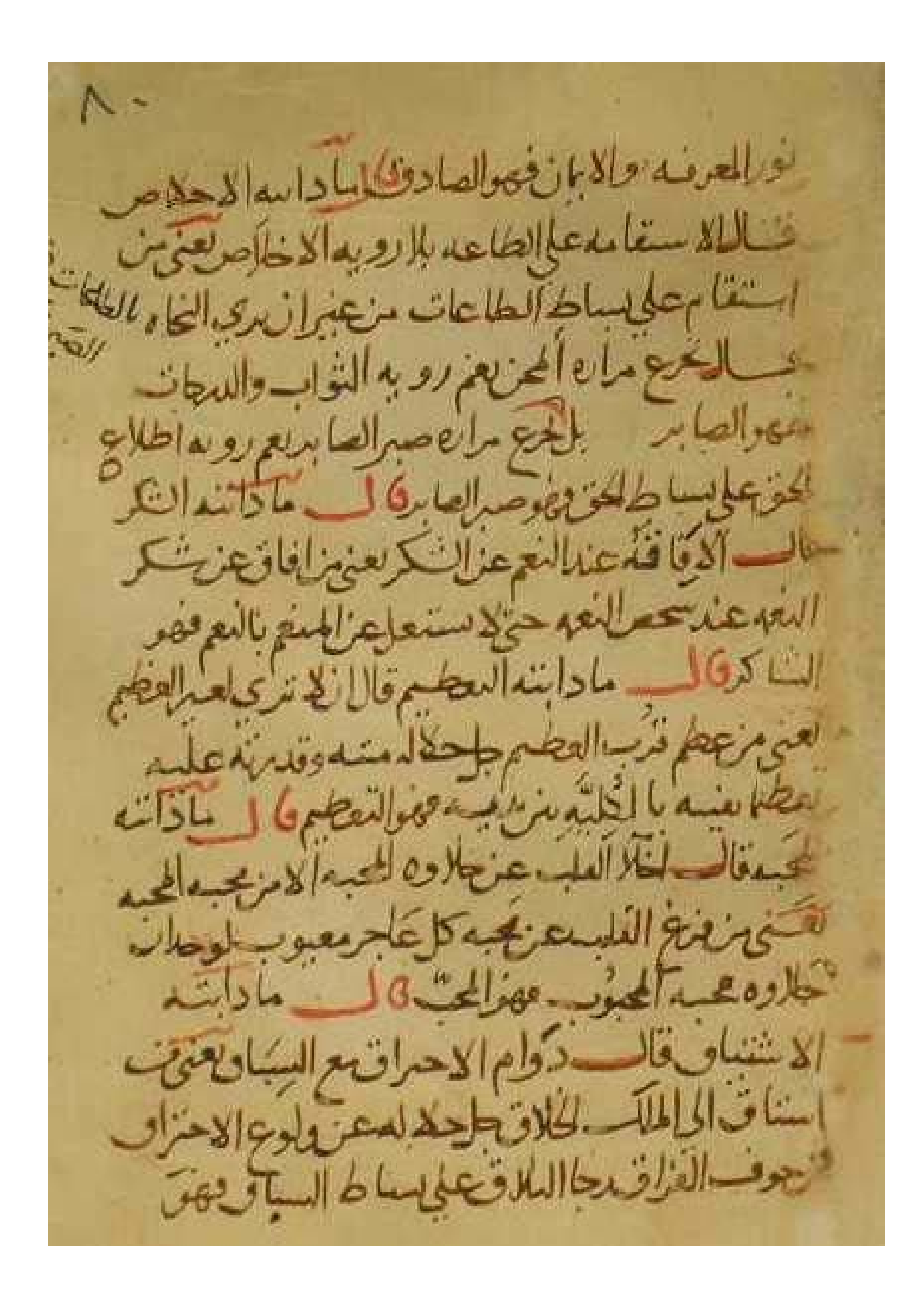
٧٩

والاطمئنان عليه بالجنان فهو مؤمن قال ما آية المعرفة
قال الإنكار كل من ليس له حول ولا قوة ولا قدرة يعني
من عرف الله جل جلاله بكمال القدرة أسقط عنه الأسباب
إلى من ليس له قدرة فهو عارف قال ما آية العلم
قال الخشية ممن يعلم خائنة الأعين يعني من خشي العلام
في كل موضع ومقام خشية تحجزه عن الذنوب
والآثام فهو عالم قال ما آية الحكمة قال إصابة
القول وإحكام الحكمة يعني من أصاب الصواب من
الكلام وأحكم الطاعات للعلام مع حسن القيام فهو
الحكيم قال ما آية الفطنة قال نفوذ بصر أنوار
الأفعال والمنة يعني من رأى أنوار منة المولى جل وعلا
بعين الفطنة التي تتم له نعم العبادة فهو الفطن
قال ما آية اليقين قال الطمأنينة بالحق المبين
مع الاستقامة على اليقين يعني من سكن قلبه إلى جانب
ربوبية الرب جل وعلا وقام بالصبر على نشاط
عبوديته بالنفس والقلب فهو الموقن قال
ما آية التوكل قال رفض الرفيق الملك الشفيق

79.b.

للعبد لهدايته الطريق يعني من هداه الرحمن لطريق
الطاعة والاحسان بالافضال والامتنان فهو الموفق
ما دايته العصمة قال الاجتناب بالبعد عن المعصية
يعني من حجزه الملك الجواد من سالك الظلم والفساد
والجور على العباد فهو معصوم قال ما داية
الخوف قال الامن ممن هو بداعي شرف الحرف يعني
من خاف فهو لا يخاف حزنا يهيج منه الندم والاعتزال
فهو خائف قال ما داية الرجا قال اليائس من
رحمة المولى بتبسيم الغنا يعني من يرجو المولى رجا
يشغله عن الاشتغال بابناء الدنيا فهو راج قال ما داية
صدق الرغبة قال الهبوط منزلة حرص ورغبة يعني
من رغب فيما عند الله اغناه عمن سوى الله فهو الراغب
حقا قال ما داية صدق الرهبة قال الانعزال عن
كل من لا يخاف ورهبة يعني من رهب من لا يرهب من سواه
رهبة تشغله بها عن النعم بنعيم دنياه فهو راهب قال
ما داية الصدق قال الوفاق صدق اللسان يصدق
الجنان يعني من صدق باللسان يعترف بتصديق الجنان

80.a.

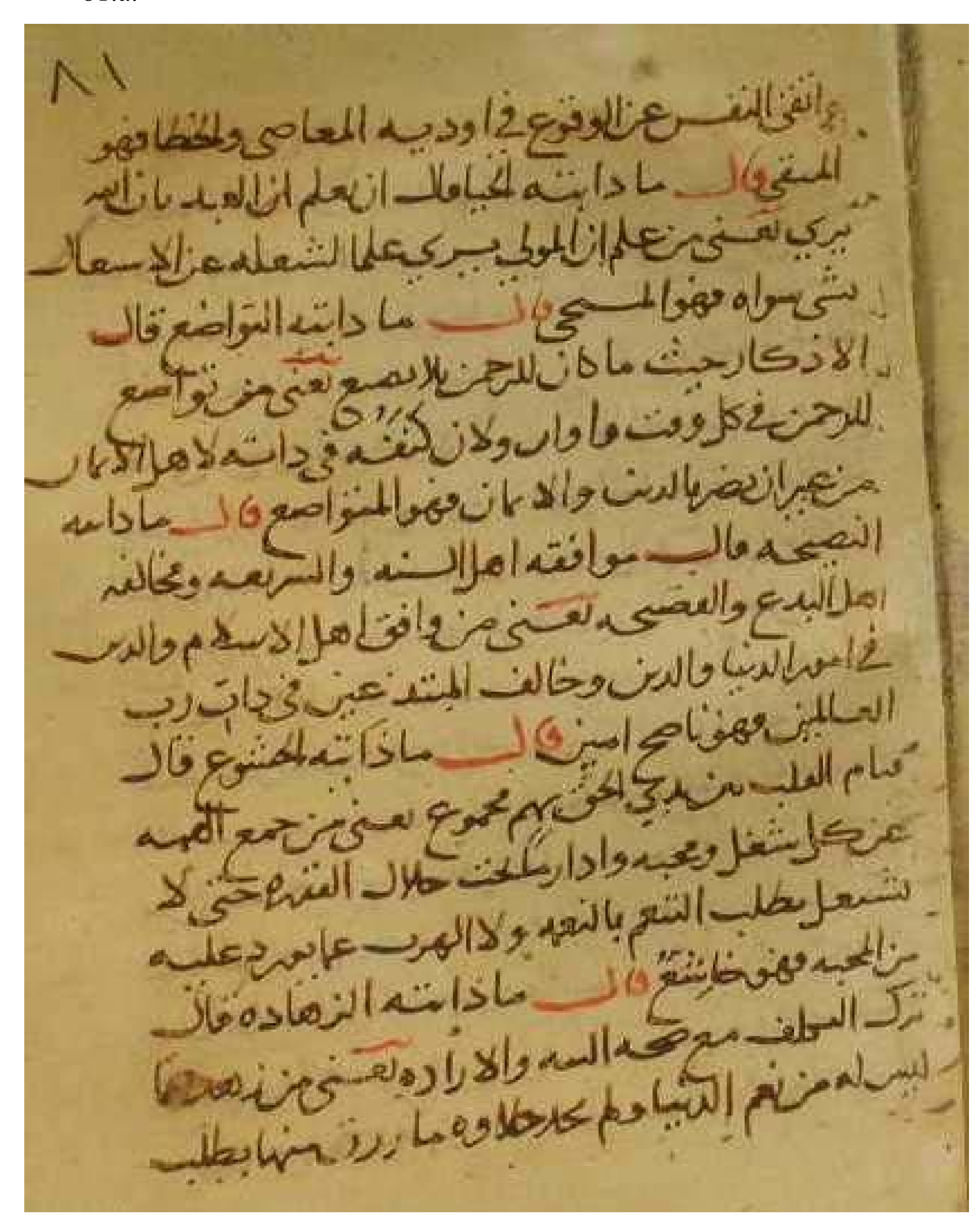
٨٠

نور المعرفه والايمان فهو الصادق قل ما داية الاخلاص
قال الاستقامه على الطاعه بلا رويه الاخلاص يعني من
استقام على بساط الطاعات من غير ان يري النجاه بالطاعات
قال الجزع مراة الحزن يعني رويه الثواب والدرجات
فهو الصابر بل الجزع مراة صبر الصابر يعني رويه اطلاع
الحق على بساط الحق فهو صبر الصابر ق ل ما داية الشكر
قال الاوقافه عند النعم عن الشكر يعني من افاق عن شكر
النعمه عند تحصل النعمه حتى لا يستغل عن المنعم بالنعم فهو
الشاكر ق ل ما داية التعظيم قال ان لا ترى لغير العظيم
يعني من عظم قرب العظيم جل جلاله منه وقدرته عليه
فطا بعينه بالكليه من رؤيته فهو التعظيم ق ل ما داية
المحبه قال اخلاء القلب عن حلاوه المحبه الا من محبه المحبه
يعني من فرغ القلب عن محبه كل غير محبوب لوجدان
حلاوه محبه المحبوب فهو المحب ق ل ما داية
الاشتياق قال دوام الاحتراق مع السباق يعني من
اشتاق الى الملك الخلاق جل جلاله من ولوع الاحتراق
خوف الفراق فجا التلاق على بساط السباق فهو

80.b.

المشتاق قل ما داية الخشية قال اخماد الشهوة وقلة
الخيانة في الخلوة يعني من اماتت الشهوة وترك المعصية
في الخلوة فهو من اهل الخشية قل ما داية الانتباه
قال عرض من الابتلا منه فاثبت على مخاطرة الاسما
حتى هاج بالسماه الابتلا منه الشوق والحيا وانتباه الاسما
للحزن والبكا فهو المتنبه ما داية التوبة قال التوبة
من التوبة مع روية الحوبة يعني من تاب عن الحوبة مع
روية التقصير في التوبة خشي عجزه عن الوقوع في الحوبة
فهو التايب قل ما داية الاستعداد قال دوام
الاجتهاد على طريق الخير والرشاد يعني من اجتهد مسالك
الطاعات والخيرات ودام على تصفية الطاعات من
الافات فهو المستعد قل ما داية الامانة قال صدق
الصيانة وترك الخيانة يعني من صان نفسه حفظ امانات
رب العالمين وادا امانات المخلوقين مع ترك الخيانات
مع ابنا الدنيا والدين فهو امين قل ما داية التقوى
قال التجنب بالقلب عن التدنس بالهوى وبالنفس عن مواقع
الذنوب والخطا يعني من انقى بالقلب عن متابعة الهوى

81.a.

٨١

عن النفس عن الوقوع في اودية المعاصي والخطا فهو
المتقي قال ما دايته الحيا قال ان يعلم العبد بان الله
يري يعني من علم ان المولى يري علما انشغله عن الاشتغال
بشي سواه فهو المستحي قال ما دايته التواضع قال
الاذكار حيث ما كان للرحمن بالتضرع يعني من تواضع
للرحمن في كل وقت واوان ولان كنفه في ذاته لاهل الايمان
من غير ان يضر بالدين والايمان فهو المتواضع قال ما دايته
النصيحة قال موافقة اهل السنة والشريعة ومخالفة
اهل البدع والمعصية يعني من وافق اهل الاسلام والدين
في امور الدنيا والدين وخالف المبتدعين في ذات رب
العالمين فهو ناصح امين قال ماذا اية الخشوع قال
قيام القلب بين يدي الحق بهم مجموع يعني من جمع الهمة
عن كل شغل ومحبة واذا [illegible] حلال الفقه حتى لا
تشتغل بطلب التنعم بالنعمة ولا الهرب عما يرد عليه
من المحبة فهو خاشع قال ماذا اية الزهادة قال
ترك التكلف مع صحة السنة والارادة يعني من زهد [illegible]
ليس له من نعم الدنيا ولم يجد حلاوة ما رزق منها بطلب

81.b.

نعيم العقبى مع إسقاط التكلف فما حصل منها فهو
الزاهد قال له ما ذا بينه قصر الامل قال ترك العلائق مع
دوام انتظار بغتة الاجل يعني من قصر امله حسن عمله
وترك علله وانتظر في كل نفس اجله فقد قصر امله قال
ما ذا بينه القناعة قال فراغ القلب عن شغل كل واحد
يعني من خلى قلبه عن الاشغال بغير الله عز وجل وقنع
باختيار الله له عمن سوى الله فهو القانع بالله تعالى قال
ما ذا بينه التوكل قال اركان القلب على الوكيل
مع دوام الصياح والعويل يعني من اتخذ الخليل جل جلاله
لنفسه وكيلا ورضيه لتقلبه في الظن دليلا ولم يخذ من الخليل
قليلا فهو المتوكل على الله تعالى قال ما ذا بينه الرضا
قال رضا القلب تحت احكام الله عند ما يرد عليه
من القضا يعني من انقاد بالقلب تحت حكم المولى بالنفس على
بساط العهد عند النعم والبلوى فهو راض عن المولى قال
ما ذا بينه الوفا بالعهود قال بذل المجهود مع حفظ
الضماير والعقود يعني من اذى من الخدمه والطاعه
جهده وصفت فيها نيته وارادته فهو من يعاهد على

82.a.

٨٢

مقدار جهده فهو الوفا بالعهود قال ما دانته البكا
قال بسيلان الحسرات على خد الخجل والحيا يعني من طال
عمال دموع الحسرات على عين العثرات حتى اجمع منها
قطرات حرقات الندامه فهو الباكي قال ما دانته
سعة الصدر قال ان يكون عند المحن والنعم كالبحر المحيط
يعني من وسع الخلق جميعا جميع الخلق من غير مداهنة ولا
ملق ولا حرج ولا ملل فهو واسع الصدر قال ما دانته
الفراسة قال ان يرى العبد حركات الضماير بعين المراقبه
والحراسه يعني من راقب حركات الاسرار بعين صفوة
الافكار ليرى فيها حركات لعاب الاغترار فيحرقها
بنيران التوبيخ والانذار ثم ينظر بنور الجبار حركة الضماير
اهل الاغترار فيطلع عليها ويقع له بالاسرار فهو المتفرس
الذي قال النبي صلى الله عليه وسلم اتقوا فراسة المومن قال
ما دانته حسن الخلق قال قبول ما يرد عليه من غيب
المشيه من جفا الخلق وقضا الحق بلا حرج ولا ضجر ولا
ملق يعني من يصف نفسه وابنا جنسه بالاستكبار نفسه
سبب ابنا جنسه فهو حسن الخلق قال ما دانته العدل فقال

82.b.

ترك الانتصاف لاهل الجهل وبذل الفضل لاهل الفضل يعني
من يبذل الفضل لاهل الفضل وترك الانتصاف من اهل الجهل
بلا استحقار اهل الجهل ولا الميل الى اهل الفضل فهو من
اهل العدل ٦ ب ما دابته الرحمة قال الرحمة على
النفس بمنعها عن المعصية وتحصينها في حصون الطاعة
فانها اولى بالرحمة من لا يرحم نفسه لا يرحم غيره يعني من
رحم والهمة عن ان تقع في اودية المعصية عند هيجان
الشهوة وغليان المستة طار عنه الفسوق وصار من اهل
الرحمة ٦ ل ما دابته الارادة قال الخ دبران ما عليه
الخلق والعادة يعني من اهان بنيران صدق الارادة غليان
نيران شهوات العادة حتى طار منه الكسل والبلادة لتنشط
النفس في العبادة فهو من اهل الارادة والا فاهي الا الغرور
وطير اراده ٦ ل ما دابته الصلابة قال الكلام بالحق
للحق بلا عجز ولا مهابة يعني من تكلم بالحق للحق في مواضع
الحق من غير مهابته عن لائمة الخلق والنفس او الى الحظ
فهو من اهل الصلابة بالحق ٦ ل ما دابته الاجتهاد
قال دوام الانقياد للمراد مع راحة القلب والفؤاد عن

83.a.

٨٣

ولم يعاشر اهل الفساد يعني من اطاع الملك الجواد بالخضوع
والانقياد بلا كسل النفس ولا شغل الفواد طاهرا عن عوارض
خواطر الافات والفساد فهو من اهل الاجتهاد قال ما دابته
الاستقامة قال ان يعبد الله جل وعلا كانك في عرصات
القيامة يعني من يرى نفسه عند الطاعة على بساط الاستغنا
كانه بين يدي الحق في القيامة فهو من اهل الاستقامة قال
ما دابته الانابة قال لخروج القلب عن ظلمات التسلي انه يعني
من يخرج قلبه عن ظلمات رين الاثام والعصيان ليبدو اليه
شعاع شمس رويه الافضال والامتنان فيرجع بنور
رويه الامتنان الى بساط الخدمة والاحسان فهو من اهل
الانابة قال ما دابته الرعاية قال حفظ العناية مع
انتظار التوفيق والهداية يعني من يحفظ عنايته بنفسه
لنفسه ويحتمل الاذى من ابناء جنسه لربه فهو من اهل الرعاية
قال ما دابته التوفيق قال ان لا يملك النفس ما لا يحتمل ولا
يبطش فيقطع عليها الطريق يعني من حمل نفسه الطاعة
وادخلها بساط الرياضة مقدارا ما لا يثقل عليها الطاعة
فهو من اهل الرفق والتوفيق قال ما دابته السكينة

83.b.

قال نور يقذف في القلب فيطير عنه الحسد والضغينة
ويسكن فيه الشفقة والنصيحة يعني من وجد في
قلبه الشفقة والنصيحة فارغا من الكذب والحسد
والضغينة فليعلم ان قلبه قد نزل فيه السكينة قال
ما دابته السكوت قال الكلام على قدر القوت يعني من
سكت عن الكلام الفضول واقتصر على ما اباح الله والرسول
فهو من اهل السكوت قال ما دابته الفكر قال نظر
القلب بعين العبرة الى جلال القدرة وجمال المنة يعني من
رزق الفكر بنور المعرفة في عجايب العبرة يهيج من قلبه
انوار الفوايد والعبرة وتخمد منها نيران الشهوة فهو من
اهل الفكر قال ما دابته الوجل قال تقلقل القلب
من خوف بغتة الاجل يعني من ذكر ما في الاجل من الغموم
والحيا والخجل حتى يهيج من قلبه الخوف والوجل اي قرب
الاجل فيحسن له العمل فصار من اهل الوجل قال ما دابته
الخلوة قال خلوة القلب في بيت الجسم مع اجتماع
الهمة يعني من روح الهمة واخلى القلب من آفات الشهوة ونال
الفكر في هوى العظمة فهو من اهل الخلوة قال ما دابته

84.a.

٨٤

الاهتمام قال دوام الاهتمام لفقد الحزن والاهتمام يعني
من اهتم بسروره في موضع غمومه وفرحه في دار غمومه
بدار غمومه فهو مهتم ق ل ما دابته الاحتمال قال حمل
الاذى من الجهال مع ترك الاستقلال يعني من احتمل الاذى
من جميع الورى وصبر على البلوى بلا جزع ولا شكوى
فهو حليم ق ل ما دابته الطاعه قال الانقياد تحت
حكم المطاع بلا فتره يعني من خضع للمطاع عند الخدمه
والطاعه بلا كسل ولا ملاله فهو المطيع ق ل ما دابته
الافتقار قال القيام بالدوام على باب السلام بين
الافتخار والافتقار يعني من قام بالدوام على باب الحق
بين الافتخار والافتقار مع حسن الانتظار على رؤيه
الاضطرار بلا تدبير ولا تقدير ولا اختيار فهو من اهل
الافتقار ق ل ما دابته المحاسبه قال دوام المرا قبه
مع حسن السياسه يعني من راقب بنور قلبه حركات
اوقات سره فميز بين خواطر خيره وشره فهو من اهل
المحاسبه ق ل ما دابته الرياضه قال تهذيب
النفس في ميدان الرعايه يعني من راض النفس عند كل

84.b.

حركيه ونفس بعلة الطمع وادمان الخرس فهو من
اهل الرياضة قال ما دايته الاستعاده قال صبح
الله بلسان الاستعاده عند هيجان الهاجسه يعني من
صرخ بالله علي غايه الاستعاده بلسان الاستعاده
ليخترق بنعم الاستعاده ونار الاستعانه ظلمات
الوسوسه والهاجسه فهو من اهل الاستعاده
ما دايته السخا قال بذل الروح والمال للخلق على
غايه الحيا يعني من بذل المال والروح للمولى جل وعلا
بقتل السهو والهوى واثر مراد الحق على مراده بالشكر
والرضا فهو من اهل السخا قال ما دايته الذكر قال
تغريق الذكر في بحر الذكر يعني من غرق ذكره لله تعالى
بالتلطف والكل في ذكر الله له بالاتصال في الازل فهو
ذاكر قال ما دايته التسليم قال الاستسلام
لحكم الحليم يعني من سلم الي حكم المعبود افعال العبوديه
واناخ تحت احكام جلال الربوبيه عند السرا و
الضرا فهو من اهل التسليم قال ما دايته الهدايه
قال طلوع من طلوع انوار البدايه التي ليس لعظيم قدرها

85.a.

٨٥

نهايته يعني من عرف فضل الله عليه بالهدايه وراى حسن
احواله وطاعته من نور قسم الدرايه فهو من اهل الهدايه قال
ما بدايته الاستغاثه قال الصراخ مع دوام الا
يعني من استعصم بالدوام مع حسن القيام على بساط
الاستكانه والاهتمام فهو من اهل الاستغاثه قال
ما بدايته حسن الظن قال شرع الاعمال ودوام الابتهال
مع حسن الامال يعني من احسن الاعمال واكثر التضرع
والابتهال مع حسن الرجا وصدق الامال في بحر ذي
الجلال فهو حسن الظن بالجبار جل جلاله قال ما بدايته
الدعا قال عد والطلب والتضرع طريق حفظ الوفا
يعني من حفظ العهد والوفا على بساط الصدق والصفا
من الخوف والرجا فتح له ابواب اجابة الدعا في احدى
ثلث اما ان يستجاب له ما اراد في وقته واما ان يكفر
به الله عن معصيته واما ان يرفع له به في درجاته ولم يخسر
على الله احد في خدمته انه ملك كريم قال ما بدايته
الفريضه قال اداما ضمن العبد المعبود يوم الميثاق
بدلايل السنن والشرايع يعني من ادى ما افترض الله

85.b.

عليه بالكتاب والسنه علي ما يدل عليه الشريعه وهي
مكنونه في قول لا اله الا الله والجميع كان مستحر وفي
قول العبد بلى شهدنا ومنها اشارات لطيفه فيها لمن
دام وضع شرحها فمن وفي الحق بقوله بلى يا للسان والجنان
والاركان فقد ادى الفرض صححه ان علم ما معاني حروف
بلى قال وحروفها ثلثه با ولام ويا اشعار با يعني ابا
يبري من الكفر والطغيان وبارز بالسر والاعلان
وباعد القلب واللسان عن كل مناهي وعصيان لام
يعني لام الخدمه والطاعه والسنه والاحسان لان
لمه عند العبوديه والاستقامه للرحمن ولام نفسه
وعلمه وحركاته كلها في وقت واوان يا يعني يبري نفسه
الجنان ما من عليه الرحمن من الافضال والامتنان
ويميل بالكل للكل في كل الاحوال الى رضا الكل بالقلب
واللسان ويأوي في جميع الاوقات والحركات الى باب
المستعان بالاستعانه وطلب الامان فهذه اشارة
من بيان معني حروف بلى وفيها من الحكم ما لا يعلمه
احد الا الله عز وجل فمن قام بوفا ما قد ذكرنا فقد ادى

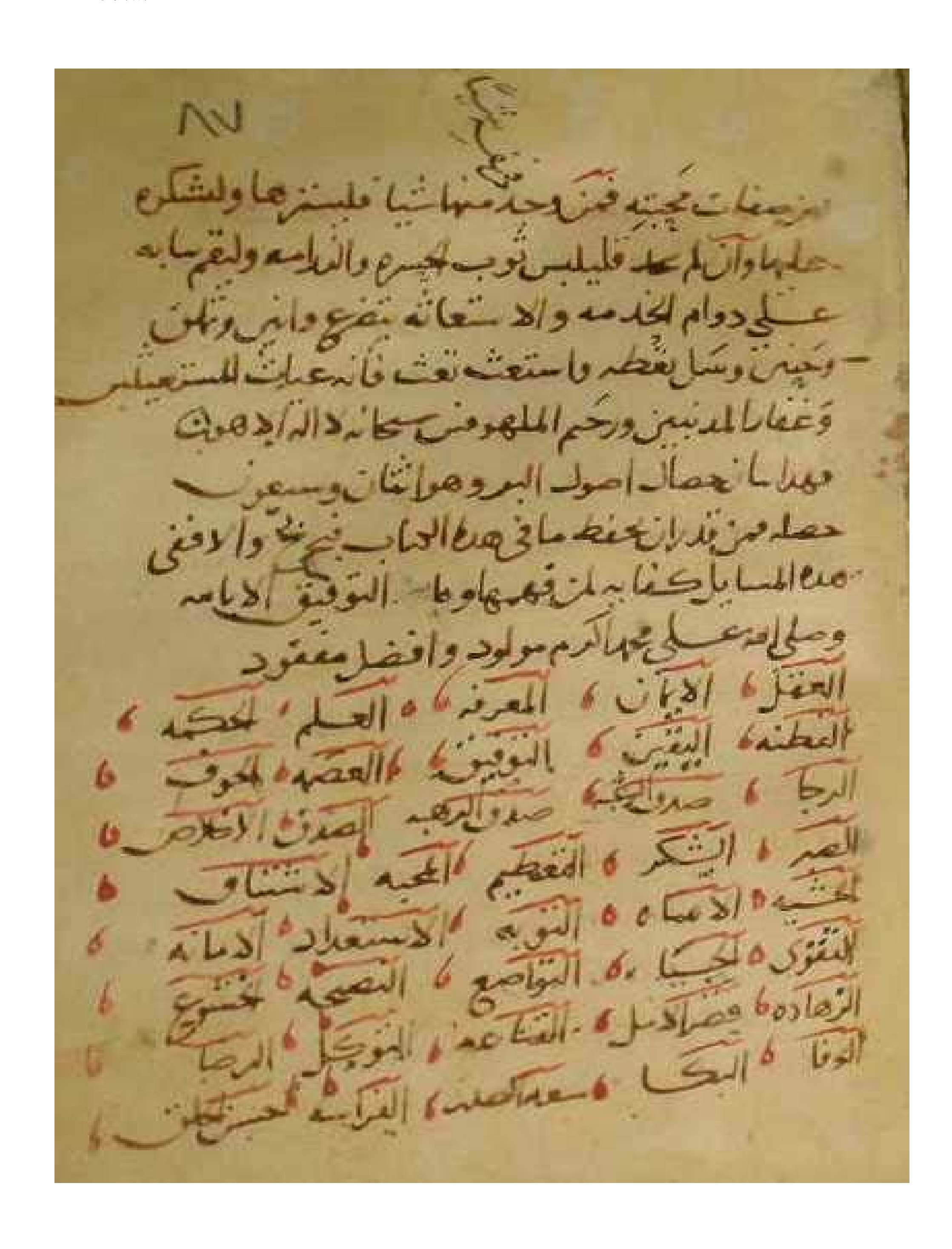
86.a.

من بقيه ما قلنا من رتبه المولى والآفعليه بالاقرار ودوام
الاعتذار والاستغفار فان المقر بالتقصير ابدا محمود
والاقرار بالتقصير علامه القبول والادلال برؤيه التوفيق
علامه الرد والتقصير هناه بالحق ومتى تقصر العبد
الضعيف ان يقوم بوفا ما افترض الله عليه الا بعصمته
وتوفيقه وصدق الاقرار له بالعجز والضعف والافتقار
اليه تابيده وتسديده فسبحان من امر عباده الضعفا من
حيث هو بجلال قدرته وجبروته وقبل من عباده
الاشيا عبادانهم من حيث هم على مقدار ضعفهم وحملهم
فقال جل جلاله اتقوا الله ما استطعتم قال اتقوا الله
جهدكم ما ذا ثمرته النشه قال برؤه الدنيا وحب
الصحابه يعني من يرد الدنيا على نفسه ولخدمتها بلغه
نفسه لربه ولحب الصحابه بطيبه نفسه وقلبه وخلق
باخلاقهم واقتفا لهم بغيه فهو سني قال ما ذا ثمرته حفظ
الحرمه قال افنا اوصاف البشريه بتعرفها بالرجال
الربوبيه على بساط حسن القيام باداء العبوديه فهو
من الذين حفظوا الله الحرمه قال ما ذا ثمرته وجدان حلاوه

86.b.

المنة قال وجدان مرارة كل شهوة ومعصية يعني من وجد
مرارة حلاوة الشهوة وسقطت عنه رؤية الحول والقوة وظهر
من اذنابه آفات المعصية فقد وجد حلاوة المنة ○ قال
ما دابته وجدان حلاوة حب الصحابة والبغض كلام صاحب
البدعة يعني من لم يحب من يحب الله ورسوله ويهجر من يترك
الله عنه ورسوله فهو ممن وجد حلاوة حب الصحابة ○ قال
ما ذا بته وجدان حلاوة المحبة قال وجدان مرارة محبة
كل محبة غير محبة المحبوب الطاهر من كل عيوب القادر على
ما اراد ويريد وهو في حجب الغيوب يعني من وجد مرارة
محبة المخلوقين وتجافى عن شيء محبة المعيوبين وذاق من
لذيذ حلاوة محبة رب العالمين فهو من المحبين وعلامة ذلك ان
يطيع امره ويجتنب نهيه ويخاف قربه ويرجو عفوه
ولا يوافق عدوه ويتبع رسوله ولا يسكن روعة ولا
يقطع رغبته ولا يسقط عنه رهبته ولا يايس من رحمته
ولا يظهر محبته ولا يترك قاد معه ولا يامن مكره وسطوته
ولا ينسى صحبته ولا يترك حمده وذكره ولا يمل خدمته وقربه
ولا يوثر عليه غيره ولا يذكر نفسه وخيره فهذا الذي ماكرنا

87.a.

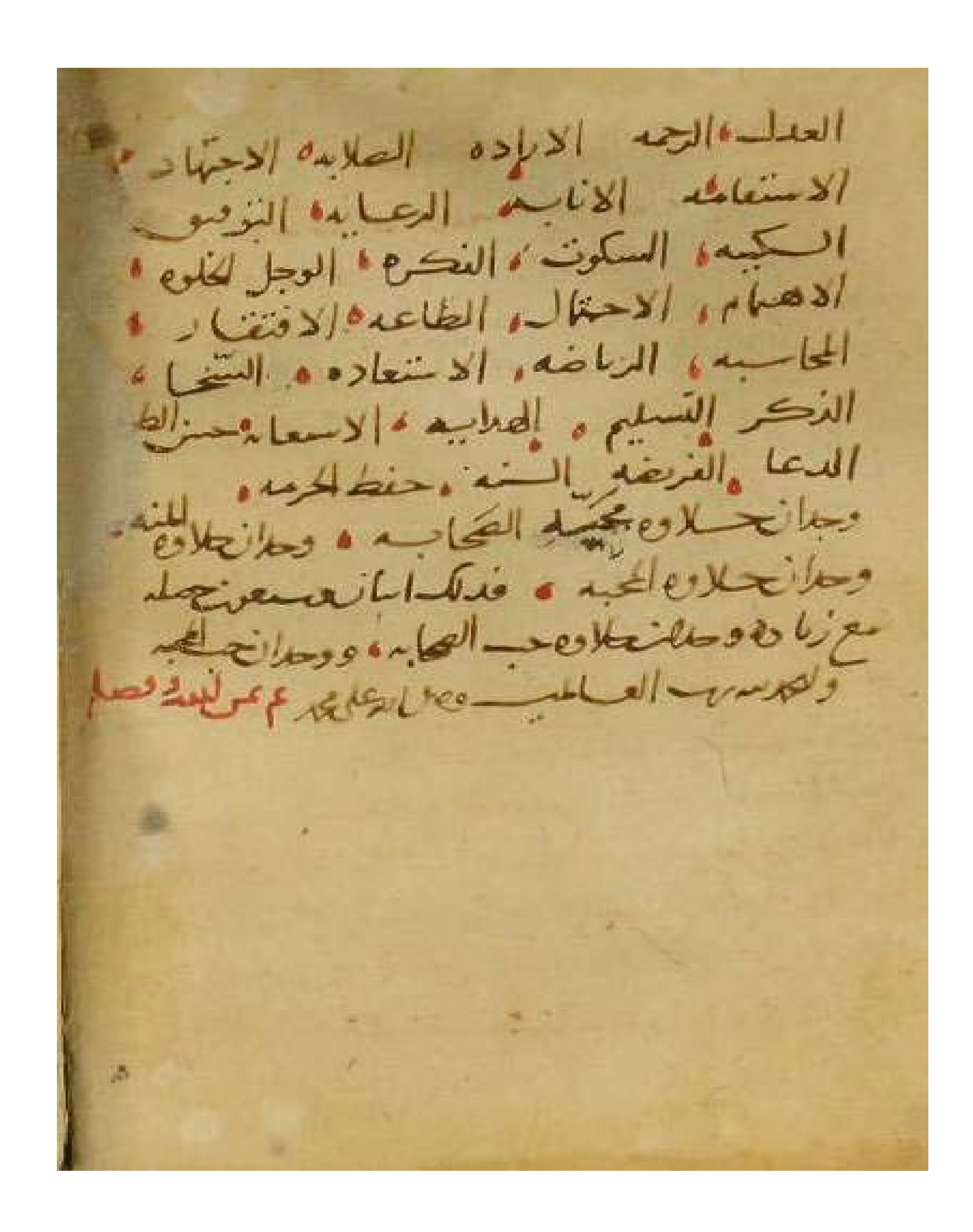

٨٧

من صفات محبته فمن وجد منها شيا فليستزدها وليشكر
عليها وان لم يجد فليلبس ثوب الجزع والندامه وليقم بابه
على دوام الخدمه والاستعانه بتضرع واني وتملق
وحنين وسؤال بغطه واستغاثه بعث فانه غياث المستغيثين
وغفار المذنبين وراحم الملهوفين سبحانه لا اله الا هو
فهذا باب خصال اصول البر وهي اثنان وسبعون
خصله من يتدبر ان يحفظ ما في هذا الكتاب فليجتهد والا ففي
هذه المسايل كفايه لمن فهمها وبالله التوفيق لا رب سواه
وصلى الله على محمد اكرم مولود وافضل مفقود

العقل ، الايمان ، المعرفه ، العلم ، الحكمه ،
الفطنه ، اليقين ، التوفيق ، العصمه ، الخوف ،
الرجا ، صدق الرغبه ، صدق الرهبه ، الصدق ، الاخلاص ،
الصبر ، الشكر ، التعظيم ، المحبه ، الاشتياق ،
الخشيه ، الاهتمام ، التوبه ، الاستعداد ، الامانه ،
التقوى ، الحيا ، التواضع ، النصيحه ، الخشوع ،
الزهاده ، قصر الامل ، القناعه ، التوكل ، الرضا ،
الوفا ، البكا ، سعة الصدر ، الفراسه ، حسن الخلق ،

87.b.

العدل • الرحمه الارادة الصلابه • الاجتهاد •
الاستقامه الانابه • الرعايه • التوفيق
السكينه • السكوت • التكرم • الوجل الخلوه •
الاهتمام • الاحتمال • الطاعه • الافتقار •
المحاسبه • الرياضه • الاستعاده • التخا •
الذكر التسليم • الهدايه • الاستعانه • حسن الظ
الدعا • الفريضه السنه • حفظ الحرمه •
وجدان حلاوة محبة الصحابه • وجدان حلاوة المنه •
وجدان حلاوة المحبه • فذلك اساس تسعين جمله
مع زيادة وجدان حلاوة حب الصحابه • ووجدان حب المحبه
والحمد لله رب العالمين وصلى الله على محمد وعلى آله وصحبه وسلم

B.3. Eserin Tercümesi

Kitâbü'l-Hakâik

[78-b]

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Ebû Saîd (rahimehullah) der ki: Minnet bahçelerindeki değişimler adedince Allah'a hamdolsun. Kerem ağaçlarının altında zatıyla ne kadar münezzehtir. Nimetinin meyveleri arasında zatıyla da nimetlendirmiştir. Evliyâsı onun nimetlerinin esirleridir. Asfiyası kereminin rehinleridir. Sevdikleri onun minnetinde nimetlerinin azat olmayan köleleridir, kereminin ayrılmayan rehinleridir, nimetlerinin salıverilmeyen esirleridir. O'nun nimetleri (sayesinde) âbidler kulluk ederler, O'nun keremi (sayesinde) sevenler severler ve O'nun minneti (sayesinde) ârifler hakkıyla bilirler (mârifet). Salât ve selam Nebi'nin (as.), onun temiz ailesinin ve seçilmiş ashabının üzerine olsun.

(Konumuza gelecek olursak:) Bu kitabımda şeriatın beyanı üzere, mârifet ehlinin lisanıyla, veciz ve kısa bir tarzda, uzatıp genişletmeksizin, hikmet yolunun meselelerini bir araya getirdim. Akıl konusuyla başlıyorum.

Aklın aslı/mahiyeti (zatiyyet) nedir? Akıl, nefsi amelin esaslarına/usulüne götüren kalpteki bir nurdur. Yani kim Allah'ı tanımanın/mârifetin nuru ile Allah'tan gayriye iltifat etmeksizin Allah için amel ederse o akıllıdır.

Îmânın aslı nedir? Cennet sevabı ve cehennem azabı türünden olan gaybî şeylerin açığa çıkmasıdır. Yani kim îmân hakikatlerinin nurunun cennetin nuru ve cehennem gibi gaybî şeylerin üzerine doğmasını sağlar, kalbiyle de mutmain olursa o mümindir.

[79-a]

Mârifetin aslı nedir?[85] (Allah'tan başka) her türlü güç, kuvvet ve kudreti reddetmektir. Yani kim Allah'ı bütün kemal-i kudretiyle tanırsa kudret olmayan şeylere karşı o kimsede iltifat kalmaz. İşte o âriftir.

İlmin aslı nedir? "Hain bakışları bilen"[86] (Allah'tan) korkmaktır. Yani kim her yerde her makamda Âllâm (olan Allah)'tan kendisini suçlardan ve günahlardan alıkoyan tarzda ciddi bir şekilde/hakkıyla korkarsa işte o âlimdir.

Hikmetin aslı nedir? Sözün isabetli ve hizmetin yerli yerince olmasıdır. Yani kim sözde isabet eder (doğru söyler); Allâm (olan Allah)'a tâatı/ibadeti yerli yerince ve güzelce ifa ederse işte o hâkimdir.

Zekânın aslı nedir? Öyle bir nurdur ki ittisal ve minnet nurlarıyla görülür. Yani kim Mevla'nın setr nurlarını kıyamet günü taksim ettiği zekâ nuruyla görürse işte o zekidir.

Yakînin aslı nedir? Dinde istikâmet üzere olmakla beraber apaçık olan Hak ile mutmain olmaktır. Yani kim Rabbi'nin (Celle ve Alâ) Rububiyyetinin cemalinde kalbi teskin olur, nefis (beden) ve kalple ubûdiyetin şevkini sabırla yerine getirirse işte o mûkindir (yakînî îmân sahibidir).

Tevfîkin aslı nedir?

[79-b]

Dosdoğru yola revan olması için Şefkatli, Melik olan Rafik'in (Allah'ın) yoldaşlığıdır/dostluğudur. Yani Rahman kimi ifdâl/fazilet vermek suretiyle ve itminân/nimetlendirme ile tâat ve ihsan yoluna hidâyet ederse işte o muvaffak olmuş kişidir.

İsmetin aslı nedir? Ma'siyetten Allah'a sığınmaktır. Yani kim zulüm, fesat ve kullarına eziyet eden bir hükümdardan (gerçek) Melik ve Cevâd olan Allah'a sığınırsa işte o masumdur/korunmuştur.

Kavfın (korku) aslı nedir? Korkunun şerefini ortaya koyandan emniyette olmaktır. Yani itiraf ve nedamet tarafından sarmalanmış bir çeşit korku dışında korkabilen kimse gerçek kâifdir/korkandır.

---

[85] Bu kavramdan itibaren soru ve cevaplar "kâle: şöyle dedi/der ki" ifadesi ile yer almaktadır. Metindeki akıcılık dikkate alınarak bunlara yer verilmemiştir.

[86] Mümin 40/19.

Recanın tanımı nedir? Mevlâ'nın dışında zenginlik kaynağı olan şeylerden ümit kesmektir. Yani kim dünyalıklarla meşguliyetten uzak olup aşırı bir istekle Mevlâ'yı umarsa işte o ümit içinde (recâ) olandır.

Sıdku'r-rağbet (istekte samimiyet) nedir? Kendisinde hırs ve istek olan kişiden kaçmaktır. Yani kim Allah dışındakilerden müstağni kalarak Allah katında olana rağbet ederse işte gerçekten isteyen/rağbet ehli odur.

Sıdku'r-rahbe (korkunun samimiyeti) nedir? Kendisinde her türlü korku olan her şeyden uzak durmaktır. Yani kim Allah dışındaki hiç bir şeyden korkmaz, dünya nimetleri ve onlarla meşguliyetten korkarsa o gerçekten samimi olarak korkandır.

Sıdkın aslı nedir? Gönlün doğruluğuyla lisanın doğruluğunu itiraf etmektir. Kim kalbin doğruluğuna yakîn bir oranda mârifet ve îmân nuruna uygun olarak diliyle doğru söylerse işte o sadıktır/doğrudur.

[80-a]

İhlâsın aslı nedir? İhlâsı görmeksizin tâatte/ibadette istikâmet üzere olmaktır. Yani kim ibadetler alanında ibadetleriyle kurtuluşu düşünmeksizin istikâmet üzere olursa işte o muhlistir.

Sabrın aslı nedir?[87] Sevap ve dereceleri görme nimetlerinin mihnetleri tasasından kurtulursa işte o sabırlıdır. Hakkın nimetlerine muttali olmayı görme nimetine sabredenin sabrına da "sabru's-sâbir" denir.

Şükrün aslı nedir? Nimetlere şükürden uzak durmaktır. Yani kim, nimete musahhar kılındığında nimete şükürden uzak durursa ki nimeti veren Mün'imle meşguliyetten uzak kalmasın işte o şükredendir/şâkirdir.

Ta'zîmin aslı nedir? Azîm (olan Allah)'ın dışında bir şey görmemektir. Azim (olan Allah)'ın yakînlığını, minnet ve kudretiyle üzerine olmasını önemsemek. Bil-külliye/bir bütün olarak önünde gibi görmek, işte bu ta'zîmdir.

Muhabbetin aslı nedir? Kalbin muhabbet muhabbeti/sevgisi dışında muhabbet tadından boş bırakılmasıdır. Yani kalbin gerçek mahbubun muhabbetinin tadını orada bulabilmesi için her âciz ve kusurlu olan şeyin muhabbetinden boş tutulmasıdır. İşte o gerçek muhiptir/sevendir.

---

[87] Yukarıdaki altı çizili kelimeler eksik olması sebebiyle metnin yanına not olarak düşülmüştür. Metnin gelişinden de eksikliği bellidir. Bu yüzden yer verilmiştir.

İştiyakîn/arzunun aslı nedir? Öncelik vermekle beraber yanmanın devamlı olmasıdır. Yani kim Melik ve Hallâk (olan Allah Teala)'ya daha önce geçen alandaki gibi (önceden yaşanan bezm-i elest!) yanmanın tutuşmasından, ayrılığın korkusundan, kavuşmanın ümidinden iştiyak ederse/tutulursa işte o müştaktır.

[80-b]

Haşyetin aslı nedir? Halvette (yalnızken) şehvetin sindirilmesi ve bedeni isteklerin azaltılmasıdır. Yani kim yalnızlıkta şehevî arzularını öldürürse ve günahları terk ederse o gerçek haşyet ehlindendir.

İntibâh nedir? Sonu hatırlamak suretiyle uyanan başlangıçtaki imtihan vasıtalarındandır (fitnelerdendir). Ta ki başlangıçtaki uyanış yayılsın. Şevk ve hayâ bu türdendir. İntihâî uyanış ise hüzün ve ağlamadır. İşte o kimseye de müntebih denir.

Tövbe'nin aslı nedir? Günahtan kaçınmakla birlikte tövbeden de tövbe etmektir. Yani kim, günahlarının vukuunda (bu tövbe) onu uzak tutana kadar, tövbedeki kusurunu görerek günahlardan tövbe ederse, işte o gerçekten tövbe edendir.

İsti'dâd (hazırlık) nedir? İyi ve doğru yolda çalışmaya devam etmektir. Yani hayır ve ibadet yollarından birinde afetlerden ibadetleri saflaştırmaya devam eden kişi müsta'iddir/hazırlanmıştır.

Emânetin aslı nedir? Bir şeyi korumada dürüst davranmak ve ihaneti terk etmektir. Yani kim nefsini Rabbu'l-Âlemîn'in emâneti olarak muhafaza maksadıyla korumak, dini ve dünyayı ilgilendiren mahlûkatın emânetini yerine getirmek için her türlü ihaneti terk eden, işte bu emin kişidir.

Takvânın aslı nedir? Kalbiyle hevâyı/hevesini düşünmekten korkmaktır. Nefsiyle günah ve hata olan mevzuları düşünmekten sakınmaktır. Yani kalbiyle hevâyı takip etmekten sakınan kimse, nefsiyle/zatıyla günah vadilerinde bulunmaktan çekinen bir kimse gerçek muttakidir.

Hayâ nedir? Kulun, Allah'ın kendini gördüğünü bilmesidir. Yani bir kimsenin kendisinin Allah dışında bir şeyle uğraştığında Mevlâ'nın kendini gördüğünü bilmesidir. İşte bu hayâ sahibidir.

Tevâzu‘ nedir? Hiçbir zaman unutmaksızın Allah’ı hatırlamaktır. Yani kişinin Allah’a karşı tevâzu‘ ederek her yerde ve her zaman bu (tevâzu‘ sebebiyle) îmân ehlini korumasıdır. Din ve îmâna zarar vermediği sürece, işte bu mütevazıdır.

[81-a]

Nasîhat nedir? Şeriata ve Ehl-i Sünnet’e uymak, bidat ve rezalet ehline muhalefet etmektir. Yani din ve İslâm ehline din ve dünya işlerinde muvafakat etmek ve Allah’ın zatı konusunda bidat gösterenlere muhalefet etmektir. İşte bu kişi güvenilir bir nasîhatçidir.

Huşû‘nun aslı nedir? Bütün gücüyle Hakk’ın önünde kalbin kıyama durmasıdır. Yani kim her türlü meşguliyet ve muhabbetten çekilip himmetini toplarsa, kendisine varit olan muhabbetten de uzak durmaksızın nimetlerle istifadeyi taleple uğraşmayıncaya kadar kudretin celali altındaki şeyleri idare ederse işte o gerçek huşû‘ sahibidir.

Zahitliğin aslı nedir? Niyet ve irâdenin sağlam olmasıyla birlikte zorlanmayı (tekellüfü) terk etmektir. Yani kim dünya nimetlerini elde etme konusunda zühd gösterirse ve onlarla rızıklanmakla bir tat bulamazsa, nimetlerini istiyorum diye zorlanmazsa ve (dünya nimetlerinden) bir şey elde etmezse o gerçek zahittir.

[81-b]

Kasru’l-emel nedir? Sebepleri terk etmek ve ecelin ansızın geleceğini beklemektir. Yani kim emelini kısa tutar, amelini güzel yapar ve sebepleri terk ederse her nefeste ecelinin (gelebileceğini) beklerse işte o emelini kısaltmış olur.

Kanâat nedir? Her türlü ihtiyaçtan kalbin boş olmasıdır. Yani kim kalbini Allah dışındaki bütün meşguliyetlerden boşaltırsa ve Allah dışındaki her şeyden Allah’ın kendini seçmesine (tercih etmesine) kanâat ederse işte o Allah’la kanâat edendir.

Tevekkül nedir? Kalbin yüksek sesle ağlama ve yakarmanın devamıyla birlikte Vekil (olan Allah)’a dayanmasıdır. Yani kim Allah’ı kendisine vekil edinirse ve kalbiyle zanda delil olarak ondan razı olur, sebeplerden de çok azına başvurursa işte o Allah’a mütevekkildir.

Rızâ nedir? İlahî hükmün icrası olan ve kaza olarak kendi yanında meydana gelen her şeye kalbin razı olmasıdır. Yani kim Mevlâ’nın hükmü altında olan şeylere

kalbiyle ve nefsiyle, nimetler ve bela anında da ahdi alanındakilere de nefsiyle boyun eğerse, işte o Mevlâ'dan razıdır.

Ahitlere vefâ (sözde durma) nedir? Çokça çaba göstermek, sağlam bir iyi niyet ve gönülden bağlılıkla bolca gayret etmektir. Yani kim hizmet ve itaatle yaklaşırsa, onun çabası niyet ve irâdesiyle vasf olunur ve onun ahdi cehdi miktarıncadır. İşte o ahitlerine vefâ gösterendir.

[82-a]

Bükâ' (ağlama) nedir? Kederin (üzüntünün) hayâ ve utanma tarafına akmasıdır. Yani kim keder gözyaşlarının bağlarını onlardan pişmanlık yanışının katreleri dökülene kadar bulanık gözlerinin üzerine (akması için) çözerse, işte o ağlayandır.

Sabrın genişliği nedir? Mihnetler ve nimetler içindeyken denizlerin derinliği gibi olmadır. Yani kim yağcılık yapmadan, yaralayıcı olmadan, yakıp yıkmadan tüm mahlukatın cefasına karşı mahlukata geniş davranırsa işte o sabrı geniş olandır.

Feraset (firâset) nedir? Kulun, gönlün hareketlerine murakabe ve gözaltında tutma nazarıyla görmesidir. Yani kim düşüncesinin saflığıyla sırların hareketini murakabe ederse orada kınamanın salyalarının hareketlerini görür ve onları azarlama ve uyarı ateşiyle değiştirir. Sonra Allah'ın nuruyla bakar itiraz ehlinin gizlediklerine sırlardan kendisine vaki olanlarla hüküm verir. O, ferasetli kişidir. Öyle ki Nebi (sav.) "Mümin'in ferasetinden sakının"[88] buyurmuştur.

Güzel ahlâk nedir? Halkın cefası olsun Hakk'ın uzaklaştırması olsun istemi dışında kendisine geleni kızmadan, sabırsızlanmadan ve patlamadan kabul etmektir. Yani kim nefsini hazırlarsa ve bir halini diğerine şikâyet etmeksizin nefsini hazır duruma getirirse o güzel ahlâklıdır.

Adâlet nedir?

[82-b]

Cehalet ehlinden hakkını istemeyi terk etmek, faziletiyle de bol bol fazl ile ikram etmektir. Yani kim fazilet ehline bol bol fazl ihsan eder cehalet ehline de küçük görmeksizin insafı terk ederse o adâlet ehlindendir.

---

[88] Tirmizi, *Sünen*, 16. "ve min sureti'l-Hicr", V, 278, nu: 3127.

Rahmet nedir? Nefsine, onu masiyetten men ederek ve ibadetlerin kalesinde onu korumak suretiyle rahmet etmektir. Çünkü (nefsi) o rahmete öncelikli lâyık olandır. Kim nefsine merhamet etmezse başkasına da merhameti olmaz.[89] Yani kim himmet, günah vadilerinde bulunmazken şehvetin heyecanı ve meşakkatin galeyanı ile merhamet ederse ona ilham olunur, ondan kasvet gider ve rahmet ehlinden olur.

İrâde nedir? Üzerinde bulunduğu yaratılış ve alışkanlığın ateşini söndürmektir. Yani kim irâdenin doğru ateşini söndürürse adetlerin şehvetinin ateşi galeyan eder, ta ki belâ ve tembellik ondan gider. Nefis ibadetle dinçleşsin (neşvü nema bulsun) ve o kişi irâde ehlinden olsun. Bunun dışında (aksi takdirde) o ancak aldanma veya benzeri bir durum üzeredir.

Salâbet nedir? Acziyet ve eziklik göstermeksizin Hak için hak edene hakkı söylemektir. Yani kim eziklik göstermeksizin doğru bildiği yerde Hak için insanların ve nefsinin kınamasına rağmen hakkı söylerse işte o salâbet ehlindendir.

İçtihadın aslı nedir? Fesat ehlinin yapıp ettiklerinin kendine verdiği eleme rağmen kalbin ve gönlün rahat edeceği üzere maksadına devamlı bir bağlılıktır.

[83-a]

Yani kim Allah Teâlâ'ya huşû' ve bağlılık içerisinde, nefsinin tembelliği ve gönlünün meşguliyeti olmaksızın, afetlerin ve fesat hatıralarının cilvelerinden temizlenmiş olarak itaat ederse işte o içtihat ehlindendir.

İstikâmet nedir? Allah için sanki kıyametin ortasındaymış gibi ibadet etmektir. Yani kim itaatte nefsini/kendini kıyamette Hakk'ın huzurundaymış gibi istikâmet üzere vehmeder/kabul ederse işte o istikâmet ehlindendir.

İnâbe nedir? Kalbin bulanıklık karanlıklarından çıkarılmasıdır. Yani kim kalbini hayır ve fazilet güneşinin ışıkları kendine görünmesi için günah ve isyan şüphelerinin karanlığından çıkarırsa hayırseverlik ru'yetinin nurunu hizmet ve ihsan alanına yönlendirirse işte o inâbe ehlinden olur.

Riâyet nedir? Tevfîk ve hidâyeti (Allah'tan) beklemekle beraber (yaptığı işe) itina ve özen göstermektir. Yani kim nefsinin iyiliği için nefsine titiz davranırsa ve Rabbinin (rızâsı) için başına gelen ezalara tahammül ederse riâyet ehlinden olur.

---

[89] Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'llatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII+I, trc. ve şerh: Kâmil Miras, DİB. yay. Ankara 1988, IX, 129, nu. 1978.

Tevfîk nedir? Üstesinden gelemeyeceği şeylere nefsini mükellef kılmamasıdır. Yani nefsinin kat edemeyeceği yola nefsini sokmamasıdır. Kim nefsini tâate yöneltir ve tâatten düşmeyecek kadar riyâzete sokarsa o rıfk ve Tevfîk ehlindendir.

Sekînet nedir?

[83-b]

Kalbe atılan bir nurdur. Onunla kalpten kin ve haset uçar gider. Ve orada şefkat ve nasîhat sakin olur. Yani kim kalbinde kin, yalan, haset olmaksızın şefkat ve nasîhati bulursa bilsin ki onun kalbi sekînetin indiği yerdir.

Sükût nedir? Kuvveti ölçüsünde konuşmaktır. Yani kim fuzulî sözden sükût ederse ve Allah ve Rasülullah'ın mübah kıldığında da sözü kısa keserse o sükût ehlinden olur.

Fikret (fikr) nedir? Kalbin, ibret nazarıyla kudretin celâli ve minnetin cemaline nazar etmesidir. Yani kim fikret (düşünme) ile mârifet nuruyla rızıklanırsa kudretin esrarengizliği konusunda kalbinde ibret ve fevaid nurları doğar ve orada istek ateşini bulur. İşte o fikret ehlindendir.

Vecel nedir? Kalbin ansızın ecelin gelmesi korkusundan deprenmesidir. Yani kim üzüntüler, utanma ve çekingenlik gibi sonradan başına gelecek şeyleri (düşünüp) hatırlarsa kalbinde korku ve ürkme meydana gelir, ecelin yaklaşmasından korku sonucunda ameli güzelleştirir ve vecel ehlinden olur.

Halvet nedir? Kalbin hasret evinde kederlerin birleşmesiyle yalnız kalmasıdır. Yani kim himmeti yükseltirse, kalbi şehvetin afetlerinden boş kalır, düşünceyi ve fikri azametin derinliklerine çevirirse o halvet ehlindendir.

[84-a]

İhtimâm nedir? Hüzün ve kaygının azlığıyla beraber ihtimâmın devam etmesidir. Yani kim kaygılandığında süruruna önem verirse, genelde sevinirse o ihtimâm sahibidir.

İhtimal nedir? Cahillerden gelen ezalara müdahale etmeksizin tahammül göstermektir. Yani kim tüm insanlardan gelen ezalara tahammülsüzlük göstermeden ve şikâyet etmeksizin tahammül gösterirse, belâlara sabrederse işte o halîmdir.

Tâat nedir? İtaat edilenin hükmüne sevdiği için aralıksız boyun eğmektir. Yani kim Allah'a hizmet ve ibadet konusunda tembellik etmeden ve usanmadan itaat ederse işte o gerçek itaatkârdır.

İftikâr nedir? Muhtaç olduğunu bilerek ve iftihar ederek Allah'ın huzurunda (bab-ı rahmetinde) devamlı kaim olmaktır. Yani kim Hakkın kapısında daima muhtaçlık ve övünç içinde, zarar görmekle beraber güzel bir bekleyiş içinde, planlayıp ölçmeksizin ve zorlamaksızın kaim olursa işte o iftikâr ehlindendir/fakirliği tercih edenlerdendir.

Muhâsebe nedir? Güzel bir yöntemle murakabeye devam etmektir. Yani kim aklının nuruyla sırrının afet hareketlerini gözlerse, havatırın hayrını ve şerrini ayırt ederse o muhâsebe ehlindendir.

Riyâzet nedir? Riâyet meydanında nefsi cezalandırmaktır.

[84-b]

Yani kim her hareketinde ve nefesinde az yemek ve az konuşmak suretiyle nefsini razı ederse işte o riyâzet ehlindendir.

İsti'âde nedir? Endişelerin kaygılar ortaya çıktığında, yardım (himmet) lisanıyla haykırmasıdır. Yani kim yardım ve imdat çağrısıyla yanarak, vesvese ve endişe karanlığından (kurtulmak) için, himmeti yardım arzusuyla çağırmak için haykırırsa işte o isti'âde ehlindendir.

Sehâ nedir? Hayâyı elde etmek için mal ve candan mahlûkata bol bol vermektir. Yani kim Mevlâ için malından ve canından (yani bedeniyle) şükrederek ve razı olarak bol bol ihsan ederse şehvet ve heva ölür, Hakk'ın muradı onun muradı olarak görünür, işte o sehâ ehlindendir.

Zikir nedir? Zikir denizinde zakirin gark olmasıdır. Yani kim Allah'ı zikirde kendisinde oluşan zorluk ve tembellikle beraber ezelde ayrıldığı şekliyle Allah için zikrettiğini bilirse işte o zâkirdir.

Teslîm nedir? Allah'ın hükmüne teslim olmaktır. Yani kim kullukla ilgili fiillerinde Ma'bûd'a teslim olursa, sevinçte ve sıkıntıda Rububiyetin celâlinin ahkâmı altında rahat olursa işte o teslîm ehlindendir.

Hidâyet nedir? Değerinin büyüklüğü ölçülmeyen bidayet nurlarını bırakmaktan uzak olmaktır.

[85-a]

Yani kim hidâyeti Allah'ın kendisine verdiği nimetler arasında bilir, güzel amel ve ibadetlerini idrakin nuruyla görürse işte o hidâyet ehlindendir.

İstiğâse nedir? İstiğâseye/yardım istemeye devam ederek saf ve duru olmaktır. Yani kim sekînet ve özen sahasında devamda sebat ederse o istiğâse ehlindendir.

Hüsnü zan nedir? Amellerin çokluğu, emellerin güzelliğiyle beraber bunu hazmetmenin devamlı surette olmasıdır. Yani kim Allah rahmetinde güzelce umut besleyerek ve dürüstlükle ümitli olarak amelini güzel yapar ve az gösterirse işte o Allah hakkında hüsnü zan sahibidir.

Duâ nedir? Vefâyı koruma yolunda kalbe ve nefse düşman olmaktır. Yani kim sıdk ve sefa üzere korku ve ümit arasında ahdi ve vefâyı korursa ona şu üçünden birisiyle duânın icabet kapıları açılır. Ya istediği şey vaktinde ona verilir, ya (duâsı) sebebiyle bir günahı silinir, ya da o (duâ) sebebiyle derecesi yükseltilir. Allah katında kimse itaatinden dolayı zarara uğratılmaz. Çünkü Allah Melik ve Kerîm'dir.

Fariza nedir? Sünnet ve şeriatın yol göstermesiyle kulun Misak Gününde Mabuduna verdiği sözü yerine getirmesidir.

[85-b]

Yani kim Kitap ve sünnette şeriatın delalet ettiği şekilde Allah'ın kendisine farz kıldığını yerine getirirse, "**Lâilâhe illallâh**" sözünde gizli bulunan şeyleri ve "**belâ şehidnâ** (evet, şahidiz)" lafzında hazfedilmiş esasları yerine getirirse…

Bu konuda latif işaretler bulunmaktadır. Konu ile tamamen ilgili olmasa da şöylece açıklanabilir. Kim Hakk'a "***belâ/evet***" sözünde (durarak) hem sözde hem de gönülden vefâ gösterirse fiilleriyle bu şekilde farizayı yerine getirmiş olur. Onun bu gayreti "*belâ*" kelimesindeki harflerin manalarını bilmesidir. Ki onun harfleri üçtür, "bâ, lâm, yâ". "Bâ"nın iştikâkı/açılımı şudur: Ben inkar ve azgınlıktan uzağım, bu açık ve gizli barizdir. Kalben ve lisanen her türlü isyan ve nehiyden beriyim demektir. "Lâm"ın anlamı: Hizmet, ibadet, sünnet ve ihsandır. Çünkü onun yardımı Allah'a ubûdiyet ve istikâmet zamanındadır. "Yâ"nın anlamı: Gönlünün nuruyla Rabbinden kendisine gelen fazilet ve nimetleri görür, Küll olana (Allah'a) Küll'ün (rızâsı) için her halinde meyleder, kalbi ve lisanıyla her zamanda her davranışında onun rızâsına meyleder.

Müsteân olan Allah'ın kapısına yardım isteyerek ve güven talep ederek sığınır. İşte bu "*belâ*" harflerinin manasının açıklamasına işarettir. O harflerde Allah'tan başka kimsenin bilmediği hikmetler vardır.

[86-a]

Kim vefâ ile doğrulursa önce zikrettiğimiz şekilde, Mevlâ'nın emrettiği farzları eda etmiş olur. Eğer bunu yapmazsa ona gereken özür dilemeye ve istiğfara devam etmek ve kusurunu ikrar etmektir. Kuşkusuz kusurlarını itiraf eden sonsuza dek övülmüştür. Kusurlarını ikrar demek kabul etmek demektir. Yoldan sapan ise (amelini) bol görür, (bu da) red ve kusur alametidir.

Ey kardeşim! Ne zaman zayıf bir kul Allah'ın koruması ve muvaffak kılması olmadan Allah'ın kendisine farz kıldığı vefâyı tam olarak yerine getirip getirmediğini ölçebilir. İkrarın doğrusu aciz, zaaf ve zaruret içerisinde onun desteğine müracaat etmek ve el açarak şöyle demendir:

Kudret ve celâli ve ceberutu yönünden zayıf kullarına emreden ve esir kullarından zaafiyetleri ölçüsünde taşıyabilecekleri kadar ibadetlerini kabul eden Rabbim, Sen münezzehsin. Allah Teâlâ buyurdu ki: "Rabbinizden gücünüz yettiği kadar sakının."[90] ve yine buyurdu ki: "Rabbinizden gücünüz kadar korkun."[91]

Sünnet nedir? Dünyayı sevmemek ve sahâbeyi sevmektir. Yani kim dünyayı nefsine rağmen reddederse ondan Rabbinin nefsine nasip ettiği kadarına ulaşır. Ve sahâbeyi bütün kalbi ve nefsinin saflığıyla severse onların ahlakı ve filleriyle yarını için ahlakla donanır. İşte o kimse sünnidir/sünnete uymaktadır.

Hıfzu'l-Hurmet nedir? Ubûdiyeti yerine getiren güzel bir duruş sergileyerek Rubûbiyetin celâlinin ateşinin nuruyla beşeri vasıflardan fani olmaktır. İşte o kişi Allah için hurmeti koruyanlardandır.

[86-b]

Minnetin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti'l-minnet) nedir? Her türlü şehvet ve günahın acısını bulmaktır. Yani kim şehvetin tadının acılığını hissederse

---

[90] Tegâbün 64/16.

[91] Metinde yer alan ifadeye hadis kaynaklarında rastlayamadık. Benzer bir ifade için bkz. Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (v. 360 h.), *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* I-XX, Musul 1404/1983, Bâb 4, XIV, 81; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Kâhire 1415, VIII, 319.

ondan güç ve kuvvet düşer ve günahın afetlerinin en aşağısı onda görünür. İşte bu minnetin tadını tatmıştır.

Sahâbeyi sevmenin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti hubbi's-sahâbe) nedir? Bidat sahibinin sözüne buğz etmektir. Yani kim Allah ve Resulü'nün sevdiğini severse ve Allah ve Resulü'nün uzak olduğunu terk ederse o kimse sahâbenin sevgisinin tadını tatmıştır.

Muhabbetin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti'l-mahabbe) nedir? Muhabbetin aslını bulmaktır. Mahbubun muhabbeti dışındaki her muhabbetten, her ayıptan temizlenerek kendisi gayb perdeleri içinde olduğu halde, istediği ve isteyeceği şeyleri yapabilendir. Yani kim yaratılmışların muhabbetinin aslını bulursa onun sırrı ayıpların sevgisinden uzaklaşır ve Rabbü'l-Âlemîn'in muhabbetinin lezzetini tadar.

Bunun alameti de şunlardır: (Allah'ın) emrine itaat eder, nehyinden kaçınır, yakınlığından korkar, affını ümit eder, düşmanlarına muvafakat etmez, Resulüne ittiba eder, korkusunu yerleştirmez, O'nu istemekten de geri durmaz (korku ümit arası), huşû'dan geri durmaz, rahmetinden ümit kesmez, muhabbetini izhar etmez, gözyaşlarını yükseltmez (açığa vurmaz), mekrinden ve gücünden emin olmaz, nimetlerini unutmaz, O'nun için güvende çalışmayı ve O'nu zikretmeyi terk etmez, O'nu hizmetinde olmaktan ve yakînlığından usanmazsa, başkasını O'na tercih etmezse, nefsini özellikle de iyiliğini anmazsa (ortaya koymazsa) işte o kimse sevilenlerden olur. Onun muhabbetinin vasıflarının en aşağısı bunlardır.

[87-a]

Kim bunlardan bir şey (vasıf) kendinde bulursa onu setretsin ve bunun için şükretsin. Eğer bulamazsa hasret ve pişmanlık elbisesini giysin. Allah (yolunda) hizmete devam etsin ve tazarru ve iniltiyle, yalvararak ve özlemle yardım istemeye devam etsin.

İste ki sana versin, yardım iste ki yardım etsin. Çünkü o yardım isteyenlere yardım edendir. Günahkârları affedendir. Hasret çekenlere merhamet edendir. Sübhândır, Ondan başka ilah yoktur.

İşte bunlar iyilik yolunun hasletlerinin beyanıdır. Bu (hasletler) yetmiş iki tanedir.

Kim bu kitapta yazılanları yapmaya gücü yeterse onun için açılım gerçekleşir. Eğer yapamazsa bu konulardaki (anlatılanlar) onları anlayan için yeterlidir. Yardım ancak Allah'tandır. Gelmiş ve geçmişlerin en şereflisi ve en faziletlisi Muhammed (as.) salât ve selam olsun."

Akıl,[92] îmân, mârifet, ilim, hikmet, fıtnat, yakîn, tevfîk, ismet, havf, recâ, sıdku'r-rağbet, sıdku'r-rahbet, sıdk, ihlas, sabır, şükür, ta'zim, muhabbet, iştiyak, haşyet, intibâh, tövbe, istidâd, emânet, takvâ, hayâ, tevâzu', nasîhat, huşû', zahitlik (zehâdet), kasru'l-emel, kanâat, tevekkül, rızâ, vefâ, bükâ (ağlama), sabrın genişliği, feraset, güzel ahlak (husnu'l-huluk),

[87-b]

adâlet (adl), rahmet, irade, salâbet, içtihat, istikâmet, inâbe, riâyet, tevfîk, sekînet, sükût, fikret, vecel, halvet, ihtimâm, ihtimal, tâat, iftikâr, muhâsebe, riyâzet, isti'âde, seha, zikir, teslîm, hidâyet, istiğâse, hüsnü zan, duâ, fariza, sünnet, hıfzu'l-hurme, sahâbeyi sevmenin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti muhabbeti's-sahâbe), minnetin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti'l-minnet), muhabbetin tatlılığını bulmak (vicdânu halâveti'l-mahabbe).

İşte bu yetmiş iki haslete ziyade olarak "vicdânu halâvet-i hubbi's-sahâbe ve vicdânu hubbi'l-mahabbe" eklenmiştir.[93]

Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun. Muhammed (as.)'a selam olsun. Allah'ın ihsanı ve fazlıyla (bu) kitap tamamlandı.

---

[92] Eserin sonunda müellif Harrâz veya eserin müstensihi, eserde açıklanmış olan yetmiş iki adet terimin isimlerini sıralamaktadır. Biz de aynı şekilde yer veriyoruz (vr. 87 a-b).
[93] Bu iki konu yukarıdaki listede mevcuttur.

C.*KİTÂBÜ'L-FERÂĞ*

C.1. Eserin Tanıtımı

Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu nu. 2713'de varak 71.b-78.a arasında yer almaktadır."[94] Tasavvuf psikolojisi bakımından önemli olan eser, P. Nwyia tarafından tahlil edilmiştir. (Nwyia, Paul, Exegése Coranique et Language Mystique, Beyrut 1970, s. 231–310.)[95] A. Ateş tarafından tek nüsha olarak belirlenen bu eserde "Harrâz insanların ruhlarını kalplerini Allah'ın zikri ile meşgul edip O'ndan gayrı şeylerden fâriğ tutmaları lazım geldiğini ve bunun faydalarını izah etmektedir.[96]

Eserin ismine ilk dönem kaynaklarda rastlanmamıştır. İçerik itibariyle de, daha sonraki kaynaklarda yer alan ve Harrâz'a nispet edilen sözlerle bir benzerlik tespit edilememiştir. Üslup özellikleri ile ilgili açıklamaya üç eserin de üslup özellikleri benzer olduğu için *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân*'ın tanıtımında yer verilmiştir.

Bu eser araştırmamıza temel aldığımız risalelerden birisi olması sebebiyle muhtevası hakkında da bilgi vermeyi uygun bulduk. Eserin muhtevası şu şekildedir: Harrâz'ın *Kitâbü'l-Ferâğ* adlı eseri ubûdiyetin niçin ve nasıl yapılacağı konusunda tavsiye edilen maddelerle başlamaktadır. Daha sonra mârifetin elde edilme yolları maddeler şeklinde izah edilmiştir.

Fena'ya dair Kur'an'dan delil getiren Harrâz, nefsin ve kalbin fenası gerçekleştiğinde elde edilen mârifetin de bakî olduğunu merhalelerle anlatmaktadır. Bundan sonra velayete geçerek velâyetin bezm-i elestte var olduğunu ve Yüce Allah'ın oradayken kâfirlerin ruhlarını nasıl ayırdığını ve onların niçin Hakk'a icabet etmediklerini anlatmaktadır. "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir." hadisini örnek vererek kâfir ve müminlerin durumlarını ortaya koymaktadır. Bu konuyu

---

[94] Ateş, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", s. 30.
[95] Demirci, "Harrâz", X, 222-223.
[96] Demirci, "Ebû Saîd el-Harrâz", s. 222.

insanın ilk yaratılış safhasından itibaren eserinde ortaya koyan müellif, inanan ve inanmayanların bunu neye göre belirlediklerini kendi veçhesinden izah etmektedir.

Tevhîd ehli dediği müminlere Kur'an ve Sünneti iyi öğrenmelerini tavsiye eden müellif "âriflere" de özel yer vermektedir. Yüce Allah'ın enbiyâ ve evliyâya has rahmetiyle muamele ettiğini, onların dostu olduğunu ilgili ayetlerle delillendirerek anlatmaktadır. [97]

Bu eserinde "tevhîd" kelimesini "îmân" anlamında kullanan Harrâz, tevhîdin bütün amellerin kaynağı olduğunu ve tevhîdin ameli gerektirdiğini, amellerin ihlâslı olması lazım geldiğini ve bunun sonucunda da mârifet elde edileceğini anlatmaktadır. Mârifetin sonrası şevk, Allah'a yöneliş (inâbe) ile sonuçlanacağını, bunun da muhabbeti doğuracağını dile getirmektedir. Muhabbetle zikir sonucu kalbin açılacağını anlatan Harrâz, ayrıca havf ve zühd makamlarına da değinmektedir.

Ârifin Yüce Allah'a erişme yolunda kat ettiği mesafe ve menzilleri sırayla ifade eden Harrâz, mârifet ehlinin ilk makamı olan "fakrdan" sonra "ittisali," "fenayı" ve "bekayı" da belirttikten sonra bekadan öteye hiçbir varlığın erişemeyeceğini söylemektedir. Hikmetin asla kesintiye uğramayacağından söz eden müellif; zahide, müştaka, muhibbe ve ârife ihsan edilenlerin hepsinin hikmetten birer nasip olduğunu ve bunu ancak Allah'ın ihsanıyla elde edileceğini anlatmaktadır. Nur 24/21. ayeti delil getiren Harrâz, müminlere gerekenin Allah'a tevekkül, O'na nazar edip amelleri görmemek/değer vermemek olduğunu belirtmektedir. Amele nazar etmenin kişiye hicab olduğunu belirten müellif ilahî meşietten söz ederek cennetin, cehennemin, saîd ve şakinin bunun bir sonucu olarak yaratıldığını anlatmaktadır. Kâfirlerin Allah'ın hükmü ve adli gereğince kalplerinin daraltıldığını, evliyânın kalbinin de O'nun fazlı gereğince açıldığını/şerh belirtmektedir.

İblisin ve Âdem'in yaratılışından da bahseden Harrâz, meleklerin Bakara 2/30. ayette "*biz*" demek suretiyle kendilerinde bir varlık görmeleri Allah'ın hoşuna gitmemiş ve onları Âdem'e secdeye zorlamıştır, yorumunu yapmaktadır. Bu sebeple Allah dışında hiçbir varlığın "ben" demesinin doğru olmadığını ve Yüce Mevla'nın buna izin vermediğini ifade etmektedir. Şeytanın da "*Ben ondan hayırlıyım.*" sözü

---

[97] Bakara 105, 257.

sebebiyle cezalandırıldığını anlatan Harrâz, yaratılmışların hallerinde ve amellerinde noksan olduklarını ve bu sebeple “ben” demelerinin yanlış olduğunu anlatmaktadır.[98]

Dinin aslını “vera, amellerde istikâmet, hadleri kabul etmek” olarak değerlendiren Harrâz, kalbini korumak ve münacata devam etmek suretiyle kulun her hâlükârda Mevla’nın bilincini kaybetmemesine de “irâde” demektedir. Allah’ın ezelî, ebedî olduğunu ve “ferdaniyeti bilmeyi” de mârifetin esası kabul eden müellif, kalbin Allah’tan gayrı her şeyden fâriğ olmasının yollarını anlatan nasîhatlerle risaleyi bitirmektedir. Bu nasîhatler, “Halvette/yalnızken bile tama’dan uzak ol, nefsin kusurlarına üzül, kusurlarını görebildiğine şükret, mârifete şükredip bu şükürde devamlı ol.”[99] şeklindedir.

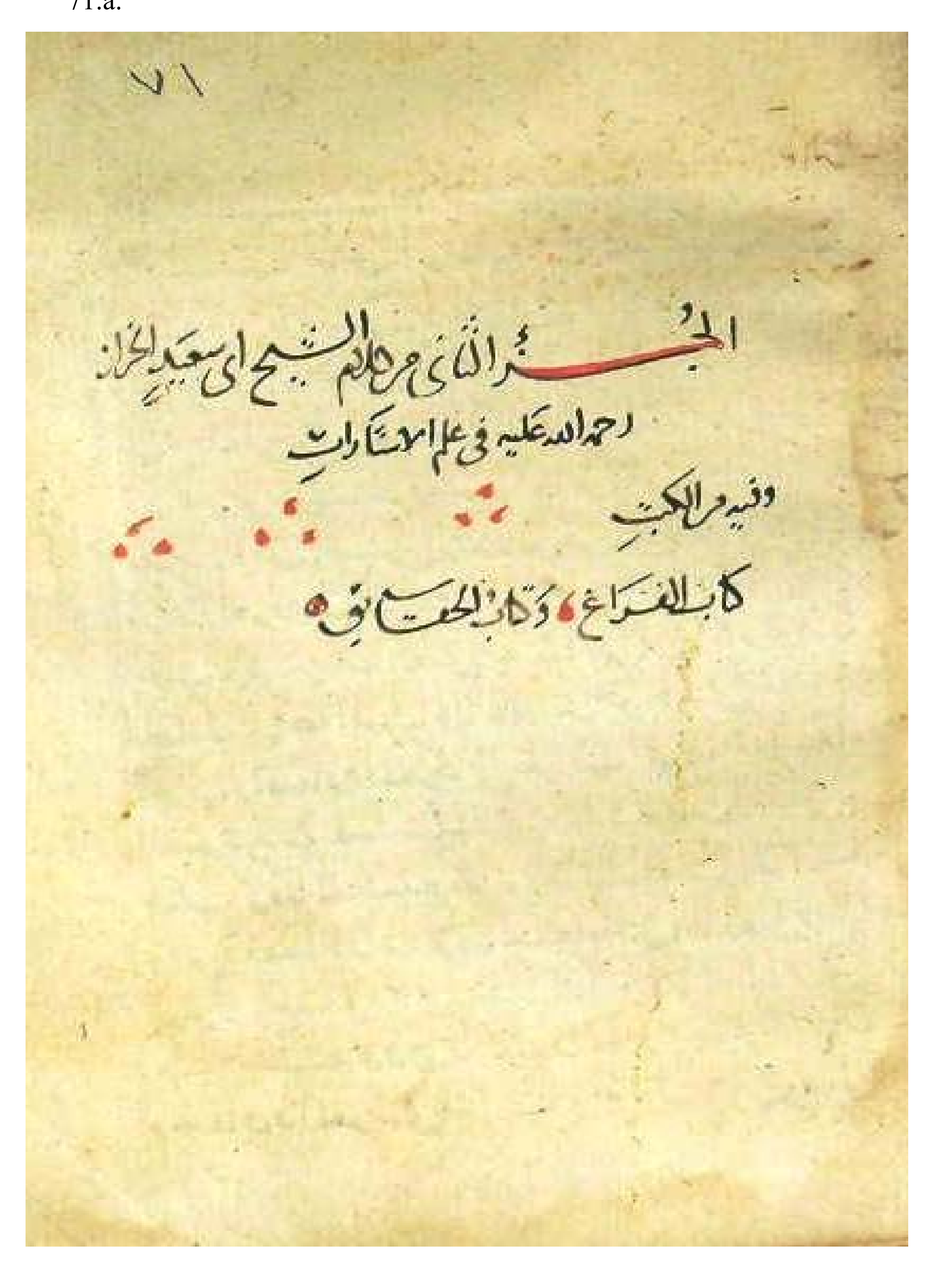
---

[98] *Kitâbü’l-Ferâğ,* vr. 77-a.
[99] *Kitâbü’l-Ferâğ,* vr. 78-a.

C.2. Eserin Metni

Harrâz, *Kitâbu'l-Ferâğ,* Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, Nu. 2713, vr. 71.b–78.a.

71.a.

٧١

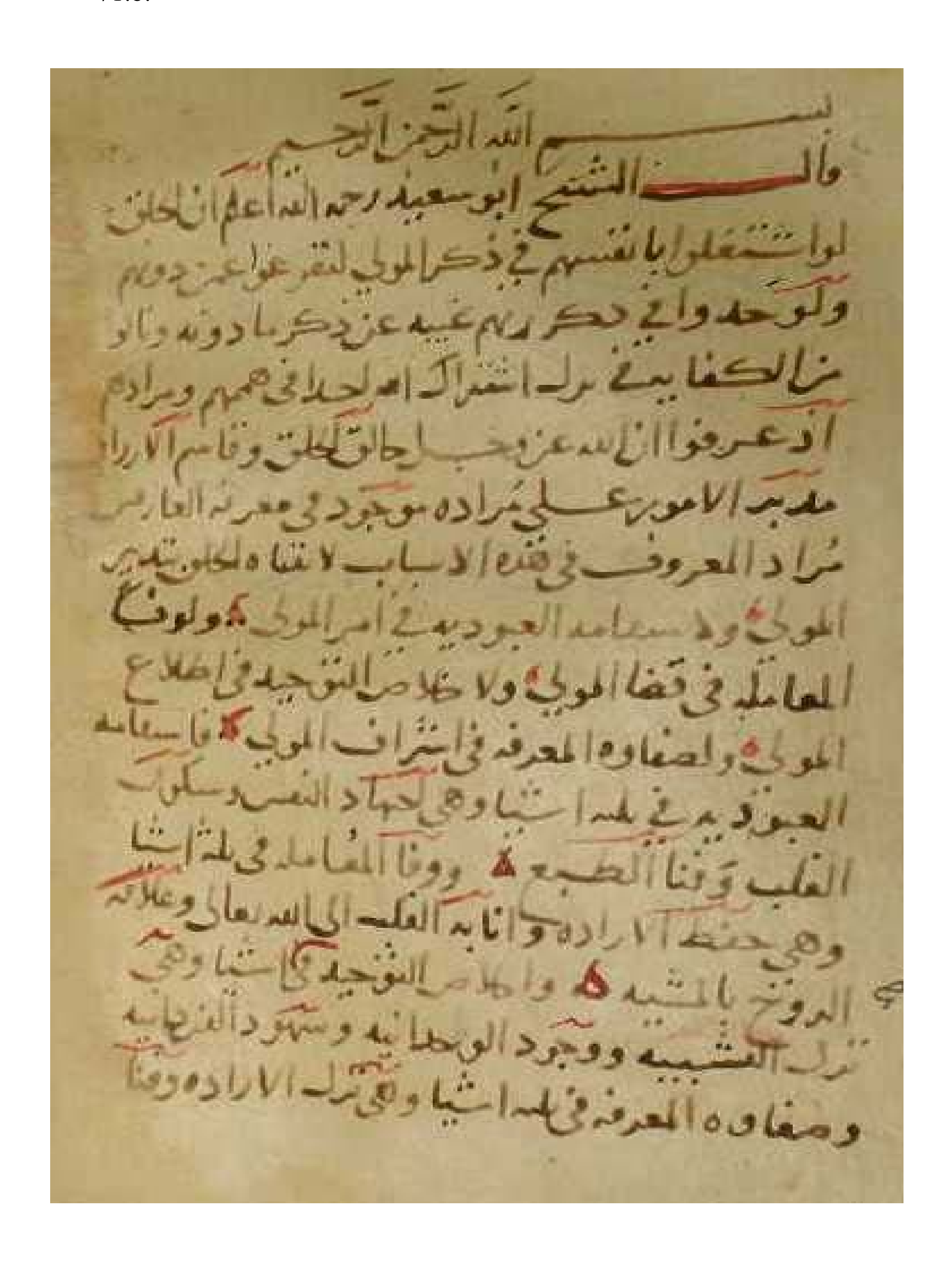
الحمد لله الذي من علم الشيخ ابي سعيد الخراز

رحمة الله عليه في علم الاشارات

وفيه من الكتب

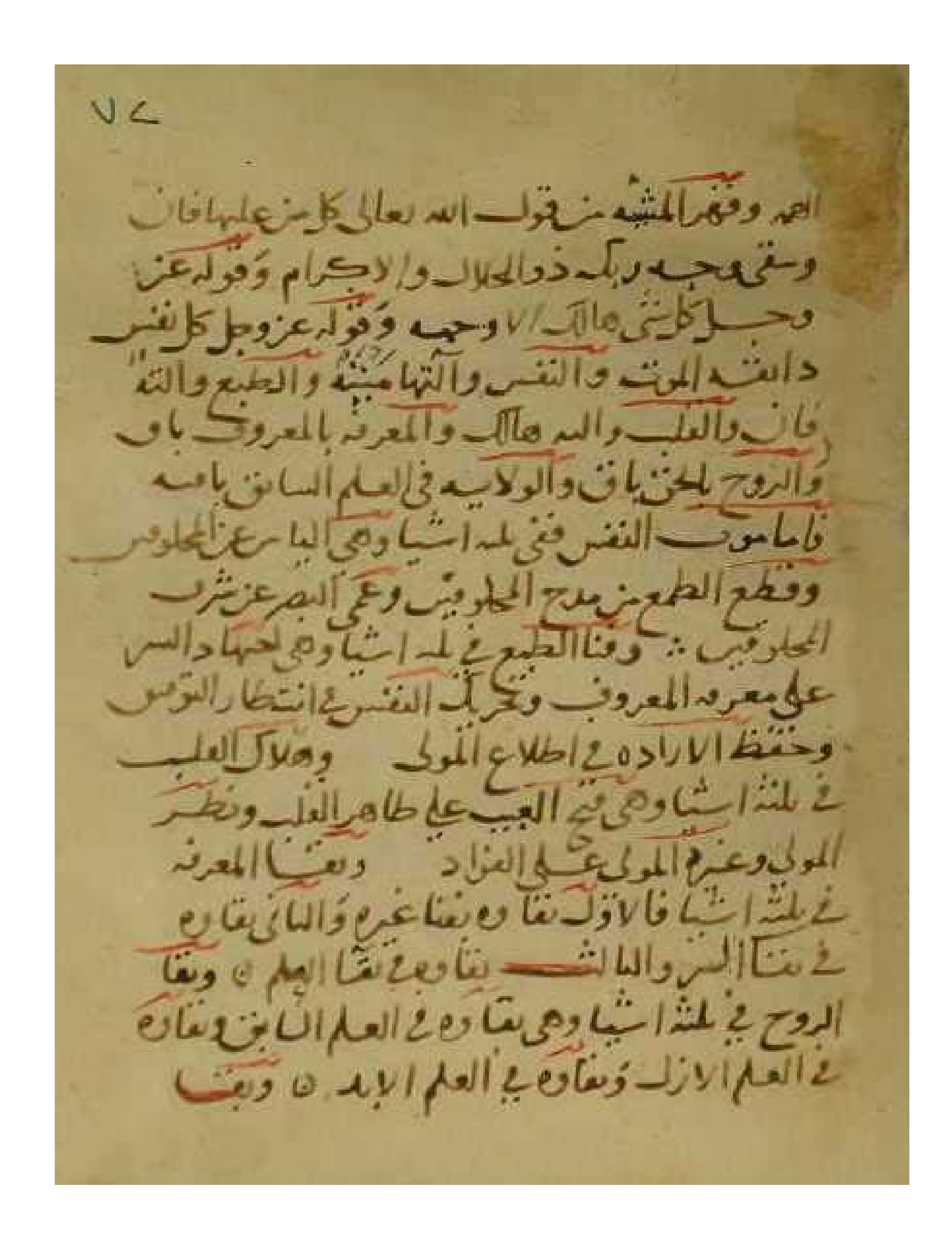
كتاب الفراغ وكتاب الحقائق

71.b.

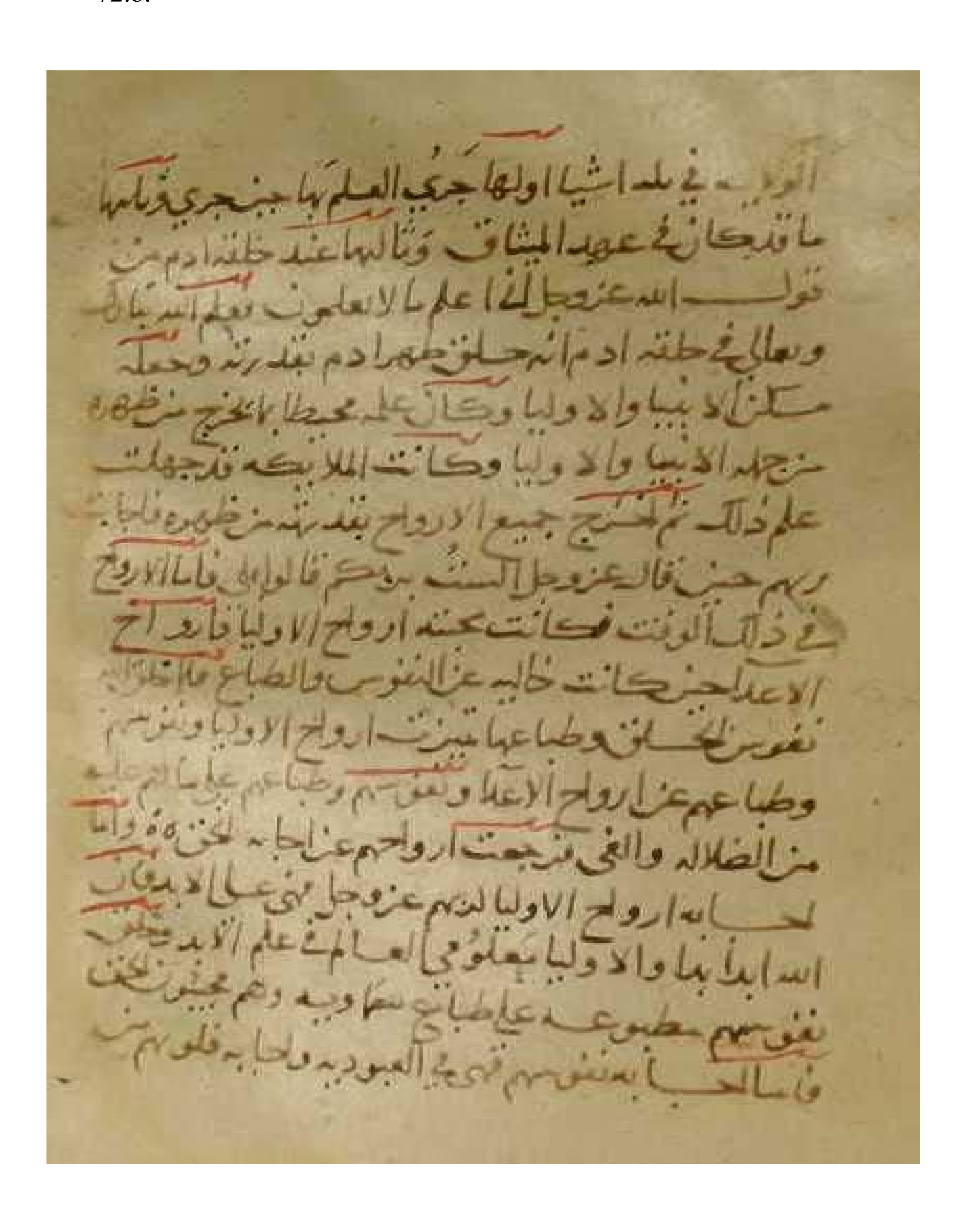
بسم الله الرحمن الرحيم
قال الشيخ ابو سعيد رحمه الله اعلم ان الخلق
لو اشتغلوا بانفسهم في ذكر المولى لتفرغوا عن دونهم
ولو وحدوا في ذكر ربهم غيبة عن ذكر ما دونه ولو
نالوا الكفاية في ترك اشتراك امر الخلائق في همهم ومرادهم
اذ عرفوا ان الله عز وجل خالق الخلق وقاسم الارزاق
مدبر الامور على مراده موجود في معرفة العارفين
مراد المعروف في هذه الاسباب لا فناء الخلق بتدبير
المولى ولا استقامة العبودية في امر المولى ولا وفاء
المعاملة في قضاء المولى ولا خلاص التوحيد في اطلاع
المولى ولا صفاء المعرفة في اشراف المولى فاستقامة
العبودية في ثلثة اشيا وهي اجتهاد النفس وسلوك
القلب وفناء الطبع ووفاء المعاملة في ثلثة اشيا
وهي حفظ الارادة وانابة القلب الى الله تعالى وعلاقة
الروح بالمشية وخلاص التوحيد في ثلثة اشيا وهي
ترك التشبيه ووجود الوحدانية وشهود الفردانية
وصفاء المعرفة في ثلثة اشيا وهي ترك الارادة ووفاء

72.a.

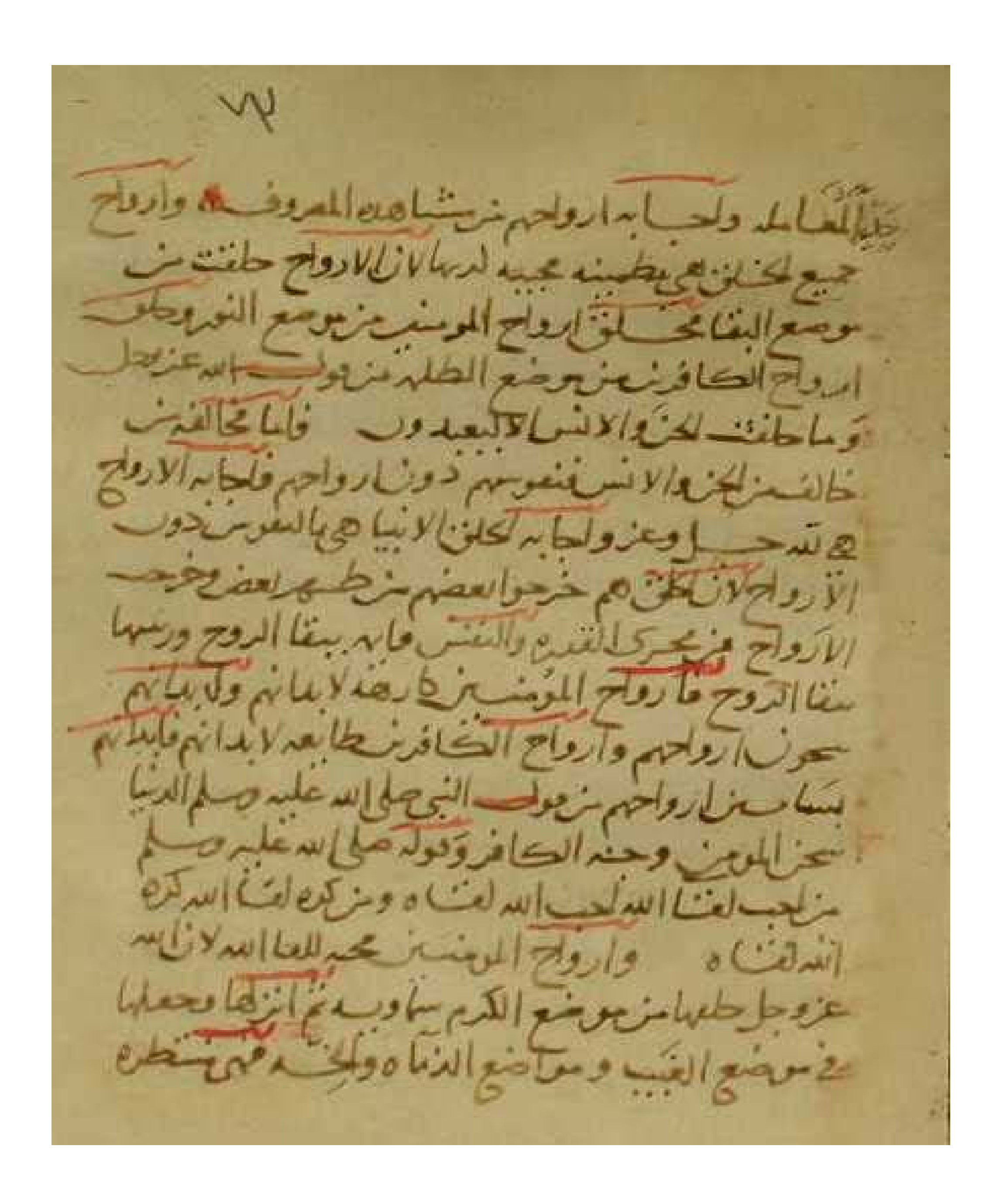
الحمد وقهر المشبه من قول الله تعالى كل من عليها فان
ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام وقوله عز
وجل كل شيء هالك الا وجهه وقوله عز وجل كل نفس
ذائقة الموت والنفس والتهامينة والطبع والنه
فان والقلب والله هالك والمعرفة بالمعروف باق
والروح بالحق باق والولاية في العلم السابق باقيه
فاما موت النفس ففي ثلثة اشيا وهي الياس عن المخلوقين
وقطع الطمع من مدح المخلوقين وعمى البصر عن شر
المخلوقين :. وفنا الطبع في ثلثة اشيا وهي لجمها دائم
على معرفة المعروف وتحريك النفس في انتظار الوصل
وحفظ الارادة في اطلاع المولى وهلاك القلب
في ثلثة اشيا وهي فتح الغيب على ظاهر القلب ونظر
المولى وعزم المولى على المراد وفنا المعرفة
في ثلثة اشيا فالاول بقاؤه بفنا عزمه والثاني بقاؤه
في فنا السر والثالث بقاؤه بفنا الهم ○ وبقا
الروح في ثلثة اشيا وهي بقاؤه في العلم السابق وبقاؤه
في العلم الازلي وبقاؤه في العلم الابدي ○ وبقا

72.b.

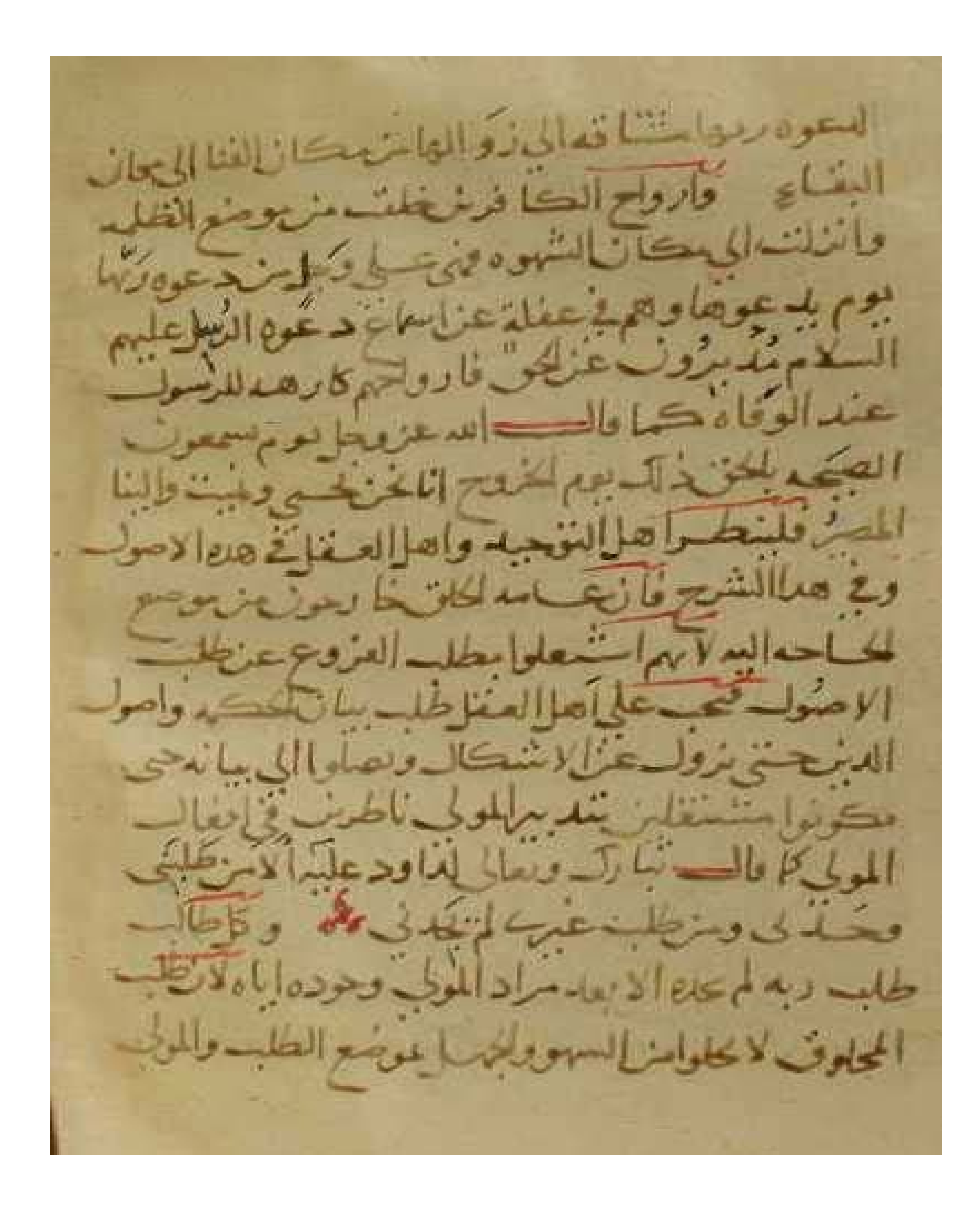
الوقت في بلد اشيا اولها حجب العلم بها حين جرى في بابها
ما قد كان في عهد الميثاق وثانيها عند خلقه ادم من
قول الله عز وجل اني اعلم ما لا تعلمون تعلم الله تبارك
وتعالى في خلقه ادم انه خلق ظهر ادم بقدرته وجعله
مسكن الانبيا والاوليا وكان علمه محيطا بما يخرج من ظهره
من جمله الانبيا والاوليا وكانت الملايكه قد جهلت
علم ذلك ثم اخرج جميع الارواح بقدرته من ظهره فاجاب
ربهم حين قال عز وجل الست بربكم قالوا بلى فاما الارواح
في ذلك الوقت فكانت بعينه ارواح الاوليا فانها ارواح
الاعدا لحين كانت خاليه عن النفوس والطبايع فلما خلق الله
نفوس الخلق وطباعها تميزت ارواح الاوليا ونفوسهم
وطباعهم عن ارواح الاعدا ونفوسهم وطباعهم على ما هم عليه
من الضلاله والغي فرجعت ارواحهم عن اجابه الحق وأما
اجابه ارواح الاوليا لربهم عز وجل فهي على الابد فان
الله ابدا نبيا والاوليا يعلمون العالم في علم الابد يحفظ
نفوسهم مطبوعه على طباع نشاوته وهم يجيبون لحق
فاما الحجاب بنفوسهم فهي في العبوديه واجابه قلوبهم من

73.a.

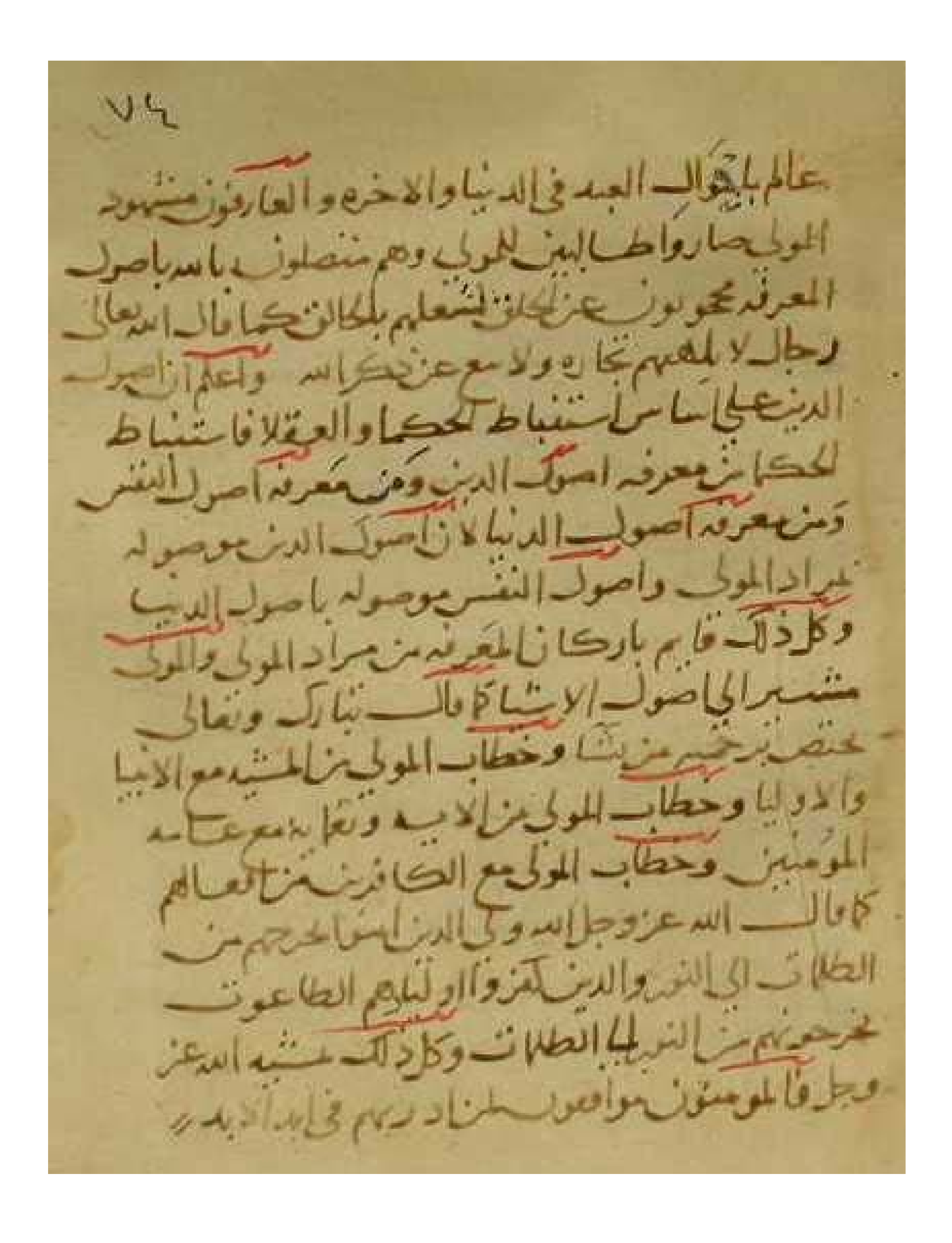
كلها المعاملة ولجابة ارواحهم من شاهده المعروفة وارواح
جميع الخلق هي بطينة محبية لديها لان الارواح خلقت من
موضع البقا فخلق ارواح المومنين من موضع النور وخلق
ارواح الكافرين من موضع الظلمة من قول الله عز وجل
وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون فاما مخالفة من
خالفه من الجن والانس فنفوسهم دون ارواحهم فلجابة الارواح
لله جل وعز ولجابة الخلق الانبيا هي بالنفوس دون
الارواح لان الخلق ثم خرجوا بعضهم من طهر بعض وخرج
الارواح من محرك القبض والنفس فابه ببقا الروح وربما
بقا الروح فارواح المومنين كارهة لابدانهم ولابدانهم
تحزن ارواحهم وارواح الكافرين طايعة لابدانهم فابدانهم
بسنا من ارواحهم من قول النبي صلى الله عليه وسلم الدنيا
سجن المومن وجنة الكافر وقوله صلى الله عليه وسلم
من احب لقا الله احب الله لقاه ومن كره لقا الله كره
الله لقاه وارواح المومنين محبة للقا الله لان الله
عز وجل خلقها من موضع الكرم سماوية ثم انزلها وجعلها
في موضع الغيب وموضع الدنيا والجنة فهي منتظرة

73.b.

لدعوه ربها اشتاقت الي ذوق الهاتف من مكان الفنا الي مكان
البقاء وارواح الكافرين خلقت من موضع الظلمه
وانزلت الي مكان الشهوه فهي علي وجل من دعوه ربها
يوم يدعوها وهم في غفله عن استماع دعوه الرسل عليهم
السلام مدبرون عن الحق فارواحهم كارهه للرسول
عند الوفاه كما قال الله عز وجل يوم يسمعون
الصيحه بالحق ذلك يوم الخروج انا نحن نحيي ونميت والينا
المصير فلينظر اهل التوحيد واهل العقل في هذه الاصول
وفي هذا الشرح فان عامه الخلق خارجون من موضع
الحاجه اليه لانهم اشتغلوا بطلب الفروع عن طلب
الاصول فيجب علي اهل العقل طلب بيان الحكمه واصول
الدين حتي يزول عنه الاشكال ويصلوا الي بيانه حتي
يكونوا مشتغلين بتدبير المولي ناظرين في افعال
المولي كما قال تبارك وتعالي لداود عليه السلام اطلبني
تجدني ومن طلب غيري لم يجدني وكل طالب
طلب ربه لم يجد الا بعد مراد المولي وجوده اياه لان طلب
المخلوق لا يخلو من السهو والجهل عن موضع الطلب والمولي

74.a.

٧٤

عالم باحوال العبد في الدنيا والاخره والعارفون مشهود
المولى صاروا طالبين للمولى وهم متصلون بالله باصول
المعرفه محجوبون عن الخلق لشغلهم بالخالق كما قال الله تعالى
رجال لا تلهيهم تجاره ولا بيع عن ذكر الله واعلم ان اصول
الدين على اساس استنباط الحكما والعقلا فاستنباط
الحكما من معرفه اصول الدين ومن معرفه اصول النفس
ومن معرفه اصول الدنيا لان اصول الدين موصوله
بمراد المولى واصول النفس موصوله باصول الدين
وكل ذلك قايم باركان المعرفه من مراد المولى والمولى
مشير الى اصول الاشيا كما قال تبارك وتعالى
يختص برحمته من يشا وخطاب المولى من المشيه مع الانبيا
والاوليا وخطاب المولى من الايه وتعاليه مع عامه
المومنين وخطاب المولى مع الكافرين من العالم
كما قال الله عز وجل الله ولي الذين امنوا يخرجهم من
الظلمات الى النور والذين كفروا اوليايهم الطاغوت
يخرجونهم من النور الى الظلمات وكل ذلك مشيه الله عز
وجل فالمومنون مواقعون لمراد ربهم في ابد الابد

74.b.

وان ولحهم موافقه للاجابه في بد والامر وهم في الحين
موافقون لامر الله في السر والعلانيه وهم منتظرون
في الاخره رحمه الله عز وجل وكرامته ولو ان الخلق
جميعا كانوا منتبهين للحق لصارت الدنيا لهم مراة كمراه
الوجه ينظرون فيها بعين العبره ولكنهم لما
غشيهم الغفله والسهو والنسيان نقصت اوهامهم
عن بلوغ الحق وعجزت علومهم عن ادراك باطن الامور
ولا حول ولا قوه الا بالله العظيم واعلم ان الله
تبارك وتعالى يطالب عباده بالاعمال على قدر توحيدهم
لان التوحيد اصل جميع الاعمال وانما شرف ابن ادم
بشرف التوحيد فان كان العبد مخلصا في التوحيد وساهيا
عن الاخلاص كان عمله ناقصا غير موافق لسبب الغفول
وان كان العبد عارفا بالله في التوحيد لم يخل من الاخلاص
في عمله بلا تكلف ولا تدبير لان الاخلاص في الاعمال
من معرفه المعروف في التوحيد ونور المعرفه في الحال
القلب فاما ثمار نور المعرفه في القلب فهي الشوق الى
المعروف والانابه الى المولى والمحبه له وثمار الشوق

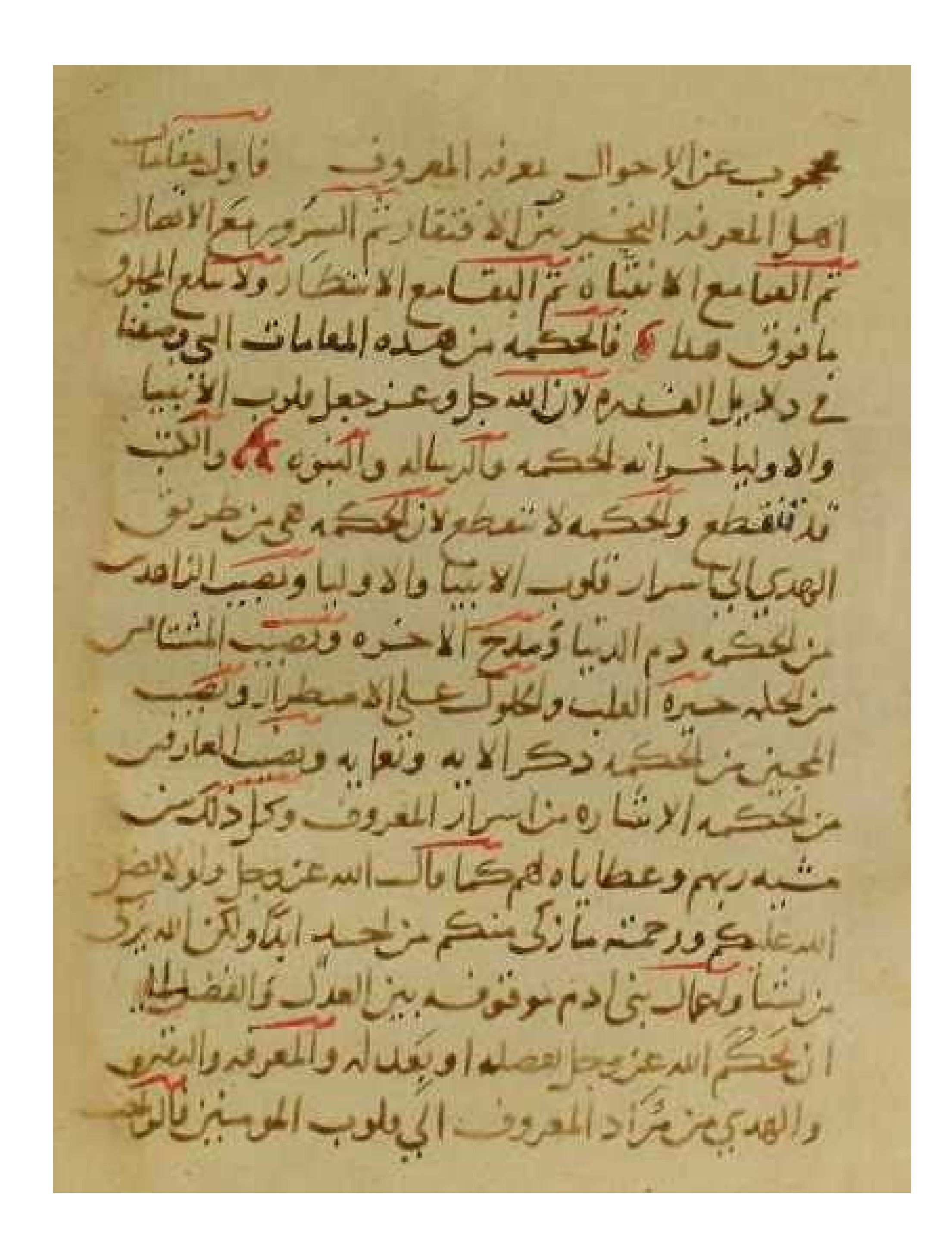
75.a.

٧٥

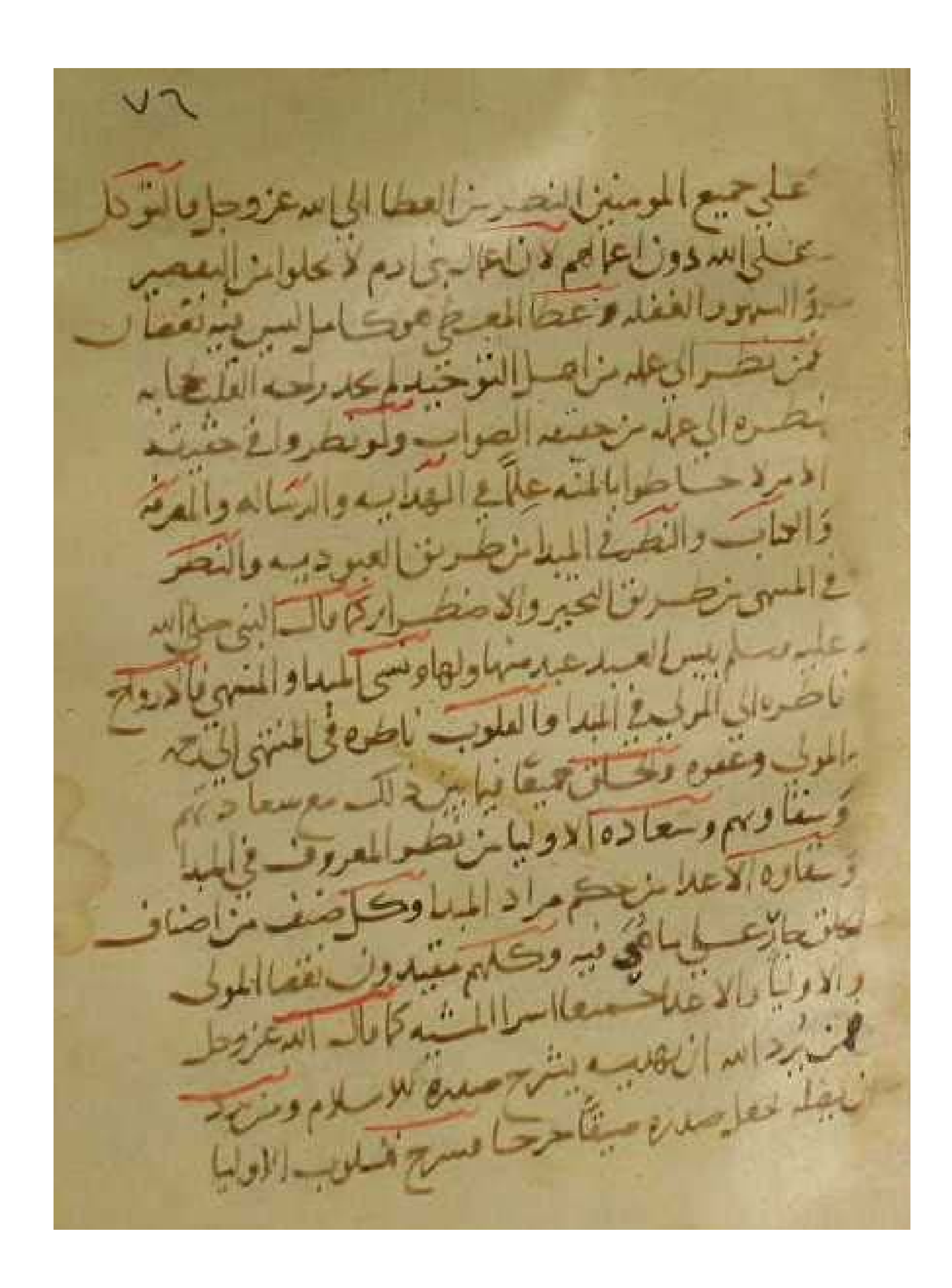
انفتاح اللسان باشتغاله بالعاسقين في سواد الليل وبياض
النهار وثمار الانابة الى المولى الاستغاثة من الخطايا
وثمار المحبة انفتاح القلب بذكر المحبوب ولتعلم ان نور
الشوق اعلا من نور الخوف ونور الخوف اعلا من نور الزهد
ونور المحبة تقشعر منه الجلود وتطير الارواح شوقا
الى لقا المحبوب ولو بلغ نور الشوق قلوب المحبين لاحرقها
لان نور الشوق هو نار ملتهب ونور الخوف نار تاكل اللحوم
والعظام كما تاكل النار الحطب والزهد نور زينة الخوف
والخوف زينة الزهد والزهد والخوف متشعبان
من الشكر وهما متشعبان من شعب الشوق الى الله ومنزلة
المحبة في ساير المنازل والمقامات كمنزلة الجمعة في خلال
الاشيا وهذه انوار متفاضلة بعضها بعضا وهي منازل
مكتوبة في قلوب المتقين ومنزلة الشوق منزلة
عظيمة عند اهل العقل ومنزلة المحبة منزلة شريفة
عند المريدين ومنزلة الخوف منزلة رفيعة عند الزاهدين
واهل الولاية هم راغبون في هذه المقامات واهل
المعرفة مشرفون على هذه الاحوال مع العارف والعارف

75.b.

محجوب عن الاحوال بمعرفة المعروف فاول مقامات
اهل المعرفة التحير من الافتقار ثم السرور مع الاتصال
ثم القاسم الانتباه ثم التقاسم الانتظار ولا يطلع المخلوق
بما فوق هذا ✿ فالحكمة من هذه المقامات التي وصفنا
في ذلك دليل القدم لان الله جل وعز جعل قلوب الانبيا
والاوليا خزانة الحكمة والرسالة والنبوة ✿ والكتب
قد تنقطع والحكمة لا تنقطع لان الحكمة هي من طريق
الهدى الى اسرار قلوب الانبيا والاوليا ونصيب الزاهد
من الحكمة ذم الدنيا ومدح الاخرة ونصيب المشتاقين
من الحكمة حيرة القلب والخوف على الاضطرار ونصيب
المحبين من الحكمة ذكر الاية ونعمايه ونصيب العارفين
من الحكمة الاشارة من اسرار المعروف وكل ذلك من
مشية ربهم وعطاياه لهم كما قال الله عز وجل ولولا فضل
الله عليكم ورحمته ما زكى منكم من احد ابدا ولكن الله يزكي
من يشا وحال بني ادم موقوفة بين العدل والفضل
ان حكم الله عز وجل بفضله او بعدله والمعرفة والتوفيق
والهدى من مراد المعروف الى قلوب المومنين فالو[illegible]

76.a.

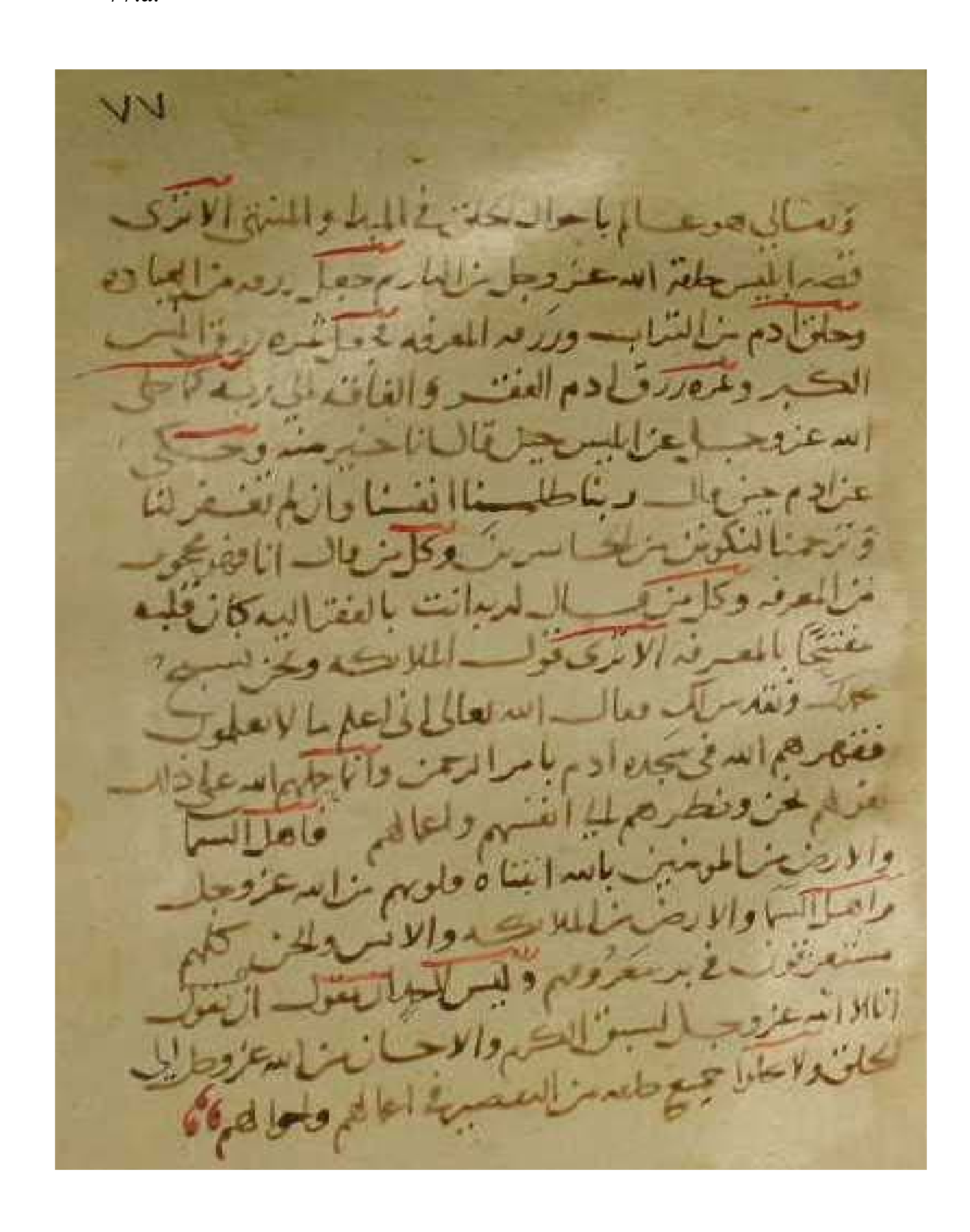
٧٦

على جميع المومنين النظر من العطا الى الله عز وجل والتوكل
على الله دون غيرهم لان الله تعالى بني ادم لا يخلو من التقصير
والسهو والغفلة وعطا المعرفة هو كامل ليس فيه نقصان
من نظر الى عمله من اهل التوحيد لم يجد راحة القلب لانه
ينظر الى عمله من جهة الصواب ولو نظروا في حقيقة
الامر لحاطوا بالمنة عليهم في الهداية والرسالة والمعرفة
والحجاب والنظر في المبدا من طريق العبودية والنظر
في المنتهى من طريق التحير والاضطرار كما قال النبي صلى الله
عليه وسلم بيس العبد عبد سهى ولهى ونسي المبدا والمنتهى فالروح
ناظر الى المرتبة في المبدا والقلوب ناظرة في المنتهى الى حجة
المولى وعفوه والخلق جميعا فيها يرجع الكل من سعادتهم
وشقاوتهم وسعادة الاوليا من نظر المعروف في المبدا
وشقاوة الاعدا من حكم مراد المبدا وكل صنف من اصناف
الخلق جار على ما قضي فيه وكلهم مقيدون بقضا المولى
والاوليا والاعدا جميعا اسرا المشية كما قال الله عز وجل
فمن يرد الله ان يهديه يشرح صدره للاسلام ومن يرد
ان يضله يجعل صدره ضيقا حرجا فسرح قلوب الاوليا

76.b.

من الله رحمة وفضل وحيث وجوب الاعدا من الله حكم
وعدل لان الله عالم بحركة الاوليا والاعدا لان حركة
الاوليا موافق سابق علم العلام وحركة الاعدا موافقة
سابق حكم الجبار وهو علام الغيوب والغيب عنده
شاهد في علمه لا يعزب عنه مثقال ذرة في السماوات
ولا في الارض ولا اصغر من ذلك ولا اكبر الا في كتاب
مبين الا ترى قول الله تبارك وتعالى للملايكة اني اعلم
ما لا تعلمون خلق الله ادم بقدرته فجعل مسكنه الجنة
وجعل عيشه فيها على حالتين حال اشارة وحال غفلة
واخرج الخلق من ظهره فجعلهم على صيرته في حالتيه فالاوليا
مقتفون اثره في احوال انتباههم والاعدا مقتفون
اثره في حال شهوتهم والمطوي علام باحوال الانتباه والغفلة
وعالم بمكان نشو الاوليا ومكان نشو الاعدا كما قال
الله عز وجل والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذي
خبث لا يخرج الا نكدا واما ترك التسليم في هذا الامر لله
عز وترك المراد واهل ما حركهم من ذلك السنة لجهلهم
لمعرفتهم بمنادي المعروف في الاول والاخر والله تبارك

77.a.

٧٧

وتعالى هو عالم باحوال الخلق في المبدا والمنتهى الا ترى
قصة ابليس خلقه الله عز وجل من النار ثم جعل زرعه من العباده
وخلق ادم من التراب وزرعه المعرفه ثم جعل ثمره زرع ابليس
الكبر وثمره زرع ادم العذر والفاقه الى ربه كما حكى
الله عز وجل عن ابليس حين قال انا خير منه وحكى
عن ادم حين قال ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا
وترحمنا لنكونن من الخاسرين وكل من قال انا فهو محجوب
من المعرفه وكل من قال لربه انت بالعفو اليه كان قلبه
منفتحا بالمعرفه الا ترى قول الملائكه ونحن نسبح
بحمدك ونقدس لك فقال الله تعالى اني اعلم ما لا تعلمون
فقهرهم الله في سجده ادم بامر الرحمن وانا حملهم الله على ذلك
من علم نحن ونظرهم الى انفسهم ولعالمهم فاهل السما
والارض من المومنين بالله اثناه وقلوبهم من الله عز وجل
واهل السما والارض من الملائكه والانس والجن كلهم
مستغرقون في بحر معرفتهم وليس لاحد ان يقول انا
الا الله عز وجل الذي له الكبر والاحسان من الله عز وجل الى
الخلق ولا تجاوز جميع خلقه من المعصيه في اعمالهم واحوالهم

77.b.

واصل الدين على ثلاثة اوجه اولها الورع عن المحارم ظاهرا
وباطنا وثانيها الاستقامة على الاعمال في الامر في الفرائض
وثالثها قبول حدود الاسلام . والورع عن محارم الله
اجتناب ما نهى الله عنه في السر والعلانية والاقبال
على الطاعة سرا وعلانية ومعرفة المنة في عصمته
عز وجل اياه عن محارمه وشكر التشمر على الطاعة
في السر والعلانية . واصل الارادة على ثلاثة اوجه
اولها حفظ الاطلاع على قلبه وثانيها حفظ الانسان
قلبه وثالثها حفظ المناجاة بقلبه والمريدون هم
متفقدون لاطلاع المولى على قلوبهم واطلاعه على اقوالهم
وافعالهم واطلاعه على اسرارهم فهم على حذر من
اقوالهم وافعالهم وضمايرهم مثلهم كمثل الغريق في البحر
قد عجز عن كل حيلة لا ينجو عينه وفيه خشية الهلاك
لغلبة الماء على جميع اعضائه وجوارحه . فالمريدون
في مقام الولاية مستحيون لاطلاع المولى ومتحيرون
في اشراف المولى ناكسون رؤوسهم في تقصيرهم حيا منه
واصل المعرفة على ثلاثة اوجه اولها معرفة الفردا

78.a.

٧٨

وثانيها معرفة الابدية وثالثها معرفة الازلية فالعارف
في الاول مقطوع بقلبه من كل شيء في جنب معرفة الفردا
وفي الثاني هو مقطوع بالفؤاد من ارادة الوصف في جنب معرفة
الابدية وفي الثالث هو موصول روحه بمعرفة الازلية
وقطع الكل على ثلثة اوجه اولها ان يكون من كل القلب
من جميع الفضول في الخلوة وثانيها اذا عرف نفسه بعيوبها اشتغل
بها لا يقف عليها واشتغل بشكر معرفتها ثم باستخراجها على
سبيل الشكر لمن عرفه المعرفة بعيوب نفسه ثم باسف
على انه اشتغل بشكر معرفتها ويشتغل بشكر معرفتها
فيخرج بعنايته الشكر عن عيوبها فاذا لم يقدر ان يخرج
من عيوبها فلا يخرج عن معرفة عيوبها متاسفا وبالله
التوفيق والعون

كتاب الحقائق

C.3. Eserin Tercümesi

Kitâbü'l-Ferâğ

[71-a]

Şeyh Ebû Saîd el-Harrâz'ın (rh.) sözlerinden...

İşârât ilmi (tasavvuf ilmi) konusunda kitaplardan olan *Kitâbü'l-Ferâğ* ve *Kitâbü'l-Hakâik.*

[71-b]

Bismillâhirrahmânirrahîm.

Şeyh Ebû Saîd (rh.) der ki: Bilesin ki, insanlar Mevlâ'yı zikir konusunda kendi nefisleriyle meşgul olsalar, bunun dışındakilerden uzaklaşırlar ve kendilerini Rablerini zikirde bulurlar.

Himmetleri ve muratları konusunda Allah'ın birlikteliğini yeterli bulan başkasına ihtiyaç duymayan kimseler kendine yeterliliğe (kifayete) nail olurlar. Çünkü onlar bilirler ki, Allah Teâlâ mahlûkatı yarattı ve rızkları taksim etti, muradı gereğince işleri düzenledi. (Ve yine bilirler ki,) bu sebepler hakkında âriflerin mârifetinde (bilgisinde) Mevlâ'nın tedbiriyle yaratılmışı uyarmak için; Mevlâ'nın emrettiği şekilde ubûdiyetin düzgün olması için; Mevlâ'nın hükmüyle ilgili muamelenin nasıl olacağına dair; tevhîdin ihlâslı olması sonucu Mevla'nın zuhuru için; mârifetin safvetinde Mevlâ'nın şereflendirmesi için ma'rufun muradı mevcuttur.

Ubûdiyetin düzgünlüğü (istikâmeti) şu üç şeydedir: Nefsin çalıştırılması (ictihâd), kalbin sükûnu, tab'ın (nefsin) fenası.

Muamelenin vefâsı şu üç şeydedir: İradeyi korumak, kalbin Allah'a yönelmesi, ruhun dilemeyle (meşîetle) alakası.

Tevhîdin ihlası şunlardadır: Teşbihi terk etmek, vahdaniyetin vücut bulması, ferdaniyeti müşahede etmek.

Ma'rifetin saflığı şu üç şeydedir: İradeyi terk etmek, himmetin faniliği, dilemenin, istemenin kaybolması.

[72-a]

Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda olduğu gibi "Her canlı yok olacaktır, sadece Celâl ve İkrâm sahibi Rabbin (Allah) hariç."[100] "Allah dışında her varlık yok olacaktır."[101] "Her nefis ölümü tadacaktır."[102] Nefis ve ona ait olanlar yok olur. Tab'/beden ve ona ait olanlar fanîdir. Kalp ve ona ait olanlar yok olur ama ma'ruf ile mârifet bakidir. Hakla beraber ruh bâkîdir. İlm-i sâbıkta olan velayet bâkîdir.

Nefsin ölümü şu üç şeydedir: Mahlûkattan ümit kesmek, mahlûkatın methinden isteğini kesmek, mahlûkatın şereflendirmesine karşı gözün kör olması.

Tab'ın faniliği şu üç şeydedir: Sırrın, marufu bilme konusunda gayret göstermesi, yardım (tevfîk) beklemede nefsin harekete geçmesi, Mevlâ'nın muttali olma/kavuşma konusunda irâdeyi korumak.

Kalbin fenası şu üç şeydedir: Kalbin zahirine gaybın açılması, Mevlâ'nın nazarının ve gayretinin gönül üzerine olması, Mevlâ'nın gayretinin gönül üzerine olması.

Mârifetin bekası şu üç şeydedir: Birincisi, onun bekası kendinden gayrinin fenasıyladır. İkincisi, onun bekası sırrın bekasındadır. Üçüncüsü, onun bekası ilmin bekasındadır.

[72-b]

Velâyetin bekası şu üç şeydedir: Birincisi, ilmin cereyanında; ikincisi, misakta (söz verildiğinde) gerçekleşen (velayet); üçüncüsü de Adem'in yaratılışı esnasında.

Allah Teâlâ'nın şu buyruğu gereğince: "(Meleklere hitaben) Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."[103] Allah Teâlâ Âdem'i yarattığında, kudretiyle Âdem'in sulbünü yaratacağını ve onu evliyâ ve enbiyânın meskeni kılacağını biliyordu. O'nun ilmi, evliyâ olsun enbiyâ olsun onun sulbünden zuhur edenleri kuşatmıştır. Melekler bunu bilmiyorlardı. Sonra (Allah) kudretiyle bütün ruhları Âdem'in sulbünden çıkardı ve ruhlar Rablerinin "**elestü birabbiküm**" sorusuna "**belâ**"[104] diye cevap verdiler. İşte ruhlar bu vakitteyken Allah'ın muhabbeti evliyânın ruhlarına oldu. Allah düşmanlarının ruhları ise o zaman (elest bezminde) nefis ve

---

[100] Rahman 55/26.
[101] Kasas 28/88.
[102] Ankebut 29/57.
[103] Bakara 2/30.
[104] A'raf 7/172.

tabiatlarından/bedenlerinden ayrıydı. Allah Teâlâ mahlûkatın nefis ve tabiatlarını yarattığı zaman evliyânın nefis ve tabiatları, Allah düşmanlarının nefis ve tabiatlarından ayrıldı. Allah düşmanlarının nefis ve tabiatı olduğu hal üzere, dalalet ve azgınlık üzere kaldı. Bu sebeple Allah düşmanlarının ruhları Hakk'a icabetten uzak oldu. Evliyânın ruhlarının Rablerine icabeti ise ebediyete kadardır. Allah da mutlak surette ebedîdir. Evliyâ ebedi ilimde âlemle ilgili bilgilere sahiptiler. Onlar Hakka icabet ettikleri için nefisleri semavî bir tabiat üzere mühürlenmiş şekilde yaratılmıştır. Nefislerinin icabeti ubûdiyetle ilgilidir. Kalplerinin icabeti ise muameleyle ilgilidir.

[73-a]

Ruhlarının icabeti de marufu müşahedeyle ilgilidir. Diğer mahlûkatın ruhları Rablerine icabet eder bir şekilde mutmaindirler. Çünkü ruhlar "bekâ" makamında yaratılmıştır. Müminlerin ruhlarının yaratılması ise "nur" makamındadır. Kâfirlerin ruhlarının yaratılması "zulmet" makamındadır. Allah Teâlâ'nın şu kavli gereğince ki: "Cinleri ve insanları bana ibadet etmesi için yarattım."[105] Cinlerin ve insanların Allah'a (celle ve alâ) muhalefeti, ruhlarıyla değil nefisleriyledir. Halkın peygamberlere icabeti nefisleriyledir, ruhlarıyla değil. Çünkü yaratılmışlar birbirinin sulbünden çıkmıştır. O ruhun bekasıyladır ve onun rütbeleri de ruhun bekasıyladır. Müminlerin ruhları bedenlerini kerih görmektedir. Onların bedenleri ruhlarının zindanlarıdır. Kâfirlerin ruhları ise bedenlerine uymaktadır (itaat etmektedir), bedenleri ruhlarını esir almıştır. Hz. Peygamber'in şu hadisi gereğince: "Kim Allah'a kavuşmayı isterse (severse-muhabbet istemenin son noktasıdır) Allah da ona kavuşmayı ister. Kim de Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez."[106] Müminlerin ruhları Allah'a kavuşmayı istemektedir. Çünkü Allah Teâlâ onları semavî olarak kerem makamında yaratmıştır. Sonra onu indirmiş ve gayb makamında, his makamında kılmıştır.

[73-b]

Ve o Rabbinin davetini beklemektedir. Mümin fena mevkiinden beka makamına ulaşmak için (ruhun) o âleme göçmesini şiddetle ister. Kâfirlerin ruhları

---

[105] Zariyat 51/56.

[106] Buhârî, *Sahîh*, Bâbu men ehabbe likâellâh, XX, 165, 166, nu: 6026, 6027; Müslim, *Sahîh*, Bâbu men ehabbe likâellâh, XIII, 183–186, nu: 4844–4847; Tirmizî, *Sünen*, IV, 229–230, nu: 986–987.

ise zulmet makamında yaratılmıştır, şehvet makamına iner. Onlar kendilerini çağırdığı gün Rablerinin davetinden korku içindedirler ve onlar peygamberlerin (as.) davetini işitmekten gafildirler. Hak'tan yüz çevirirler ve ruhları da vefat anında peygamberi kerih görür. Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi. "İnsanlar o gün, o sesi gerçekten işiteceklerdir. İşte bu, (kabirlerden) çıkış günüdür. Kuşkusuz, dirilten ve öldüren Biziz. Dönüş Bize olacaktır."[107]

Tevhîd ehli ve akıl ehli bu usule/esaslara ve bu şerhe/izaha dikkatle baksın. Çünkü halkın geneli ona ihtiyaç duymazlar. Çünkü onlar usulü öğrenmek yerine furûu öğrenmekle meşguldürler. Hâlbuki akıl ehlinin yapması gereken hikmetin beyanını ve dinin esaslarını öğrenmektir. Ta ki problemler hallolsun ve çözümüne ulaşabilsinler. Bundan sonra Mevlâ'nın tedbiriyle meşgul olsunlar, Mevlâ'nın efâline/fiillerine nazar etsinler.

Allah Teâlâ'nın Davûd (as.) buyurduğu gibi, "Beni isteyen beni bulur, benden başkasını isteyen beni bulamaz."[108] Her Rabbini isteyen talip Mevlâ'nın muradı ve ihsanı olmaksızın O'nu bulamaz. Çünkü Mevlâ'yı talep hususunda yaratılmışın istemesi unutma ve cehaletten hali değildir.

[74-a]

Hz. Mevlâ kulun dünya ve ahirette sözlerini bilendir. Ârifler Mevlâ'yı müşahede ederler. Allah'a mârifet usulüyle vasıl oldukları halde Mevlâ'yı talep ederler. Halik ile meşgul olmaları sebebiyle halktan hicap olunmuşlardır/gizlenmişlerdir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: "Allah'ın öyle kulları vardır ki ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoyar."[109] Bilesin ki dinin esasları hukemânın/hakîmlerin ve âkil kimselerin istinbatları üzeredir. Hikmet sahibi kimselerin istinbatı ise usul-i dini bilme, usul-i nefsi bilme ve usul-i dünyayı bilme şeklindedir. Çünkü usul-i din/dinin esasları Mevlâ'nın muradına bağlantılıdır. Usul-i nefs ise usul-i dünya ile bağlantılıdır. Bunların hepsi Mevlâ'nın muradı gereğince mârifet erkânını gerçekleştirmekle kaim olurlar.

---

[107] Kâf 50/42–43.
[108] Metni "من طلبني وجدني و من طلب غيري لم يجدني Men talebenî vecedenî ve men talebe ğayrî lem yecidnî" şeklinde olan bu ifadeye hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.
[109] Nur 24/37.

Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda olduğu gibi "Dilediğine rahmetini özel kılar."[110] Mevlâ eşyanın esaslarına işaret etmektedir. Mevlâ'nın dilemekle ilgili hitabı enbiyâ ve evliyâyadır. Yine Mevlâ'nın ayetlerde olan umum hitabı müminleredir. Mevlâ'nın kafirlere olan hitabı onların fiilleriyledir. Allah Teâlâ şu buyruğunda olduğu gibi, "Allah insanların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostu ise şeytandır. Onları nurdan karanlıklara götürür."[111] Bunların hepsi Allah'ın dilemesiyledir. Müminler ise ebedi surette Rablerinin muradına uyarlar.

[74-b]

Ve onların ruhları da başlangıçta ve emir (alemindeki) icabete uygun hareket ederler. Onlar şu anda da açık olsun gizli olsun Allah'ın emrine uygun hareket ederler. Onlar ahirette de Allah Teâlâ'nın rahmetini ve ikramını beklerler. Eğer mahlukatın hepsi Hakk konusunda uyanık olsalardı dünya onlar için Allah'ın cemalini gösteren bir ayna olurdu ve ona ibret nazarıyla bakarlardı. Gaflet, sehv ve nisyan onları kapladığında vehimleri hakkın parıltılarını (keşfetme, görme hususunda) kısalıyor ve ilimleri işlerin batınını idrakte aciz kalıyor. Güç ve kuvvet ancak Azamet sahibi Allah'ındır.

Bilesin ki Allah Teâlâ kullarından tevhîdleri/inançları kadar amel talep etmektedir. Çünkü tevhîd bütün amellerin kaynağıdır. Âdemoğlunun şerefi tevhîdinin/îmânının değeriyledir. Eğer kul tevhîd konusunda samimi olduğu halde ihlastan bilerek gafil olursa onun ameli nakıstır, kabul noktasında uygun değildir.

Eğer kul tevhîd konusunda ârif-i billâh ise tekellüfsüz ve tedbirsiz olarak (zorlama olmaksızın) ilminde de ihlastan hâlî değildir. Çünkü amellerde ihlâs inançta Marufu (Allah'ı) bilmektir, kalbin ahvalinde de mârifet nurunu (yakalamaktır).

Kalpteki mârifet nurunun semeresine (meyvesine, neticesine) gelince, o şevktir. Marufu şevkle istemedir, Mevlâ'ya yönelmedir (inâbe) ve ona muhabbettir.

[75-a]

Şevkin meyvesi ise gecenin karanlığında ve gündüzün aydınlığında âşıkların kıvılcımlarıyla lisanın açılmasıdır. Mevlâ'ya yönelmenin (inâbe) meyvesi ise

---

[110] Bakara 2/105.
[111] Bakara 2/257.

hatalardan dolayı yalvarmaktır. Muhabbetin meyvesi ise Mahbûb'un zikriyle kalbin açılmasıdır.

Bilesin ki, şevkin nuru havfın nurundan daha üstündür. Havfın nuru zühdün nurundan daha üstündür. Muhabbetin nuruyla bedenler ürperir. Ruhlar mahbuba kavuşmak için şevkle beklerler. Eğer şevk nuru sevenlerin kalplerine ulaşırsa onları karıştırmakla yetinmez. Çünkü şevkin nuru yakıp tutuşturan bir ateştir. Havf nuru ise ateşin odunu yiyip yok ettiği gibi (bedendeki) etleri ve kemikleri yiyen bir ateştir. Zühd havfın ziyneti havf da zühdün ziynetidir. Zühd ve havf fikirden ayrılmış iki daldır. Yine bu ikisi Allah'a şevkten ikiye ayrılmış dallardır. Muhabbet makamı diğer menziller ve makamlar arasında cem makamı gibidir. Bunlar biri diğerinden daha faziletli nurlardır. Onlar nefis taşıyanların kalplerinde kaydedilmiş makamlardır.

Şevk makamı (menzil) ise amel ehline göre büyük bir makamdır. Muhabbet makamı da müridlere göre şerefli bir makamdır. Havf makamı da zahitlere göre yüce bir makamdır. Velayet ehli bu makamların hepsini isterler. Mârifet ehli ârif olmaları hasebiyle bu haller (ahval) ile şereflendirilmiştir.

[75-b]

Ârifin kendisi ise marufu bilmekle (mârifet) hallerden hicaplanmıştır. Mârifet ehlinin ilk makamı iftikar/fakr (ihtiyaç duyma) ile tahayyür/hayrettir. Sonra ittisal (kavuşma) ile birlikte sürur (neşe) gelir. Sonra intibâh (uyanış) ile birlikte fena gelir. Sonra intizâr (bekleyiş) ile birlikte bekâ gelir. Yaratılmış bir varlık bunun daha üstüne erişemez.

Bu makamlardan (söz etmenin) hikmeti kudretin delillerini vasfetmektir. Çünkü Allah Teâlâ enbiyâ ve evliyâ'nın kalplerini hikmetin, risâletin ve nübüvvetin hazineleri yapmıştır.

Kitaplar bazen inkıtaya uğrayabilir, hikmet ise asla inkıtaya uğramaz. Çünkü hikmet enbiyâ ve evliyâ'nın kalplerinin sırlarına uzanan Huda'nın yolunun bizzat kendisidir. Zahitlerin hikmetten nasibi dünyayı zemmetmek, ahireti methetmektir. Müştakların hikmetten nasibi kalbin hayreti ve rahatsızlığın (kargaşanın, dalgalanmanın) gitmesidir. Muhiblerin hikmetten nasibi ayetleri zikretmektir. Âriflerin hikmetten nasibi Maruf'un esrarından (elde ettiği) işarettir. Bunların hepsi Rablerinin dilemesiyle ve onlara ihsanıyladır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Eğer Allah’ın size olan fazl-ı ve rahmeti olmasaydı sizi hiç kimse temize çıkaramazdı. Fakat Allah dilediğini temize çıkarır.”[112] Âdemoğlunun amelleri Allah Teâlâ’nın fazlıyla veya adliyle hükmetmesi için adâlet ve fazilet arasında durmaktadır. Mârifet, yakîn ve hidâyet Ma’ruf’un dilemesinden müminlerin kalplerine doğrudur.

[76-a]

Bütün müminlere gereken ihsandan (atâ) dolayı Allah’a nazar etmek ve amellerini görmeksizin Allah’a tevekkül etmektir. Çünkü âdemoğlunun amelleri noksandan (kusurdan), unutma ve gafletten hâli değildir. Allah’ın vermesi ise kâmildir, mükemmeldir, noksan yoktur. Tevhîd ehlinden her kim ameline nazar ederse kalp rahatlığı bulamaz. İşin doğrusu, ameline nazar etmesi onun hicabıdır. Eğer emrin hakikatine nazar etselerdi hidâyet, risalet, mârifet ve kitap konusunda minnet onları elbette ilmen kuşatırdı.

Başlangıçtaki nazar ubudiyyet yoluyladır. Sondaki nazar ise tahayyür ve zaruret yoluyladır. Hz. Peygamber’in (sav.) şu buyruğunda olduğu gibi “Bir kul için mebde (başlangıcı) ve müntehası (sonu) ile ilgili olarak hatalı, eğlenen ve unutan kul olmak ne kadar kötüdür.”[113] Ruhlar başlangıçta Mevlâ’ya nazar ederler, müntehada ise kalpler Mevlâ’nn affına ve rahmetine nazar kılarlar. İster saîd ister şaki olsun yaratılmışların hepsi bu ikisi arasındadır.

Evliyânın saîd (cennetlik) olması Allah’ın başlangıçtaki (mebde’) nazarı sebebiyledir. (Allah) düşmanlarının cehennemlik olması ise başlangıçtaki muradın hükmünden dolayıdır. Mahlukattan her bir sınıf arasında bu hüküm caridir.

Bunların hepsi Mevlâ’nın dilemesi (kaza) ile gerçekleşmiştir. Evliyâ olsun kâfir olsun hepsi ilâhî meşîetin esirleridir. Allah Teâlâ’nın şu buyruğu gibi: “Allah kimi hidâyete erdirmeyi dilerse onun kalbini İslam’a açar (şerh). Kimi de saptırırsa göğsünü daraltır.”[114] Evliyâ’nın kalpleri (işte bu minval üzere) Allah’tan bir ihsan (fazl) ve rahmet olarak açılmıştır.

---

[112] Nur 24/21.

[113] Tirmizî, *Sünen*, Sıfâtu kıyâmet 17, IV, 545–546, nu: 2448; Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî (v. 405 h.), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I-IV, Beyrut 1411/1990, XVIII, 256, nu: 7998; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, Bâb 5, XVII, 399, nu: 19880; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v. 458 h.), *Şu‘abu'l-Îmân,* I-VIII, Beyrut 1410, XVII, 221.

[114] En’am 6/125.

[76-b]

Kâfirlerin kalpleri ise Allah'ın hükmü ve adli gereğince daraltılmıştır. Çünkü Allah velinin ve kâfirin hareketini bilendir. Evliyânın hareketi Allâm (olan Allah)'ın ilminde bellidir ve ona uygundur. Kâfirin hareketi de Cebbâr'ın hükmünde bellidir ve ona uygundur. O Allâmü'l-Ğuyûb'dur. Gayb bil-külliye O'nun ilminde açıktır/görünmektedir. "Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey ondan gizli kalamaz. Ne küçük ne de büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitapta yer almasın."[115]

Allah Teâlâ'nın meleklere olan hitabını görmez misin? (Ki şöyle buyurur:) "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."[116] Allah Âdem'i (as.) kudretiyle yarattı, ikametini cennet olarak takdir etti, yaşantısını da işaret hali ve gaflet hali olarak iki hal üzere orada belirledi. Yaratılmışları onun sırtından (sulbünden) çıkardı, siretlerini onun haletine benzetti. Evliyâ ittiba ettikleri hallerde onun izinden giderler. Düşmanlar (kâfirler) da kendi şehvet hallerinde onun izinden giderler. Mevlâ mahlûkatın uyanıklık ve gaflet hallerini en iyi bilendir. Ve yine evliyânın neşv mekânını da kâfirlerin neşv mekânını da en iyi bilendir.

Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Rabbinin izniyle güzel beldenin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz."[117] Bize gereken Allah (azze ve celle) için bu "emir/takdir" konusunda teslim olmaktır. Karşı çıkmayı bırakıp evvelde ve ahirde Ma'ruf (olan Allah)'ın çağrısını, bilgileri ölçüsünde hakîmlerin (ilim ve hikmet sahibi kimselerin) lisanından (anladığımız kadarıyla) olup biteni kabul etmektir.

[77-a]

Allah Teâlâ mahlûkatın ahvalini mebde ve meâdda en iyi bilendir. İblis'in kıssasını bilmez misin ki, Allah onu ateşten yarattı, rızkını da cehaletten verdi. Âdem'i ise topraktan yarattı, mârifetle rızıklandırdı. İblis'in rızkının semeresi kibir, Âdem'in rızkının semeresi fakr ve Rabbine ihtiyaç duymasıdır. Allah Teâlâ'nın İblis'ten şu sözü hikâye ettiği gibi, o demişti ki; "Ben ondan daha hayırlıyım."[118] Âdem de demişti ki: **"**Rabbim biz kendimize yazık ettik, eğer sen bizi bağışlamazsan

---

[115] Sebe' 34/3.
[116] Bakara 2/30.
[117] A'raf 7/58.
[118] A'raf 7/12.

ve bize merhamet etmezsen elbette hüsrana uğrayanlardan oluruz."[119] Her kim "Ene (ben)" derse o mârifetten hicaplanmıştır. Her kim ki Rabbine, O'na muhtaç olduğunu ifade ederek "Ente (Sen)" derse artık onun kalbi mârifet için açılmıştır.

Bilmez misin ki meleklerin, "Biz seni tesbih ediyoruz ve seni takdis ediyoruz."[120] sözü üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **"**Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."[121] Allah kendisinden bir emirle melekleri Âdem'e secde etmeye zorladı. "Biz" sözü sebebiyle ve nefislerine (kendilerine) ve amellerine nazar etmeleri/önem atfetmeleri sebebiyle Allah onları buna yönlendirdi.

Mümin olan gök ve yer ehlinin kalplerinin uyarılması Allah tarafındandır. Melekler, insan ve cinlerden oluşan yer ve gök ehlinin hepsi Allah'ın keremine gark olmuşlardır. Allah Teâlâ dışında hiç kimsenin "ene (ben)" demesi doğru değildir. Kerem ve ihsan Allah Teâlâ'dan mahlûkata sirayet etmiştir. Bütün yarattıkları hallerinde ve amellerinde noksandan hâli olamazlar.

[77-b]

Dinin aslı üç şey üzeredir. Birincisi, zahiren ve batınen haramlardan kaçınmak olan veradır. İkincisi, emirler ve farzlarla ilgili olan amellerde istikâmettir. Üçüncüsü ise İslâm'ın hududunu/hadlerini (muamelatla ilgili hususları) kabul etmektir.

Allah'ın haramlarından sakınma/vera gizli ve açık Allah'ın nehyettiği ne varsa kaçınmak, gizliden ve açıktan tâat'ı/emirlerine uymayı kabul etmektir. Haram kıldıklarından Allah Teâlâ'nın kendisini koruduğu hususunda minnet etmeyi bilmek. İbadet hususunda da gizliden ve açıktan Allah'ın yardımına şükretmektir.

İradenin esası üçtür. Birincisi kalbine muttali olan şeylerden muhafaza, ikincisi kişinin kalbini muhafazası, üçüncüsü ise kalbiyle münacatı (yakarmayı) muhafaza etmesidir.

Bu hususları artıranlara göre, kalplerinde, sözlerinde, fiillerinde ve kulaklarında Mevla'nın bilincini bulundurmadır. Onlar sözleri, fiilleri ve kalpleri itibariyle hayrettedirler. Onlar denizde boğulan kimse gibi, her türlü hileden acizdir.

---

[119] A'raf 7/23.
[120] Bakara 2/30.
[121] Bakara 2/30.

Boğulma korkusuyla, suyun kendisini yenip bütün azalarını kaplaması korkusuyla gözünü ve ağzını açamaz.

Müritler velâyet makamındadırlar. Mevlâ'nın bilincinde olma durumu ile hayattardırlar. Mevlâ'nın şereflendirmesine hicret ederler. Onun minneti yanında kusurları sebebiyle başları eğiktir.

Mârifetin esası üçtür. Birincisi ferdaniyeti (Allah'ın tekliğini) bilmektir.

[78-a]

İkincisi ebediyeti (sonsuzluğunu) bilmek, üçüncüsü ise ezeliyeti (önsüzlüğünü) bilmektir. Ârif kişi ilk olarak, ferdaniyet bilgisini (mârifet) elde etmede kalbi her şeyden uzak olandır. İkincisi, ebediyet bilgisini elde etmede atâ irâdesinden/bir şey istemekten kalbi uzak tutmaktır. Üçüncüsü de ruhunu ezeliyet bilgisine ulaştırmaktır.

Kalbin kesilmesi (her şeyden uzaklaşması) üç şekilde olur. Birincisi, halvette/yalnız iken (bile) istek ve arzudan (tama') kalbin uzak olmasıdır. Derim ki; nefsin kusurlarını bildiğinde onlardan dolayı üzülme ile meşgul ol. Onları bildiğine şükür ile meşgul ol. Sonra nefsin hatalarına karşı mârifet nimeti için Allah'a şükür yoluna revan ol. Mârifetin şükründe devam üzere ol. Mârifet şükrü ile meşgul ol ki, şükre tabi olarak hatalarından çıkabilesin. Hatalardan çıkmaya gücün yetmezse kusurların bilgisinden ümitsizlik içinde acze düşme.

Başarı ve yardım sadece Allah'tandır.

II. BÖLÜM

HARRÂZ'IN BU ÜÇ ESERDEKİ TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

A.HALLER, MAKAMLAR VE KAVRAMLAR

A.1.ÂRİF ve MÂRİFET

Kelime anlamı "sâbir/sabreden" anlamına gelen ârif,[122] Arapça'da irfan sahibi manasında kullanılmaktadır. Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişi demektir. Âlim ilmi tahsil eder, ârif ise irfana ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşahede yoluyla bilen kişiye ârif denir.[123] Mârifet ise Arapça'da "bilgi" anlamına gelen bir kelimedir. Bilindiği üzere tasavvufta şeriat, tarikat, hakikat, mârifet mertebeleri vardır. Bunların başında İslâm dinini yaşamak anlamındaki şeriat gelir. Takvâ cihetine ağırlık vererek yaşayanların ulaştığı inceliğe tarikat; takvâ ve verada titizlikle varılan sonuca hakikat; bu yaşamanın mana açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca da mârifet denir. İlim kesbî, mârifet vehbîdir. Kul Hakk'ın kapısından ayrılmaz ve sürekli itikâf halinde yaşar. Bunun sonunda kendisine havâtır gelir, kalbine gelen sırlardan bahseder. Bu kişiye ârif, bu kişinin bilgisine mârifet denir.[124]

Tasavvuf literatüründe ârif düşünerek, işin sonunu getirerek ve tecrübe ile bilgi sahibi olan demektir. Âlim, mutlak ilim ve bilgi sahibidir. Ârif, mârifet ehlidir. Mârifet ise takvâ ve sülûk neticesi hâsıl olan bir bilgidir. Ârif her yerde Hakk'ın bin bir tecellisini müşahede edebilen kimsedir.[125] Sufilerin ekserisi ise mârifeti, Allah hakkında bir şey bilmediğini bilmek, kulların o yüce varlığı tanımaktan aciz olduklarını anlamaları olarak tarif etmişlerdir.[126]

Harrâz'a göre mârifet, Allah dışındaki her türlü güç ve kudretin gerçekte olmadığını bilmek, onları reddetmektir. Bu da Allah'ı kemal-i kudretiyle tanıyan

---

[122] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (I-LV), Kahire ts., XXXII, 2899.
[123] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* İstanbul 2005, s. 60.
[124] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 412–413; Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 316-317, "ârif" kavramı için bkz. *age*., s. 51-52; Acem, *Mevsûa',* s. 905 vd., "mârifetullah" kavramı için bkz. *age*. s. 911 vd., "ârif" için bkz. *age*. s. 591–597.
[125] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 210–211.
[126] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*, s. 97–99, 193–194. Tasavvuf kaynaklarında ârif ve mârifetle ilgili geniş bilgi için bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 33–38; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 487.

kimsede gerçekleşir. İşte gerçek ârif Allah dışındaki şeylere iltifat etmez.[127] Harrâz mârifeti Allah'ı kemaliyle tanımak ve onun dışında her türlü güç ve kuvveti reddetmek olarak tanımlamaktadır.

Mârifet ile ilişkisi sebebiyle Harrâz'ın ilim hususnda söylediklerine de burada yer verilecektir. İlim**,** bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sufîler ilmi kesbî ve vehbî diye ikiye ayırırlar. Kesbî ilim kazanmak, akıl yoluyla şeraiti öğrenmektir. Vehbî ilim ise Allah'ın kulun kalbine atmasıyla olur, sonunda mârifet gerçekleşir.[128] Harrâz'a göre Allah'tan her yerde her makamda, kendisini günahlardan alıkoyacak bir şekilde hakkıyla korkmak ilimdir. Kanâatimize göre Harrâz'ı böyle bir tanım yapmaya "Kullarından Allah'tan hakkıyla korkanlar ancak âlimlerdir."[129] âyeti sevk etmektedir.[130] Harrâz'ın delil olarak kullandığı ayet ise "Allah gözlerin hainliğini bilir." ifadesi ile başlayan ayettir. [131] Harrâz'ın burada kastettiği ilim, kesbî olan ilimdir.

Harrâz'a göre, himmeti ve muradı Allah'la olmak olan, Allah'ın birlikteliğini yeterli bulan kişi başkasına ihtiyaç duymaz ve kendine yeterliliğe eriştirilir. Bu kimseler bilirler ki mahlûkatı yaratan, rızkları taksim eden, işleri istediği gibi çekip çeviren sadece Allah'tır. Bunlarla ilgili sebepleri ârifler mârifetleri ile bilirler. Yani her mevcut olan işte Allah'ın tedbir, irade ve takdiri vardır. İnsanlar bu hususu bilsinler diye ârifler onları uyarmaktadırlar.[132]

Allah'ın istediği şekilde kulluğa devam etmek, Allah'ın Kur'an'da emrettiği hükümleri sadakatle yerine getirmek, Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili îmân konularında ihlâslı hale gelerek kalbini saflaştırıp Allah'ın o kalpte zuhur ve inkişafına erişebilmek için gereken hususları, yani Allah'a vasıl olmanın yollarını ve bu yolda Allah'ın isteklerini ârifler mârifetleriyle bilirler. Âriflerin bu mârifeti elde ederken geçtikleri safhalar vardır. Bu merhaleler ve aşamalar geçilmeden anlatılan

---

[127] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-a.
[128] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 305; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 245; Acem, *Mevsûa',* s. 659 vd.
[129] Fâtır 35/28.
[130] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-a.
[131] Mümin 40/19.
[132] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.

mârifete ulaşmak imkânsızdır. İşte *Kitâbu'l-Ferâğ* adlı eserinde Harrâz, ilgili aşamaları şu şekilde anlatmıştır:[133]

Öncelikle ubûdiyet[134] konusunda kulun tam bir istikâmet kaydedebilmesi gereklidir. Bunun yolu da kişinin nefsini ibadet ve tâat ile çalıştırarak bu gayretinde devamlı olmasından geçer. Aynı zamanda kişi kalbinin dünyevî meşgalelerden arınmasını ve Allah'a tam bir teslimiyetle huzur ve sükûn bulmasını sağlamalıdır. Bunun yanı sıra ilgili konuda Harrâz, ubûdiyetin istikâmeti için tabın faniliğini, yani kişinin benlik duygusundan kurtulup Allah'a saf olarak yönelmesini gerekli görmektedir.[135]

Mârifet yolunda ilerleyen kimsenin geçmesi gereken aşamaların ikincisi de Harrâz'ın "muâmelenin vefâsı" diye nitelendirdiği vasıflardır. Harrâz muamele ile dinin fıkhî hükümlerini kastetmektedir. Bunların uygulanması konusunda tam bir irade ortaya koyup Allah'a kalben yönelerek Allah'ın muradı ile tam bir bağlantı içerisinde olmayı gerekli görmektedir. Kişiye ağır gelen dinî hükümleri yerine getirme hususunda nefse taviz vermemeyi, Allah nasıl istemiş ise o şekilde yerine getirmenin zorunluluğunu kastetmektedir.[136]

Mârifet yolunun yolcusu bir kul hem ubûdiyet hem de muamele açısından Allah'a yönelişini gerçekleştirdikten sonra tevhîdinin[137] ihlâsı için de yapması gerekenler vardır. Harrâz bunları da *Kitâbu'l-Ferâğ* adlı eserinde kategorik bir biçimde anlatmıştır. Harrâz'a göre kulun îmânında ihlâsı elde edebilmesi için istek ve arzularını terk etmesi Allah'ın dilemesine bağlanması, vahdaniyeti yani Allah ile beraberlik sırrını yakalaması, her şeyi O'nun varlığında görebilmesi gerekmektedir. Bunun bir üst mertebesi de "ferdaniyeti müşahede etmektir" ki bu da kulun Allah'tan başka varlık görmemesi anlamına gelmektedir.[138]

Mârifetin gerçekleşmesi için öncelikli olarak bilinmesi gereken esaslar olduğunu ifade eden Harrâz, bu esasları "Usulü'd-dini bilmek", "Usulü'n-nefs'i bilmek", "Usulü'd-dünya'yı bilmek" şeklinde ifade etmektedir. Harrâz'a göre usul-i

---

[133] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.
[134] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 495; Acem, *Mevsûa',* s. 627–630.
[135] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.
[136] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.
[137] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 489–491; Acem, *Mevsûa',* s. 222 vd.
[138] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.

din Mevlâ'nın muradıyla bağlantılıdır. Usulûn nefs, Usul-i dünya ile bağlantılıdır. Bunların hepsi Mevlâ'nın arzusu gereğince Mârifet'in temel şartlarını yerine getirmekle kaim olur.[139] Kanâatimize göre Harrâz, bahsi geçen usulü'd-din ile itikat ve inanç konularını; usulü'n-nefs ile tasavvuf ve psikoloji gibi hususları; usulü'd-dünya ile de muamelât ile ilgili konuları kastetmektedir.

Harrâz mârifetin saflaştırılması için kulun iradesini tamamen Allah'ın iradesine bağlaması, himmetin[140] dahi kaybolması, herhangi bir şeyi isteyemeyecek duruma gelme halinin gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmektedir. [141]

Harrâz'a göre, Allah kulun dünya ve ahirette her sözünü bilendir. Ârifler Mevla'yı müşahede ederler. Allah'a mârifetin usulüyle ulaştıkları halde Mevla'yı talep etmeye devam ederler. Allah ile meşgul olmaları sebebiyle halktan gizlenmişlerdir. Harrâz buna delil olarak Allah Teâlâ'nın şu beyanına yer vermektedir: "Allah'ın öyle kulları vardır ki ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı zikretmekten alıkoyar."[142]

Kitâbü'l-Ferâğ'da mârifeti başka bir açıdan ele alan Harrâz üç şekilde açıklamıştır. Birinci esas olarak "ferdaniyeti bilmek" demiştir. Bununla, Allah'ın tek olduğunu, her şeyin yegâne müdebbiri olduğunu, evrendeki bütün her şeyin O'ndan sadır olduğunu ve O'nun iradesi ile hükmünde olduğunu idrak etmeyi kastetmektedir. İkincisi ise "ezeliyeti bilmektir" diyen Harrâz, bu ifadesi ile Allah'ın ezelî takdir ve tedbiri nasıl hüküm vermişse eşyanın ona göre şekillendiği ve o rotada ilerlediğini kulun idrak edebilmesini kastetmektedir. Üçüncüsü de "ebediyeti bilmektir" diyen Harrâz, ebedî olanın yalnız Allah olduğunu, kulun sahip olduğu veya olacağı her şeyin fenâ damgasıyla bu âlemde bulunduğunu idrak ederek, kalbiyle dünyalık istemeyi terki kastetmektedir.[143]

Kalbin bu durumlara gelebilmesi için kulun dikkat etmesi gereken bir kısım şeyler vardır. Bunlardan bir tanesi halvette, yani yalnızken bile kalbini tamadan/istek ve arzudan arındırmaktır. İnsan kusurlarını bilip onlar için üzülmelidir. Bununla beraber kusurlarını görebildiğine de şükretmelidir. Nefsin hatalarına karşı Allah'ın

---

[139] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-a.
[140] Himmet hakkında geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 278.
[141] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.
[142] Nur 24/37.
[143] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 77-b.

mârifet nimeti vermesine şükretmeli ve bu şükürde devam üzere olmalıdır. Böylelikle hatalardan vazgeçmesi mümkündür. Eğer hatalardan vazgeçmeye gücü yetmezse ümitsizlik ve acziyete düşmemelidir.[144]

Mârifetin ilk yaratılışta insana verildiğini ifade eden Harrâz bu konuyu şu şekilde izah etmektedir. Allah'ın mebde' ve meâdda mahlûkatın durumlarını en iyi bir şekilde bildiği için Hz. Âdem'i topraktan yaratarak mârifetle rızıklandırmış ve ona Rabbi'ne ihtiyaç duyduğunu bilmeyi öğretmiştir. Bu konuya **"**Rabbim biz kendimize yazık ettik, eğer sen bizi bağışlamazsan ve bize merhamet etmezsen elbette hüsrana uğrayanlardan oluruz."[145] ayetini delil getirmiştir. Rabbine, O'na muhtaç olduğunu ifade ederek "Sen" diyen kimse mârifet sahibidir. Şeytanın benlik iddiasında bulunması cehalet ve kibrindendir. "Ben ondan hayırlıyım."[146] demesi üzerine mârifetten hicaplanmıştır. Hatta Harrâz'ın yorumuna göre meleklerin "Biz seni tesbih ediyoruz ve seni takdis ediyoruz."[147] ayetindeki sözleri ile, yani "biz" dedikleri için, dolayısıyla kendilerine ve amellerine önem atfetmeleri sebebiyle Allah onları Âdem'e secde etmeye zorlamıştır.[148]

Harrâz'a göre, yer ve gök ehlinin kalplerinin uyarılması Allah'ın bir lütuf ve ihsanıdır. Bu sebeple Allah'ın dışında hiç kimsenin "*Ben*" demesi doğru değildir. Çünkü yaratılmışlar her hal ve amellerinde noksandırlar.[149]

A.2.FENÂ ve BEKÂ

Fenâ, Arapça'da "fânî olmak, yok olmak" manasına gelir. Zıddı bekâdır.[150] Aslında bekâ "intihası olmayan" anlamında kullanılan bir kelimedir.[151] Nesnelerin sufinin gözünden silinmesine fenâ denir. Fenâ hali kulun benliğinin kaybolması ile

---

[144] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 78-a.
[145] A'raf 7/23.
[146] A'raf 7/12.
[147] Bakara 2/30.
[148] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 77-a.
[149] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 77-a.
[150] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXIX, 3477.
[151] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 330.

tevhîdin gerçekleşmesi demektir. Bu hal tevhîdin en yüksek derecesidir.[152] Bekâ ve fenânın terim anlamı ile ilgili olarak kaynaklarımızda şu bilgilere ulaşmaktayız.

a.Kötü huyların davranışların yok olması fenâ, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması bekâdır (et-tahalluk bi-ahlâkıllâh).

b.Kulun kendi (nefsânî) sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkması fenâ, Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi bekâdır (İttisâf bi-evsâfillâh).[153]

c.İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır.

d.İnsanın fenâ halinde olduğunu da bilmemesi "fenâdan fenâ"dır. (Fenâ ender fenâ). Sâlik önce kendisinden fânî oluyor, sonra Hakk'ı gördüğü için Hakk'ın sıfatından fânî oluyor, sonra Hakk'ın varlığında tamamıyla yok olduğu için fenâsını görme halinden de fânî oluyor. (…) Allah'ta fânî olma haline fenâ fillâh, Allah'ta bâkî olma haline bekâ billâh denir.[154]

Hucvîrî fenâ ve bekâ hususunda Ebû Saîd el-Harrâz'ın görüşlerini şu şekilde özetlemektedir. "Fenâ kulun ubûdiyeti görmesinden fânî olmasıdır, bekâ ise kulun ulûhiyetin şahidi (ve tecellilerini temaşa etmesi) ile bâkî olmasıdır." Hucvîrî bu görüşü açıklama sadedinde şu ifadelere yer verir. "Kul fiilini görmediği zaman ubûdiyetin hakikatine vasıl olmuş, fiilini ve amelini görmekten fânî olmuş, Allah Teâlâ'nın fazlını ve lütfunu görme hali ile bâkî olmuş, böylece muamelesi ve ameli tümü ile Hakk'a nispet edilmiş, hiçbir şeyi kendine nispet etmemiş olur. (…) Kul kendisi ile alakalı olan şeylerden fânî olunca Hakk'ın ulûhiyetinin güzelliği ile bâkî olur."[155]

---

[152] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 208–209; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 175–176; "Fenâ" kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 730–740. Cüneyd, Harrâz, Nûrî bu yolun büyüklerindendir. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 6, 96). Acem, *Mevsûa',* s. 731'den naklen. Harrâz'a fenanın alameti soruldu. Dedi ki: "fenayı iddia edenin alameti, Allah'tan gelen hariç dünya ve ahiret hazzının gitmesidir." Yine Ebû Saîd el-Harrâz: "Fena ehlinin fenada sıhhatinin göstergesi, bekâ ilmi hakkında sohbetleridir. Beka ehlinin bekada sıhhatinin / doğruluğunun göstergesi, fena ilmidir. (Yani bunlar birbirinin ölçüsüdür.) (Sühreverdî, *Avârif*, II, 31, 328.) Acem, *Mevsûa',* s. 733'den naklen.

[153] Genel olarak fenâ kulun haz ve arzularından fânî olması, temyiz özelliğini kaybedip eşyadan da fânî olup daima Allah'la meşgul olması anlamına gelir. Bunun sonunda kulun nefse ait şeylerden fânî, Hakk'a ait şeylerle bâkî olması anlamında bekâ gelir. Fenâ makamına çalışılarak ulaşılmaz. Fânî olan tekrar nefsinin vasıflarına iade edilmez. O, bekâ makamında Hakk'ın vasıflarıyla ikamet ettirilir, ayakta durdurulur. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 182–192. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 196–198.

[154] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 90–91; ; "Bekâ" kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 150–153.

[155] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 369–370.

Hucvîrî'de yer aldığına göre; "Kulun kendi varlığından fânî olması Hakk'ın celâlini ve azametini keşfetmesi ile olur. O derece ki Hakk'ın celâlinde dünyayı da ahireti de unutur, himmetinin nazarında makam ve haller hakir görünür, kerametler dağılıp gider, aklından ve nefsinden fânî olur, fenâdan da fânî olur (fânî olduğunu görmez ve bilmez) o vakit dili Hak ile konuşur, bedeni huşû' ve hudu halinde bulunur. Nitekim ubûdiyet ahdinin haline, aslî fıtratına rücu eder."[156] Harrâzilerin mezhebinin kanunu ve esası da bundan ibarettir, diyen Uludağ, Harrâz'ın dayandığı esasın yukarıda anlatılan esaslar olduğunu ifade etmektedir. Fenâ ve bekâ anlayışının bu şekli ile tasavvufa Harrâz vasıtasıyla girdiği konusunda kaynaklar müttefiktirler. Uludağ'a göre Hucvîrî, Harrâz'ın fenâ ve bekâ nazariyesini etraflıca tasvir etmektedir. Bu şekildeki fenâ ve bekâ anlayışı daha sonra bütün sufiler tarafından benimsenmiştir.[157]

Kitâbü'l-Ferâğ adlı risalesinde Harrâz, fenâ ve bekânın tanımını veya nasıllığını ortaya koymaktan ziyade insandaki fânî ve bâkî unsurları irdelemekte; mârifetin, ruhun ve velâyetin bâkîliğini anlatmaktadır. Nefsin tab'ın ve kalbin nasıl fenâya erebileceğini, bekâya nasıl varılacağını ortaya koymaktadır.

"Fenâ" denince ilk akla gelen sufi olan Harrâz düşünce sistematiğinde fenâ'yı delillendirirken şu ayetlere dayanmaktadır."Celâl ve İkram sahibi Rabbin hariç her canlı yok olacaktır."[158] "Allah dışında her varlık yok olacaktır."[159] "Her nefis ölümü tadacaktır."[160]

Nefs ve ona ait olanlar ile tab' (beden) ve ona olanlar fânîdir. Kalp ve ona ait olanlar yok olur ama maruf ile mârifet (Allah'ı bilme) bâkidir. Hak ile beraber ruh bâkidir. İlm-i sabıkta olan velayet bâkidir.[161] Bu ifadeleri ile Harrâz nefsi, bedeni, kalbi ve bunlara ait olanların hepsini fânî olarak değerlendirmektedir. Ona göre Allah'ın ilmi ezelisinde belirlediği velayet ve yaratmayı takdir ettiği ruh, Bâkî olan Allah ile bâkîdir. Harrâz'a göre ruh, Allah'tan geldiği için bâkîdir. Yaratılmazdan

---

[156] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 370.
[157] Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, S. Uludağ'ın açıklaması, s. 371, dpn. 14.
[158] Rahman 55/26.
[159] Kasas 28/88.
[160] Ankebut 29/57.
[161] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.

evvel Allah'ın ilmi ezelisinde olması hasebiyle ruh da velayette Allah'ın ilmi gibi bâkîdir.

Nefsin fenâ mertebesine ulaşmasını Harrâz, kendi içerisinde bölümlere ayırarak incelemiştir. Yani nefs, tab', kalp şeklinde ayırımlar yapmış ve bunların faniliğini tek tek ele almıştır. Bütün bunlar fenaya erişirse mârifet baki olacaktır. İşte Harrâz nefsin faniliğinin gerçekleşmesini şu esaslara bağlamaktadır.

Harrâz, kişinin insanlardan kendisine herhangi bir faydanın veya menfaatin gelmesi hususunda bir beklenti içerisine girmemesini, insanların kendisini salih amellerinden dolayı methetmesini istememesini, insanlara sahip oldukları şeyler sebebiyle gıpta etmemesini o kimsenin fânîlik mertebesine ulaşma yolunda mesafe kat ettiğinin göstergesi olarak kabul etmektedir. Bunlar gerçekleştiği zaman fânîlik mertebesine ulaşma durumu da gerçekleşmektedir.[162]

"Tab'ın fenâsı"nın şu esaslar yerine getirilirse gerçekleşeceğini ifade eden Harrâz bu konuda şu görüşlere yer vermektedir.

Bunun için ilk şart, insanın sırrını temizlemesidir. Sır, "nefsi harekete geçiren ruhani bir nurdur, nefsin haletidir. Sır olmaksızın nefs iş yapmaktan aciz kalır."[163] Sırrın mârifeti artırma konusundaki gayret ve çabasının yanında nefsin de devamlı olarak Allah'ın bu konuda kendisine yardım etmesini canı gönülden beklemesi sonucunda kul, Allah'ı kavrayabilmek için sürekli bir irade ve azimle çalışır, o hale gelir ki mizacında bu gayretten başka bir şey kalmaz. Bu şekilde tab'ı da fânîlik sırrına erer.[164]

Harrâz "kalbin fenâsı" için de şu şartların gerektiğini belirtmektedir. Harrâz burada "kalbin helaki" kavramını kullanmaktadır. O, bunu ifade ederken kalbin fânîliğini, varlık olarak kendini kaybetmesini kastetmektedir. Eğer gaybın sırları kalbe doğmuşsa ve Allah'ın nazarı gönül üzerine düşmüş ise aynı zamanda Mevla o kulun gönlüne gayreti ile muamele ediyorsa artık o kalpte Mevla'dan gayriye yer yoktur. Mevlâ'nın muhabbeti o gönlü tamamen kapladığı için fânî olmuştur.[165]

---

[162] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.
[163] "Sır" genelde müşahedenin mahalli olarak zikredilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 569 vd.
[164] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.
[165] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.

Bütün bunların ardından kulun gönlünde artık mârifet ortaya çıkmaktadır. Harrâz'a göre mârifetin bekâsı da şu hususlar ile meydana gelir: Mârifet dışındaki her şey fânî olmalıdır. Sır bâki olursa mârifet de bâkidir. Mârifetin bekâsı ilmin bekâsıyla gerçekleşir.[166] Konuyu daha geniş ele alacak olursak, mârifetin tam anlamıyla gerçekleşmesi için Allah'ın bilgisi dışındaki her şey fenâyı tatmalıdır. Bunun sonucunda sır bekâ mertebesine ulaşır. Böylece kuldaki mârifet de bâkîleşir. Kulun mârifetinin, Allah hakkındaki bilgisinin bekâ mertebesine ulaşabilmesi için bu konudaki ilminin de bekâ mertebesine ulaşmış olması gerekmektedir.[167]

Harrâz, fenâya ulaşan ârifin intizâr (bekleyiş) ile bekâya kavuşacağını ve bekânın ötesine yaratılmış hiçbir varlığın erişemeyeceğini de söylemektedir.[168] Bütün bu makamları izahının hikmetini de beyan eden Harrâz, kitapların inkıtaya uğrayabileceğini, ama hikmetin asla inkitaya uğramayacağını ifade ederek bütün bu makamların ilahî kudretin birer delili olduğunu söyler.[169]

A.3.VELÂYET-NÜBÜVVET

Kelime olarak "nusret" anlamına gelen velayet,[170] Arapça'da "birine yaklaşmak, yakînlık, akrabalık, (vâv'ın esreli şekliyle) imaret, sultanlık, hüküm, valilik vb." anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Nefsinden fânî olduğunda kulun Hak ile hareket etmesi, Kur'ân-ı Kerîm'deki "Allah müminlerin velisidir."[171] ayetine göre tüm inananlar Allah'ın dostudur. Allah'ın kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir.[172]

Veli Arapça'da "yardımcı, dost" anlamındadır.[173] "el-Velî" Allah'ın güzel isimlerindendir. Allah'a yakînlık sağlamış olan kişilere veli denir. "Veli" kelimesi hem fail hem de meful anlamındadır. Fail olarak tâat[174] halinde devamlı olan kişiyi, mef'ul olarak da Allah'ın nimetleri üzerine devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca

---

[166] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.
[167] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-a.
[168] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b
[169] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b
[170] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIV, 4920.
[171] Al-i İmran 3/68.
[172] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 696.
[173] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIV, 4920-4921.
[174] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 463; Acem, *Mevsûa',* s. 569–570.

sürekli olarak tâata devam eden, isyandan uzak duran, şehvetlerden kaçınan âriflere veli denir, çoğulu evliyâ kelimesidir.[175]

Velâyetin ve velinin durumunu Kuşeyrî'de geçen Harrâz'ın şu cümleleri güzelce özetlemektedir. "Allah Teâlâ kullarından birini kendine dost ve veli kılmak istediği zaman üzerine zikir kapısını açar, zikirden zevk aldı mı kurb (yakînlık) kapısını açar, sonra onu bu sayede üns meclislerine yükseltir. Sonra tevhîd kürsüsüne oturtur. Daha sonra aradaki perdeleri kaldırarak ferdaniyet evine sokar. Celal ve azametini temaşa ettirir, velinin gözü celal ve azamet üzeine düşünce benliğini kaybeder. O zaman kul kötürüm ve fânî hale gelir, hareketsiz kalır. Hak Teâlâ'nın hıfzına intikal eder, nefsine ait davalardan uzaklaşır."[176]

Allah Teâlâ şu buyruğunda eşyanın esaslarına işaret ediyor. "Dilediğine rahmetini özel kılar."[177] Harrâz'a göre Mevlâ'nın bu ayetteki dilemekle ilgili hitabı enbiyâ[178] ve evliyâyadır. Yine Mevlâ'nın ayetlerde olan umum hitabı müminleredir. Mevlâ'nın kâfirlere olan hitabı onların fiilleriyle ilgilidir. Allah şu buyruğunda buna işaret etmektedir. "Allah insanların dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin dostu ise şeytandır. Onları nurdan karanlıklara götürür."[179] Bunların hepsi Allah'ın dilemesiyledir. Müminler ebedî surette Rablerinin muradına uygun olarak yaşarlar.[180]

Müminlerin bu itaat hallerini ise Harrâz şöyle izah etmektedir. Müminlerin ruhları da başlangıçta ve emir âlemindeki icabete uygun hareket ederler. Onlar şu anda da açık olsun gizli olsun Allah'ın emrine uygun hareket etmektedirler. Onlar ahirette de Allah'ın rahmet ve ikramını beklerler. Harrâz mahlûkatın içerisinde itaat etmeyenlerin durumunu da şöyle izah etmektedir. "Eğer mahlûkatın hepsi Hak konusunda uyanık olsalardı dünya onlar için Allah'ın Cemalini gösteren bir ayna olurdu ve ona ibret nazarıyla bakarlardı. Gaflet, sehiv ve nisyan onları kapladığı için vehimleri, Hakk'ın parıltılarını görme, keşfetme hususunda kısalıyor, ilimleri işlerin

---

[175] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 697; "Velayet" için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 517-519, "veli/evliyâ" için bkz. *age*., s. 519-520; Acem, *Mevsûa'*, s. . 124–126, 1051–1055.
[176] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 430. Ayrıca bkz. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 211 vd.
[177] Bakara 2/105.
[178] "Nübüvvet" için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 377–378; Acem, *Mevsûa',* s. 98, "nübüvvet" ve "nebi" kavramları hk. bkz. *age*., s.959 vd.
[179] Bakara 2/257.
[180] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-a.

batınını görmekten âciz kalıyor."[181] Bu sebeple Allah'a itaatten uzaklaşıyorlar, demektedir.

Harrâz, Yüce Allah'ın enbiyâ ve evliyânın kalplerini hikmet, risalet ve nûbûvvetin hazinesi kıldığını bildirir. Hikmeti[182] ise enbiyâ ve evliyânın kalplerinin sırlarına uzanan "Hüdâ'nın yolu" olarak değerlendirir.[183]

Her makam sahibinin hikmetten nasibi olduğunu Harrâz'ın şu ifadelerinden anlamaktayız. "Zahitlerin, hikmetten nasibi dünyayı zem, ahireti methetmektir. Müştakların hikmetten nasibi kalbin hayreti ve kargaşanın gitmesidir. Muhiblerin hikmetten nasibi ayetleri zikirdir. Âriflerin hikmetten nasibi ise Maruf olan Allah'ın esrarından elde ettiği işarettir. Bütün bunların hepsi Rablerinin dilemesi ve ihsanıyla olur.[184]

Müritlerin velayet makamında bulunduğunu zikreden Harrâz, onların daima Mevlâ'nın bilincinde oldukları için hayat sahibi (hayy) olduğunu ifade eder. Müritlerin, Allah'ın kendilerini daha da şerefli makamlara eriştirmesine doğru bir hicret halinde olduklarını, kusurlarını görmeleri sebebiyle de başlarının daima eğik olduğunu belirtir.[185]

Evliyânın ruhlarının Rablerine icabeti ise ebediyete kadardır. Allah ebedîdir, evliyâ da ebedî ilimde âlemle ilgili bilgilere sahiptir. Onların Hakk'a icabetleri nedeniyle nefisleri yüce bir yaratılış üzere mühürlenmiştir. Nefislerinin icabeti ubûdiyetle gerçekleşir. Kalplerinin icabeti ise muamele yoluyladır. Ruhların icabeti de marufu müşahede iledir. Bütün mahlûkatın ruhları Rablerine gönül hoşnutluğu ile icabet etmektedir. Çünkü ruhlar bekâ makamında yaratılmıştır. Müminlerin ruhlarının yaratılması Allah'ın nur vazetmesiyledir. Kâfirlerinki zulmet vazetmesiyle yaratılmıştır. Allah Teâlâ'nın kavlinde yer alan "Cinleri ve insanları bana ibadet etmesi için yarattım."[186] buyruğu bununla alakalıdır. Cin ve insanlardan bu buyruğa karşı gelenlere gelince, aslında onların nefisleri ruhlarına karşı çıkmaktadır. Ruhlar

---

[181] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-b.
[182] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 226. Hikmetin anlamları ve Kur'ân'ın hikmet olması hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur, Hakan, "Kur'ân'da Hikmet Kavramı," Basılmamış Doktora Semineri, ss. 1–76, Konya 2003.
[183] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b
[184] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b.
[185] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 77-b.
[186] Zâriyât 51/56.

Allah'a icabet etmiştir. İnsanların Peygamberlere olan icabeti ruhları ile birlikte nefisleriyledir. Çünkü insanlar birbirinin sulbünden çıkmıştır.[187] Kısaca bütün ruhların aslında Allah'a icabet ettiklerini ifade eden Harrâz, insan ve cinlerden asi olanların durumunu sadece nefisle olan bir itaatsizlik olarak nitelendirmektedir.

Velâyetin, ruhun ve mârifetin bâkî olduğunun Allah'ın ilm-i ezelisi bağlamında Harrâz tarafından ifade edildiğini belirtmiştik. İşte Harrâz'ın velâyetin bâkîliğini izah ederken neyi kastettiğini şu cümlelerden anlamaktayız.

Velâyet ilimle beraber yürümelidir. Velayet Allah tarafından ihsan edilen bir husus olmakla beraber ancak ilimle birlikte olduğu zaman bâkîlik hüviyeti kazanmaktadır. Aksi takdirde Harrâz'a göre bundan söz edilemez. İlim ile kastedilen ise mârifet, Allah'ı tanıma anlamındaki bilgidir. (Ruhlar âleminde) misakta gerçekleşen velâyet bâkîdir. Ruhlar âlemindeki misakta Allah'ın velayet takdir ettiği kimseler velidir. Âdemin yaratılışı esnasındaki buyrukla gerçekleşen velâyet de bâkî olan velâyettir. Allah Âdemi yarattığında kendisinden sonraki nesiller arasından velayet makamına ulaşacak olanları bilmekteydi. Bu bâkî olan bir velayettir.[188]

Harrâz'a göre, Allah "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."[189] buyruğu gereğince Âdemi yarattığında onun sulbündeyken evliyâyı da enbiyâyı da var etmişti ve biliyordu.[190] Melekler bunu bilmiyorlardı. Allah kudretiyle ruhları Âdemin sulbünden çıkarıp "elestü birabbiküm/Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dediğinde "belâ/evet, tabi ki," diye cevap verdiler.[191] Allah işte o vakitte evliyânın ruhlarına muhabbet[192] etti. Allah düşmanlarının ruhları ise o zaman nefs ve tab'larından ayrıydı. Allah bütün mahlûkatın nefs ve tabiatlarını yarattığında evliyânın nefs ve tabiatları, Allah düşmanlarının nefs ve tabiatlarından, dalalet ve azgınlıkları sebebiyle ayrıldı. Bunun sonucunda ruhları nefislerine uyum sağlayarak Allah'a itaatten uzaklaştı.[193]

---

[187] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-b.
[188] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-b.
[189] Bakara 2/30.
[190] Hz. Adem ve onun yaratılışı hakkındaki tasavvufî yorumlarla ilgili olarak bkz. Gürer, Dilâver, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri*, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 115 vd.
[191] A'raf 7/172.
[192] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 311–312; Acem, *Mevsûa',* s. 838 vd.
[193] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 72-b.

Harrâz'ın ifadesine göre yaşadığı dönemde Tasavvuf ehlinden bazıları arasında velilerin Peygamberlerden üstün olduğuna dair bir tartışma vardır.[194] Velilerin daha üstün olduğu iddia edilmiştir. Harrâz, bu görüşte olanlar hakkında "hakikatin perdelenmesi" ifadesini kullanarak bu görüşe katılmadığını ve karşı çıktığını bildiriyor.[195] Bu meseledeki şüpheleri bertaraf etmek ve konuyu açıklığa kavuşturmak maksadı ile *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân* adlı risaleyi bu konuya ayırdığını söyleyebiliriz.

Harrâz, Peygamberlerin velilerden üstün olduğuna dair delillerini şu şekilde sıralamaktadır:

a.Peygamberlerin şefaati hem dünya hem ahirettedir. Dünyadaki şefaati peygamberlik görevlerini icra etmek olarak nitelendiren Harrâz, peygamberlerin mahlûkata şefkat ve nasîhatlerini de bir tür şefaat kabul etmektedir. Bunun benzeri bir şefaatin de peygamberlerce ahirette yapılacağını belirtmektedir.

b.Peygamberlerin sadece müminlerin değil, bütün yaratılmışların şefaatçisi olduğunu kabul eder.

c.Peygamberlerin din önderi olduğunu ve dinin esaslarında sebatkâr olduklarını ifade eder.

d.Peygamberlerin âlemler içerisinden seçilmiş kişiler olduklarını belirten Harrâz, "Allah Adem'i ve Nuh'u seçti."[196] âyetini de bu konuya delil getirmektedir. Velilerin seçilmişliği hakkında Kur'an'da bu ayet benzeri bir delilin olmadığına dikkat çeken Harrâz, neden böyle bir iddianın ortaya atıldığına anlam veremediğini belirterek bu iddiayı anlamsız bulmakta ve iddia sahiplerinden Allah'a sığındığını beyan etmektedir.[197]

e.Harrâz, bir diğer yönden de "muhakkik ulema" diye tanımladığı gerçek âlimlerin Kur'an'a uygun görüş beyan ettiklerini ve onların velâyetin üstünlüğü noktasında bir iddiaları olmadığını vurgulamaktadır.[198]

---

[194] Bu tartışma tasavvufun ilk kaynaklarından olarak gösterilen Hucvîrî'de de yer bulmaktadır. Bkz. *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 356 vd.
[195] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 65-a.
[196] Al-i İmran 3/33.
[197] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 65-a.
[198] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 65-b.

Velâyetin üstünlüğünü savunanların delillerine de yer veren Harrâz bu iddiaların cevaplarına da değinmektedir. Hızır-Musa, Süleyman-Asâf kıssalarını delil getirerek velilerin peygamberlere yardımcı oldukları ve yol gösterdikleri yönünde iddiada bulunanlara Harrâz şöyle cevap vermektedir.

1.Her veli bir nebiye tabidir. Allah Teâlâ nebîlere kudret lisanıyla hitap etmiştir. Yani onlarla konuşmuştur.

2.Nübüvvet zaten velâyetin üzerine verilmiştir. Çünkü her nebi nübüvvetinden önce velidir.[199]

3.Allah Kur'an'da nebilere ismiyle hitap etmiştir. Evliyâ ise isimleri ile değil vasıflarıyla zikredilmiştir. Allah'ın peygamberlere kitap indirilmiş olması ve bu kitaplarda onları ismiyle anması enbiyânın üstünlüğüdür. Bu konuya şu ayetlerden delil getirmektedir. "Allah Musa (as.) ile konuştu."[200] "Allah, İbrahim'i dost edindi."[201] "Ey İsa, Ben seni muhakkak öldürüp sonra da katıma yükselteceğim."[202] "Ey Davud, Biz sana yeryüzünün halifeliğini verdik."[203]

4.Enbiyânın âleme ilan edilmesine karşın velilerin halktan gizlenmiş olduklarını beyanla Harrâz, ilk insan ve ilk Peygamber olan Hz. Âdem'in insanlığın başı olduğuna ve bütün enbiyâ ve evliyânın onun takipçisi olduğuna dikkat çekmektedir.[204]

5.Peygamberlerin seçilmiş olmaları sebebiyle yaratılmışlardan üstün olduğunu belirten Harrâz, bu hususa da "Onları ilim üzere âlemler içerisinde seçmişizdir."[205] âyetini delil gösterir.

6.Peygamberlerdeki şefkatin Allah'ın hikmeti ile olduğunu söyleyen Harrâz, Allah'ın mukarrabîn meleklerini yeryüzüne indirip sadece Peygamberlere gönderdiğini belirtir.[206]

7.Harrâz Peygamber Efendimizin "Ben Âdemoğlunun efendisiyim, övünme yok" [207] hadisini de bu üstünlüğün delili olarak saymıştır.[208]

---

[199] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 65-b.
[200] Nisa 4/164.
[201] Nisa 4/125.
[202] Al-i İmran 3/55
[203] Sad 38/26.
[204] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 66-a.
[205] Duhân 44/32. Ayetin öncesine bakıldığı zaman İsrailoğulları hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Duhân 44/30–31.
[206] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 66-a.

Haddizâtında *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân* adlı eserini "Peygamber ve veli arasındaki üstünlük tartışmaları"na ayıran Harrâz sonuç olarak, enbiyâ ve evliyâyı makam açısından bir tutmanın mümkün olmadığını söyler. Çünkü veliler insanlar ve onların işleri hakkındaki bilgiler ile peygamberler gibi meşgul olup ilgilenemezler. Onlar velayet makamlarıyla meşgul olurlar. Yani, daima velilerin işleri Cenab-ı Hak iledir. Onun dilemesine tâbi olup nefislerini muhâsebe ederek yaşarlar. Onların ilmi kendi manevi faaliyetlerindeki noksanları bilmekten ibarettir.[209]

Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân adlı eserinin sonlarına doğru Harrâz, yine enbiyânın üstünlüklerini anlatmaya yönelmiş ve evliyâdan ayrıcalıklı yönlerini izah için bir benzetme yapmıştır. Harrâz'a göre Allah, nebi ve resulleri, askerler içindeki komutan gibi insanlar içinde önder kılmıştır. Askerler nasıl komutanın işaretine tabi olup ona itaat ederse insanlar da Peygamberlere öyle tabi olurlar. Enbiyâ da insanlar içinde olduğuna göre, onlar da Peygamberlere tabidir. Ama derece olarak müminlerin üstündedirler. Evliyâ resullerin yolunu izlerler. Harrâz'a göre Allah kurbiyet ve ihsanı enbiyâ, evliyâ ve sıddıklar için vazetmiştir.[210]

Melek, Peygamber ve Velinin Farkları

Harrâz varlıkları, melek, nebi, veli, sıradan insanlar ve diğer varlıklar olarak kategorilere ayırır. Onun varlık anlayışına göre, Yüce Allah her varlığı kendi kategorisinde ayrıcalıklı ve şerefli yaratmıştır. Herkes kendi makamı üzere yükselir.[211] Bütün melekler hem ibadet hem de muamele (yani Allah'la iletişim veya yaratıcıya karşı görevleri) itibariyle bizzat kendileri bir bütün olarak ubûdiyetlerine devam ederler. Melekler bütün yönleriyle şirk, isyan, günah gibi şeylerden korunmuşlardır. Asla günah işlemeden yaşarlar. Melekler nefisleriyle istikâmettedirler. Evliyâ ise ruhları itibariyle meleklere benzer, nefisleriyle değil. Yani mârifet bakımından melekler gibi yaratılmışlardır. Muamele konusunda insanî

---

[207] Hadis, temel kaynaklarda "yevmel-kıyâme" ilavesiyledir. Metindeki şekli için Müslim, *Sahîh*, Tafdîlü Nebiyyinâ, XI, 383, nu: 4223; "seyyidü'n-nâs", "seyyidü'l-kavm", "benî âdem" gibi anlam olarak aynı lafız olarak farklı hadisler için bkz. Buhârî, *Sahîh*, Kavlullâhi teâlâ "innâ erselnâ…" XI, 123, nu: 3092; XIV, 322, nu: 4343; Ebû Dâvûd, *Sünen*, XII, 281, nu: 4053; Tirmizî, *Sünen*, XII, 61, nu: 3548.

[208] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 66-b.

[209] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 67-a.

[210] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 69-a.

[211] Melekler ile nebi ve veli arasındaki üstünlük hakkındaki tartışma da tasavvufun ilk kaynaklarından olan Hucvîrî'de de yer bulmaktadır. Bkz. *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 359 vd.

özellikleri devam etmektedir. Yani evliyânın ruhları her türlü teşbihi akla getirecek şeylere meyletmekten korunmuştur. Evliyânın seyri, yükselişi ruhlarıyla olmaktadır.[212]

Harrâz evliyânın özelliklerinden birisi olarak hayreti[213] de ele alır. Evliyânın kendilerini asla nefisleriyle meşgul etmediklerini belirten Harrâz, onların aynı zamanda kendi aleyhlerine bile olsa dünyada kalplerine gelen havâtırı bildiklerini ifade ediyor. Dünyada iken evliyânın mârifetlerinin tedbirine nazar etmelerini de evliyânın hayret makamı olarak değerlendiriyor. Diğer insanların hayretinin ise kıyamet gününde olacağını söylüyor.[214]

Enbiyânın saflığı, arınmışlığı ise kalpleri itibariyledir. Yani kalpleri daima istikâmet üzeredir. Hem ubûdiyet hem de muamele açısından ruhları da kalpleri de istikâmet üzere devam eder. Meleklerden farkları ise onlar bizzat nefsen de hatadan hali değillerdir. Eğer öyle olsaydı meleklerden hiçbir farkları kalmazdı. İşte Harrâz, melek, enbiyâ ve evliyâyı bu şekilde kategorize ederek aralarında ince ayırımlar tespit etmiştir. Önce meleklerin, sonra Peygamberlerin, sonra da velîlerin durumlarını açıklayıp hepsinin kendi derecelerinde en hayırlı makamlarda olduğunu ve Rablerinin hükmüne tabi olduklarını söylemektedir.[215]

Allah Teâlâ yaratılmışların suretlerini düzenleyen ve ölçülerine göre farklı farklı rızıklandırandır. Harrâz'a göre Allah melekleri de ubûdiyette istikâmetle rızıklandırmıştır.

Peygamberlere olan rızkını ise üç paya ayırmıştır.

a.Nefse ait olanlar: Yenilen ve içilen şeyler.

b.Kalbe ait olanlar: Kitap, hikmet ve risaleti tebliğ.

c.Tab'a (mizaca) ait olanlar: Kadınlar ve güzel şeyler.[216]

Yüce Allah'ın evliyâya verdiği kısmetin payını da Harrâz, *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân* adlı eserinde şöyle izah etmektedir: Evliyânın nasîbi de yine nefs, kalp ve tab' olarak şöyledir. Nefse ait rızıklar, yiyecek ve içecekler; bedene ait rızıklar, mübah

---

212 *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 66-b.

213 Şaşmak, şaşırmak anlamına gelen hayret tasavvufî bir terim olarak "Kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 215–216.

214 *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 67-b.

215 *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 66-b.

216 *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 67-a.

olan şeylerdir. Evliyânın kalbinin rızkı da mârifet/ nefsin hakikatini bilmek şeklinde verilmiştir.[217]

Yüce Allah'ın "İzzet Allah'ındır, Resulünündür ve müminlerindir."[218] âyetinde yaptığı taksimatı Harrâz, üstünlük ve şeref açısından bir delil olarak sunmaktadır. Allah'ın izzeti kendindendir, başka bir şeye bağlı değildir. Peygamberlerin izzeti, onlara Allah'ın vermesiyledir. Müminlerin izzeti ise tevhîdlerinin, Allah'ı tek bilip öylece inanmasının şerefiyledir. Harrâz, eserlerinde tevhîd kelimesini îmân ve inanç anlamında kullanmaktadır. Mümine tevhîd telkinini yapan yine Allah Teâlâ'dır.[219]

Harrâz, manevî rızıkların taksimini de komutanın, erzakı askerlere, vezirler vasıtasıyla dağıtmasında olduğu gibi Allah'ın enbiyâ ve evliyâ vasıtasıyla müminlere ulaştırdığını iddia ediyor. Aynen bu örnekte olduğu gibi Allah Teâlâ hikmetin inzalini enbiyâ ve evliyânın kalbine yapar. Daha doğrusu enbiyâ Allah'ın fiilleri ile kaynaşmış ve Allah'ın yardımına mazhar olmuşlardır. Davete memur edilmişlerdir. Evliyânın Mevlâ'yı zikir halinde olmasının yanında enbiyâ Allah'la bir arada olmak üzere hazırlanmıştır.[220]

Harrâz bu risalede son olarak şu hususları ifade etmektedir. Enbiyâ ve evliyâ arasındaki bu ayırımı bilmek evliyâya vaciptir/gereklidir. Bu konunun hakikatinden bahsetmek, bu iddianın afetinden vazgeçmek, töhmetten kurtulmak gerekir. Allah Teâlâ yeryüzünü nasıl güneş, ay, yıldızlarla süslemiş, arza yağmur indirip nebatla süslemişse, dini de kitap, peygamber ve risaletle süslemiştir. Yağmuru ve bitkileri yeryüzünde nasıl bölüştürdü ise kitap indirerek, peygamberler seçerek, nübüvveti beyan ederek iradesi ve tedbiri hakkında velayet ehlini faydalandırmıştır. Nebi de velî de ilahî iradenin ummanında gark olmuştur. Bütün bu olanların aslı Allah Teâlâ'nın dilemesiyle gerçekleşmektedir.[221]

---

[217] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 67-a.
[218] Münâfikûn 63/8.
[219] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 67-a.
[220] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 69-b.
[221] *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân,* 70-a, 70-b.

A.4. ZİKİR

"Bir şeyi koruma, muhafaza etme ve dilde bir şeyin akması" anlamındaki zikir, Arapça'da unutmanın zıddı olan ve hatırlamayı ifade eden bir kelimedir.[222] Zikrin hakikati, zikredilenden/Allah'tan başkasını unutmaktır. Tasavvufta zikir, lisanın zikri, kalbin zikri, sırrın zikri şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Havassü'l-havassın makamı olan zikir zâkirin mezkûrda erimesini, kaybolmasını ifade eder. Kur'an'da zikir kelimesi çokça geçmektedir.[223] Kişi zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna dost olur, kul olur.[224] Hakiki zikir zikir esnasında mezkûr olan Allah'tan başkasını unutmaktır. "Unuttuğunda Rabbini zikret."[225] ayeti delil getirilerek Allah'tan başkasını unutursan O'nu zikretmiş olursun, şeklinde yorumlanmıştır.[226] Tasavvufun en temel unsurlarından biri olmuş ve kaynaklarda da genişçe yer bulmuştur.[227]

Harrâz'a göre kişinin gerçekten zikir ehli olabilmesi için sadece kendisiyle meşgul olup gayriyi bırakması gerekir. Yani kendisini düzeltmekle meşgul olup ağyar ile uğraşmaksızın gayretlerine devam ederek Rabbini zikretmeye öyle alışır ki artık o, zikir ehlinden olur.[228]

Harrâz *Kitâbu'l-Hakâik*'ta ise zikri, "zikir denizinde zakirin gark olması" şeklinde tanımlamaktadır. Harrâz bu ifadesini açıklama sadedinde şu görüşe yer verir. "Kim Allah'ı zikrederken kendisinde oluşan zorluk ve tembelliğe rağmen ezelde ayrıldığı Allah için zikrettiği bilincinde olursa o gerçek zâkirdir."[229] Harrâz'ın zikir ile ilgili bu ifadeleri yukarıdaki tanımda yer alan "sırrın zikri" maddesindeki zikir açıklaması ile örtüşmektedir.[230]

---

[222] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XVII, 1507-1508.
[223] Örnek olarak bkz. Ahzâb 33/41.
[224] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 728; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 539–541; Acem, *Mevsûa',* s. 360 vd.
[225] Kehf 18/24.
[226] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 154–155.
[227] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 367 vd.;
[228] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 71-b.
[229] *Kitâbü'l-Hakâik,* 84-b.
[230] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 729.

A.5.TEVHÎD

Tevhîd, Arapça'da "birleştirmek" demektir. "Allah'ın tek ve şeriki olmadığına îmân etmek" anlamında terimleşmiştir.[231] Cürcânî, Allah'ın zatını akılla tasavvur olunan, zihnî olarak hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Yine ona göre tevhîd üç şeyde olur. 1. Allah'ı rubûbiyetle tanımak. 2. Vahdaniyetle ikrar etmek. 3. Eş ve benzer olanları ondan nefyetmek. İki çeşit tevhîd tanımı yapılmıştır. 1. Kulun ve Allah'ın iradesinin bir noktada birleşmesine kusudî tevhîd denir. Kulun iradesinin Hakk'ın iradesinde erimesi şeklinde de tanımlanır. 2. Sâlikin vecd halinde masivayı terk ederek sadece Hakk'ı görmesidir. Bu da şuhûdî tevhîdtir.[232]

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre büyük sûfilerden birisi "Tevhîd, Allah'ı tek olarak görmendir. Bu ise Hakk'ın seni sana göstermemesidir." demiştir.[233] *el-Lüma*'da nakledildiğine göre Harrâz vecd ile ilm-i tevhîde ererek tahkik erbabından olanların ilk makamının, kalplerden eşya ile ilgili hatıraların fânî olup yalnız Allah duygusunun bâkî kalması olduğunu belirtir.[234]

Harrâz eserlerinde tevhîd kelimesini îmân anlamında kullanmaktadır. Harrâz'ın ifade ettiğine göre; "Allah Teâla kullarından inançları kadar amel talep etmektedir. Çünkü tevhîd/îmân bütün amellerin kaynağıdır. Âdemoğlunun değeri tevhîdinin/îmânının değeri ölçüsündedir.[235]

A.6.İHLÂS

Kelimenin fiil kökü itibariyle "seçmek" anlamına gelen ihlâs; **"**gösterişi bırakmak, tâatta, ibadette samimi olmak" manalarını ihtiva eden Arapça bir ifadedir. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır.[236] Islahat-ı Meşayıh'ta, ihlâs hakkında

---

[231] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIII, 4781-4782.
[232] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 659. Ayrıca bkz. Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut 1990, s.73; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 489–491; Acem, *Mevsûa',* s. 222 vd.
[233] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 195.
[234] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 31; Ayrıca bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 473 vd.
[235] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-b.
[236] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 1227.

şöyle denmektedir: İhlâs, amel için, Allah'tan gayri şahit talep etmemeye denir. Kişinin içinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi, ihlâsın en son noktasıdır.[237]

Harrâz'a göre ihlâs, kişinin ihlâslı olmasına rağmen bu ihlâsını göz önünde bulundurmaksızın ibadette istikâmet/devamlılık üzere olmasıdır. Yani kim ibadetlerini yerine getirirken sadece bu ibadetleriyle kurtuluşa ereceğini düşünmeksizin Allah'ın lütfu sayesinde bu kurtuluşun gerçekleşeceğini düşünür ve bu hal üzere istikâmette olursa işte o muhlistir. Eğer kul tevhîd konusunda samimi olduğu halde ihlâstan bilerek gafil olursa onun ameli nakıstır, kabule şayan değildir. Eğer kul tevhîd konusunda ârif-i billâh ise ilminde de ihlâslıdır. Çünkü amellerde ihlâs, inançta Allah'ı bilmektir. Kalbin ahvalinde de mârifet nurunu yakalamaktır.[238]

A.7.ŞEVK

"Kişiyi bir şeye doğru çekmek" anlamındaki şevk,[239] Arapça'da "iştiyak ve özlemi" ifade eden bir kelimedir. "Kalbin sevgilisine kavuşmak üzere çekilişine veya sevgili anıldığında kalbin heyecanlanmasına" şevk denir. Kalpteki şevk lambadaki fitile, aşk da ateşteki yağa benzer.[240] Kuşeyrî'ye göre şevk, sevgiliyi temaşa için kalbin coşması ve heyecanlanmasıdır. Şevk, muhabbet miktarınca olur.[241]

Harrâz'a göre kalpteki mârifet nurunun semeresi şevktir. Allah'ı şevkle istemektir, Allah'a yönelmektir (inâbe) ve O'na muhabbettir. Şevkin belirtisi gecenin karanlığında ve gündüzün aydınlığında âşıkların kıvılcımlarıyla lisanın açılmasıdır. İnâbenin alameti de Allah'ın zikriyle kalbin açılmasıdır.[242]

Harrâz'a göre, şevk'in nuru havfın[243] nurundan daha üstündür. Havfın nuru da zühdün[244] nurundan üstündür. Muhabbetin nuruyla bedenler ürperir. Ruhlar

---

[237] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 298; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 240; Acem, *Mevsûa',* s. 24 vd. Tasavvuf kaynaklarında ihlâsla ilgili olarak bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 149; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 178–179.
[238] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-b.
[239] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXVI, 2361.
[240] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 608; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 453–454; Acem, *Mevsûa',* s. 511 vd.
[241] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 507-511.
[242] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 74-b, 75-a.
[243] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213–214; Acem, *Mevsûa',* s. 340 vd.
[244] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 544.

mahbub olan Allah'a kavuşmak için şevkle beklerler. Eğer şevk nuru sevenlerin kalplerine ulaşırsa onları altüst etmekle kalmaz, çünkü o yakıp tutuşturan bir ateştir.[245]

Havf nuru ise ateşin odunu yiyip yok ettiği gibi etleri ve kemikleri yiyen bir ateştir. Zühd ve havfı birbirinin ziyneti olarak gören Harrâz, ikisini de şevk'in birer kolu olarak görmektedir.[246]

A.8.HAVF (KORKU) ve RECÂ

Havf, Arapça'da "korku" manasınadır.[247] Allah'ın kahrından korkarak dinde sabit olmaktır. Bunun zıddı recâdır. Diğer bir tarife göre havf, "yasaklanan şeylerden ve günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymak" demektir.[248] Recâ, Arapça "ummayı, ümit etmeyi" ifade eden bir kelimedir. "Allah'tan ümit kesmemek" anlamına gelir.[249] Zümer 39/53. âyete göre Allah'tan ümit kesmek büyük günahlardandır. Allah'ın lutfuna nail olmayı ummak recâ'yı, tersi de havfı doğurur.[250]

Havf ve recâ hal, bilgi ve eylemden meydana gelir. Geleceğe ait bir şey insanın hatırına gelip kalbine yerleştiğinde, bu şey hoşa gitmeyen bir şeyse buna havf, hoşa giden ve arzulanan bir şeyse ona recâ denir. Recâ Hakk'ın fazl ve ihsanını görerek ve Kur'an diliyle saydığı nimetlerini duyup bilerek, Allah'ın sevap ve rahmetinden ümitvar olmaktır. Havf mârifet sonucudur. Zühd, sabır ve tevbe havftan kaynaklanır. Zühd ve tevbe insanda sıdk ve ihlâs duygularını inşa eder, zikir ve tefekküre yöneltir. Zikir ve tefekküre devam ise muhabbeti hazırlar. Sufiler ümitvar olarak yapılan ibadeti, korkularak yapılan ibadetten üstün görürler. Çünkü ümitvar olmak sevgiye daha yakîndır.[251]

---

[245] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-a.
[246] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-a.
[247] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XV, 1290.
[248] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 257; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213–214; Acem, *Mevsûa',* s. 340 vd.
[249] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XVIII, 1604.
[250] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 513; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 391–392; Acem, *Mevsûa',* s. 382 vd.
[251] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 221–222. Ayrıca bkz. Serrâc, *el-Lüma'*, s. 58–60; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 263 vd.

Harrâz'a göre gerçek korku, Allah'tan emniyette olmaktır. Yani Harrâz'a göre günahlardan pişmanlık ve itiraf yüzünden oluşan bir endişe ile değil, Allah'ın korkulmaya en layık varlık olması sebebiyle O'ndan korkmaktır, kanâatindedir.[252]

Mevlâ'nın dışında her şeyden, zenginlik kaynağı olan dünyevî meşguliyetlerden uzak olup sadece Allah'ı istemeyi ise Harrâz recâ olarak tarif etmektedir.[253]

A.9.MUHABBET

"Buğz"un zıddı olan muhabbet Arapça'da "sevgi, aşk" demektir.[254] Tasavvufta "muhabbetin hakikati her şeyini sevdiğine bağışlaman, kendine de sende olan hiçbir şeyi bırakmamandır."[255] Mutasavvıflara göre, âlemler içinde aşka yabancı bir zerre bile yoktur. Fakat her yaratığın aşkı kendi istidad ve kabiliyetine göredir. Nefse galebe çalmak için en kestirme yol, aşk yoludur. Mutasavvıflar aşkı "mecâzî" ve "hakîkî" olmak üzere ikiye ayırırlar. Mecazî aşk geçici suretlerden birini sevmektir. Hakîkî aşk ise mutlak varlığı, Allah'ı sevmektir. Hakk'tan başka her şeyden geçmektir. Hakikî aşka eren kendinden geçmiş, fenâ fillâha ermiştir.[256]

Harrâz'a göre gerçek muhabbet, kalbin muhabbetin sevgisi dışındaki her tür muhabbet tadından uzak tutulmasıdır. Yani kim gerçek Mahbub olan Allah'ın muhabbetinin tadını kalpte bulabilmesi için kalbini her şeyin muhabbetinden uzak bırakabilirse o gerçek muhiptir/sevendir.[257]

Harrâz, muhabbet makamını diğer menzil ve makamlar arasında cem makamı olarak görmektedir. Şevk'in amel ehli için, havfın ise zahitler için büyük bir makam olduğunu söyleyen Harrâz, muhabbet makamının da müritler için şerefli olduğunu

---

[252] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-b.
[253] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-b.
[254] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 742.
[255] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 405; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 311–312; Acem, *Mevsûa',* s. 838 vd.
[256] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 218–219. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 161–162; Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 445 vd; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 495 vd; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 56–58.
[257] *Kitâbü'l-Hakâik*, 80-a.

söyler. Velâyet ehlinin bu makamların hepsini istediğini belirtir ve mârifet ehlinin bu ahvalin hepsiyle şereflendirildiğini ifade eder.[258]

A.10.KADER-SAİD-ŞAKİ

Sufiler ittifakla derler ki, insanları yaratan Allah'tır, fiillerini yaratan da Allah'tır. Hayır veya şer olsun insanların yaptıkları fiillerin hepsi, Allah'ın kaderi, kazası, meşieti ve iradesi iledir. Hz. Peygamber "Vallahi Allah'a, Allah'ın kaderine hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmadıkça îmân etmiş olmazsınız."[259] buyurmuştur.[260]

Harrâz, insanoğlunun yapıp ettiği amellerin Allah'ın fazlıyla veya adliyle hükmetmesi için adâlet ve fazl arasında bulunduğunu söyler. Mârifetin yakîn ve hidâyetin Allah'ın iradesiyle müminlerin kalplerine doğru olduğunu ifade eder. Buradan kâfirlere de kötü fiilleri sebebiyle adâleti ile hükmettiğini anlamış oluyoruz.[261] Harrâz'ın Allah'ın dilemesiyle/iradesiyle ilgili şu âyeti delil getirir. "Eğer Allah'ın size olan fazl-ı ve rahmeti olmasaydı sizi hiç kimse temize çıkaramazdı. Fakat Allah dilediğini temize çıkarır."[262]

Harrâz'a göre, başlangıçtaki Allah'a nazar ubûdiyet yoluyladır. Sonraki nazar ise tahayyür[263] ve zaruret yoluyladır. Konuya Peygamber Efendimizin şu sözü delil getirilmiştir. "Bir kul için mebde (başlangıcı) ve müntehası (sonu) ile ilgili olarak hatalı, eğlenen ve unutan kul olmak ne kadar kötüdür."[264] Ruhlar başlangıçta Mevlâ'ya nazar ederler, müntehada ise kalpler Mevlâ'nın affına ve rahmetine nazar kılarlar. İster said ister şaki olsun yaratılmışların hepsi bu ikisi arasındadır.[265]

Harrâz, ister cennetlik ister cehennemlik olsun ruhların hepsinin başlangıçta Mevlâ'ya müntehada ise kalplerin Mevlâ'nın affına nazar ettiklerini ifade eder.

---

[258] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b.
[259] Tirmizî, *Sünen*, Kader 8.
[260] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 73–75.
[261] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 75-b.
[262] Nur 24/21.
[263] Tahayyür: "Matlubuna ulaştığı sırada ârif kişilerin kalplerine inen şey." Geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 622.
[264] Tirmizî, *Sünen*, Sıfâtu kıyâmet 17, IV, 545–546, nu:2448; Hâkim, *el-Müstedrek alâs-Sahîhayn*, XVIII, 256, nu: 7998; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Bâb 5, XVII, 399, nu: 19880; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, XVII, 221.
[265] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-a.

Kişinin cennetlik olmasının Allah'ın mebde' nazarı sebebiyle olduğunu, düşmanların cehennemlik olmasının da yine Allah'ın başlangıçtaki muradından dolayı olduğunu söyler. Bütün bunların Allah'ın meşieti ile gerçekleştiğini ifade eder.[266] Bu konuda Kur'an'dan "Allah kimi hidâyete erdirmeyi dilerse onun kalbini İslam'a açar (şerh). Kimi de saptırırsa göğsünü daraltır."[267] ayetini delil getirir".[268]

Evliyânın kalplerinin Allah'ın fazlı ve rahmeti sonucu açıldığını, kâfirlerin kalplerinin ise hükmü ve adli sonucu daraltıldığını ifade eden Harrâz, Allah'ın ezelî ilmine konuyu bağlayarak, Mevlâ bunları zaten bilmekteydi, veli ve kâfirin nasıl hareket edeceğini bildiği için bu şekilde hüküm verdi demektedir. "Göklerde ve yerde zerre kadar bir şey ondan gizli kalamaz. Ne küçük ne de büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir Kitapta yer almasın."[269] Yüce Allah'ın "Allâmü'l-Ğuyûb" sıfatını dile getiren Harrâz, onun ilminde her şeyin açık olduğunu belirtir.[270]

A.11. TEVEKKÜL

Kök anlamı itibariyle "işini başkasına havale etmek" anlamına gelen tevekkül; Arapça, "vekil edinme, güvenme, aczi izhar edip başkasına güvenme ve dayanma" anlamında bir kelimedir.[271] "Gerekli çabayı sarf edip her türlü tedbiri aldıktan sonra işi tam bir inançla Allah'a havale etmeye" tevekkül denir. Tevekkül bir kalp amelidir. Tevekkülde esas olan kalbin ıstırapsız olmasıdır.[272] Gönlünde Allah'tan başka fail olmadığı inancı taşıyan kulun O'na güvenip dayanmasıdır. Genel ve umumî ifadesiyle tevekkül hareketlerini tabii-ilâhî kanunlara uydurduktan sonra Allah'a dayanıp güvenmektir.[273]

Harrâz da tevekkülü Vekil olan Allah'a dayanıp teslim olmak şeklinde yorumlamıştır. Kalben yakarmaya devam ederek Vekil olan Allah'a dayanmak

---

[266] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-a.
[267] En'am 6/125.
[268] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-a.
[269] Sebe' 34/3.
[270] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-b.
[271] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIV, 4910.
[272] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 658; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 488; Acem, *Mevsûa',* s. 231 vd.
[273] Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf*, s. 181–183. Bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 151; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 302; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 49–51.

tevekküldür. Kim Allah'ı vekil edinir, ondan razı olur sebeplerin de çok azına başvurursa o mütevekkildir.[274]

Allah'ın kendilerine bahşettiği fazl ve atâdan dolayı müminlerin Allah'a nazar edip amellerini görmeden tevekkül etmeleri gerektiğini belirten Harrâz şu karşılaştırmayı yapar. "Âdemoğlunun amellerinde noksan, unutma ve gaflet vardır. Allah'ın vermesi ise mükemmeldir."[275] Ameline nazar etmenin zararlarını da burada kısaca açıklayan Ebû Saîd el-Harrâz, tevhîd ehlinin amelini görmesini, yani ibadetlerini, iyiliklerini kayda değer bulmasını, bunların kendisini kurtaracağını ummasını kişiye bir hicap ve engel olarak görmektedir. Bu tür kişilerin asla kalp huzuru bulamayacağını söylemektedir. Onlar salih amelleri yapabilmenin Allah vergisi olduğunu bilseler, emrin hakikatine nazar etselerdi hidâyetin de, risaletin de, mârifetin de Allah'tan geliyor olduğunu görürlerdi. Bunun sonucunda Allah'a karşı olan minnet ve şükran borcunu ilmen kavrarlardı,[276] yorumunda bulunmaktadır.

A.12.VERA

Vera Arapça'da "çekinmek sakınmak" anlamına gelir.[277] Terim olarak ise "takvâ, Allah'tan korkmak, şüphelilerden kaçınmak, mübah ve mekruhlarda bile titiz davranmayı" ifade eder. Kulun gazap veya rızâ halinde gayriyi konuşmamasıdır. Bütün gayretini Allah rızâsına yöneltmektir. Verayı çeşitli ayırımlarla anlatan tasavvuf erbabı bunlardan birinde zâhir verayı bedenin organlarının şeriat endeksli hareket etmesi olarak, bâtın verayı ise kalbe Allah'tan başkasını sokmamak şeklinde ifade etmişlerdir.[278]

İmam Kuşeyrî der ki: "Vera şüpheli şeyleri terk etmektir." İbrahim b. Ethem de "Vera şüpheli olan her şeyi terk etmektir. Fuzulî şeyleri terk etmek demek olan malayaniden uzak kalmaktır." Şiblî "Vera Allah Teâlâ hariç her şeyden şiddetle sakınmaktır."[279]

---

[274] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-b.
[275] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-a.
[276] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 76-a.
[277] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIII, 4814.
[278] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 699; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 520; Acem, *Mevsûa',* s. 1037–1040.
[279] Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 274 vd.; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 44-45.

Dinin aslını üç temel üzerine bina eden Harrâz, bunlardan ilkini vera olarak görmektedir. Verayı da “zahiren ve batınen haramlardan kaçınmak” diye nitelendirmektedir. İkincisini ise “amellerde istikâmet üzere devamlılık” olarak belirten Harrâz, dinin temeli saydığı üçüncü maddeyi de “dinin hadlerini kabul etmek, yani muamelatla ilgili hususları kabul etmek” olarak zikretmektedir.

Veranın tanımına daha da açıklık getiren Harrâz, veranın Allah’ın nehiylerinden gizli olsun aşikâr olsun her durumda kaçınmak olduğunu belirtir. Aynı şekilde gizli olsun açıktan olsun her şekilde emirlere itaati şart koşar. Bunları yaparken de Allah’ın kişiyi haramlardan koruduğu için ve ibadetleri yapabilme konusunda da yardımı dolayısıyla Allah’ın yardımına karşın O’na şükretmeyi vera sahibinin nitelikleri arasında saymaktadır.[280]

A.13.İRADE-MÜRİD

“Dilemek ve istemek” anlamındaki kökten ism-i fail olan mürid, kelime anlamı itibariyle “irade ve talep eden, ehl-i irade, isteyen, arzu eden” anlamlarına gelmektedir.[281] Terim olarak ise; “iradesi olmayan, iradesinden soyutlanan, iradesini kullanmayan” anlamı ile beraber “kendisine semanın kapısı açılan ve isimle Hakk’a erenler arasına katılıp ona eren,” “kendisi için Hakk’ın irade ettiğinden başka bir şey irade etmeyen, Hakk’ın iradesi önünde ve karşısında kendi iradesini hiçe sayan” anlamları verilmiştir.[282] İrade ise Arapça istemeyi ifade eder. Hakikat çağrısına icabet etmeyi gerekli kılan, kalpteki muhabbet ateşinden bir kor parçasıdır, şeklinde tanımlanmıştır. İrade hakkında diğer açıklamalar şöyledir. İnsanın bir şeye inanması, sonra ona azmetmesi, daha sonra da onu istemesi; tam anlamıyla Hakk’a yönelmek, halktan yüz çevirmek ki bu, muhabbetin başlangıcıdır.[283]

Hakikatte mürid muraddır, murad da müriddir. Çünkü Allah Teâlâ’yı irade eden kimse, Ulu ve Yüce Allah’tan olan ezeldeki irade ile O’nu irade etmektedir.

---

[280] *Kitâbü’l-Ferâğ,* 77-b.
[281] İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XX, 1772.
[282] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 353.
[283] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 316; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 251–252; Acem, *Mevsûa’,* s. 43–48.

Önce Allah kulunu irade ettiği için sonra kul O'nu irade etmiştir. Maide 5/54, 119. ayetler buna delildir.[284]

Harrâz'a göre iradeli olmak için alışkanlıkları bırakmak gerekir. Eğer irade olmazsa âdet ve alışkanlıkların sonucunda nefsin istekleri ön plana çıkar. Tembellik ortadan kalktığında nefis ibadetle dinçleşir ve kişi irade ehlinden olur.[285] Harrâz irade kelimesini kişinin Allah'a ibadet ve kulluk yolunda ilerlerken her türlü alışkanlığını bile terk edecek kadar güçlü bir irade ve istek sahibi olma anlamında kullanmıştır.

İradeyi üç açıdan ele alan Harrâz, bunları şöyle izah etmektedir. Birincisi kalbini kalbe gelen her türlü şeyden koruma altına almak. İkincisi kalbini temiz haliyle korumaya devam etmek. Üçüncüsü de bu iki hususa devamla beraber Allah'a yalvarıp yakarışa devam etmek. Bu hususlara ilave yapanların da olduğunu ifade eden Harrâz, kalple beraber sözlerde ve fiillerde, hatta işitilen hususlarda dahi Mevlâ'nın bilincini bulundurmanın gerekli olduğunu ilave ettiklerini belirtir. Bu durumda olan kişi söz, fiil ve kalp itibariyle hayret makamındadır.[286]

A.14.RİYÂZET-MÜCÂHEDE-TEVFÎK

Kelime anlamı itibariyle "doğru olarak isabet ettirmek" anlamındaki tevfîk,[287] Arapça, "başarıya erdirmeyi" ifade eden bir kelimedir. "Her hangi bir iş vuku bulmadan önce Allah'ın kuluna yaptığı yardıma (inayet)" tevfîk denir.[288] Kök anlamı itibariyle güç yetirme anlamındaki "cehd" kelimesinden gelen ve "savaşmak" anlamına gelen mücâhede,[289] insanın nefsinin arzularına, kötü isteklerine ve şeytanın isteklerine karşı direnip savaşması demektir. Bu savaşın silahı ibadetler, zikir, tesbih ve duâdır. Az yemek, az uyumak ve az konuşmak suretiyle nefsi inceltmektir.[290] Bu

---

[284] Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 200–202.
[285] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-b.
[286] *Kitâbü'l-Ferâğ,* 77-b.
[287] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LIV, 4884.
[288] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 659; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 489; Acem, *Mevsûa',* s. 230.
[289] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 708-710.
[290] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 513; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 207; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 234 vd.

eylemi ifade eden ise eğitmek, yetiştirmek anlamındaki kökten gelen ve "eğitim" anlamına gelen riyâzet terimidir.[291]

Harrâz da tevfîk tanımını yukarıda yer aldığı gibi anlamaktadır. Allah'ın tâat yoluna hidâyet ettiği kişi muvaffak kişidir, demektedir. *Kitâbü'l-Hakâik* adlı eserinde Harrâz, tevfîki bir başka açıdan daha ele almaktadır. Kişinin, nefsini kaldıramayacağı şeylerin altına sokmamasına da tevfîk demektedir. Bu sebeple kişinin nefsini tâattan düşmeyecek kadar riyâzete sokması gerektiğini, ancak o zaman ibadette muvaffak olabileceğini ifade etmektedir. Yani kişiyi de tevfîk konusunda sorumlu kılmakta ve bu sorumluluğu yerine getirdikten sonra Allah'ın yardımını istemesini öngörmektedir. Yani kul Allah'ın yardımı olmadan muvaffak olamaz. Allah da kulunun gücü nispetinde ondan ibadet ister, daha fazlasını istemez. Bu nedenle kul da kendini taşıyamayacağı yüklerin altına sokmamalıdır ki böylece muvaffak olsun.

Harrâz'a göre tevfîk, Allah'ın refik olmasıdır. Allah kime fazilet verip nimetler ihsan ederek tâat[292] ve ihsan[293] yoluna hidâyet emişse o kimse tevfîke nail olmuştur.[294] Kişi üstesinden gelemeyeceği şeylere nefsini mükellef kılmamalıdır. Nefsinin kat edemeyeceği yola nefsini sokmamalıdır. Kim nefsini tâate yöneltir ve tâatten düşmeyecek kadar riyâzete[295] sokarsa o rıfk ve tevfîk ehlindendir. [296]

Harrâz bu konu ile ilgili olarak diyor ki: "Ey kardeşim! Ne zaman zayıf bir kul Allah'ın koruması ve muvaffak kılması olmadan Allah'ın kendisine farz kıldığı vefâyı tam olarak yerine getirip getirmediğini ölçebilir. İkrarın doğrusu aciz, zaaf ve zaruret içerisinde onun desteğine müracaat etmek ve el açarak şöyle demendir: "-Kudret ve Ceberutu yönüyle zayıf kullarına emreden ve esir kullarından zafiyetleri ölçüsünde taşıyabilecekleri kadar ibadetlerini kabul eden Rabbim, Sen münezzehsin."[297] Harrâz bu konuya delil olarak şu ifadeyi kullanmaktadır:

---

[291] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX, 1775-1776.
[292] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 463; Acem, *Mevsûa',* s. 569–570.
[293] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 241.
[294] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-b.
[295] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 399–400; Acem, *Mevsûa',* s. 429–431.
[296] *Kitâbü'l-Hakâik*, 83-a.
[297] *Kitâbü'l-Hakâik*, 86-a.

"Rabbinizden gücünüz yettiği kadar sakının.",[298] "Rabbinizden gücünüz kadar korkun."[299]

B. HARRÂZ'IN SADECE TANIMINI YAPTIĞI KAVRAMLAR

Bu başlık altında topladığımız kavramlar Harrâz'ın *Kitâbu'l-Hakâik* adlı eserinde yer almakta olup bu eser bir tür terminoloji sözlüğü niteliğinde kaleme alınmıştır. Eser, yetmiş iki adet kavramın sadece tanımları yapılmak suretiyle telif edilmiştir. Biz de bu kavramların bir önceki başlık altında incelenenler dışında kalanlarını terim anlamları ile birlikte burada vermeye çalışacağız. Harrâz'ın tanımlarını ilgili kavramların günümüzde yazılan Tasavvuf terminolojisi kitapları ile karşılaştırarak kısaca değerlendirmeye gayret ettik.

1.AKIL

Akıl, Arapça'da "men' hacr ve nehy" manasınadır. İnsandaki idrak kabiliyetine verilen addır. İslâm dininde mükellef olmak için akıl şarttır. Eskilerin tarifiyle akıl, zâtında maddeden mücerret, fiilinde maddeye bitişen bir cevherdir. Bir görüşe göre akıl, kalpte hak ile batılı ayırt eden bir nurdur.[300]

Harrâz'ın aklı tarif edişi de bu yöndedir. Ona göre nefsinin zaafını, aczini bilerek Allah'a sığınan kişi aklını doğru yönlendirebilir. Bunun için Harrâz gerçek aklın insanı kulluğa sevk ettiğini ifade eder. Harrâz'a göre akıl, insanı amel ve ibadetin gereğini yapmaya (usulüne) sevk eden kalpte olan bir nurdur. Dolayısıyla kim mârifet nuruyla Allah dışında hiçbir şeye iltifat etmeksizin, sadece Allah için amel ederse o kişi akıl sahibidir.[301]

2.ÎMÂN/YAKÎN

---

[298] Tegâbün 64/16.
[299] Metinde yer alan ifadeye hadis kaynaklarında rastlayamadık. Benzer bir ifade için bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Bâb 4, XIV, 81; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VIII, 319.
[300] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 44; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 35; Acem, *Mevsûa'*, s. 646 vd.
[301] *Kitâbü'l-Hakâik*, 78 b.

Îmân, Arapça'da if'âl babından, "inanmak" anlamında bir mastardır. Kalp ile tasdik, dil ile ikrara îmân denir. Tasavvufî açıdan îmân birkaç çeşit olarak değerlendirilir.

a.İlmi istidlâl ile meydana gelen îmân,

b.Yakînî îmân,

c.Şuhûdî îmân,

d.Huzurî îmân, bu son üçü sülük ile elde edilir.[302]

Harrâz'ın îmân tarifi, gaybî konulara gözüyle görmüş gibi kalben mutmain olarak inanmayı öngörmektedir. Bu da kanâatimizce sülûk ile ulaşılan îmâna işaret etmektedir. Harrâz'a göre cennet ve cehennem gibi gaybî şeylere kalbiyle mutmain olarak îmân eden kimse gerçek mümindir.[303]

Yakîn**,** Arapça kesin ve açık bilgiyi ifade eden bir kelimedir. Kuşeyrî ilmel-yakîn, ayne'l-yakîn, Hakka'l-yakîn olmak üzere üç türlü yakînden söz eder. Bir şeyi bizzat yaşamak suretiyle elde edilen bilgi Hakka'l-yakîndir. Yakînde şüpheye yer yoktur. Zira kalp bir şeyin hakikati konusunda tatmin durumdadır. Yine yakîn, delil ile değil, inanç kuvveti ile apaçık görmeyi ifade eder.[304]

Harrâz'ın yakîn tanımı bu tanımla örtüşmekle beraber, o kulluk şevkini hem beden hem kalple yerine getirmek ve Hak ile mutmain olmayı yakîn olarak açıklamıştır. Dinde istikâmet üzere olup Hak ile mutmain olan kimse Harrâz'a göre yakîn derecesindedir. Kim Allah'ın Rububiyyetinin cemalinde kalbini teskin eder ve hem bedeni hem de kalbiyle kulluk şevkini sabırla yerine getirirse işte o yakîn sahibidir.[305]

3.DUÂ

Duâ, Arapça'da "isteme, yalvarma, niyaz" gibi manaları olan bir kelimedir. Bazı meşâyıh-ı kiram en üstün duânın rızâ ve sükût olduğunu söylerken, bir kısmı da

---

[302] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 308; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 246; Acem, *Mevsûa',* s. 128 vd.

[303] *Kitâbü'l-Hakâik*, 78 b.

[304] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 708; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 528–529; Acem, *Mevsûa',* s. 1061 vd.

[305] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-a.

duâyı bizzat ibadet olarak değerlendirir ve "Duâ ibadetin özüdür"[306] hadisini delil getirirler. Avamın duâsı dil iledir, ârifinki ise kalp iledir.[307]

Harrâz'a göre "Vefâyı koruma yolunda kalbe ve nefse düşman olmaktır. Kim sıdk ve sefa üzere, korku ve ümit arasında ahdi ve vefâyı korursa duânın icabet kapısı şu üç şekilden biriyle ona açılır. Ya istediği şey vaktinde verilir, ya duâsı sebebiyle günahı silinir, ya da derecesi yükseltilir. Allah katında kimse itaatinden dolayı zarara uğratılmaz."[308] Harrâz yukarıdaki tanımında duânın ne şartlarda kabul edileceğini, daha doğrusu duâya nasıl icabet edildiğini anlatmakta ve edilen duânın asla boşa gitmeyeceğini ifade etmektedir.

4.HİKMET

Arapça hikmet; "felsefe, adâlet, ilim, hilm, peygamberlik, Kur'an-ı Kerim, İncil, veciz söz" anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Amel ve bilgi bütünleşmesinden meydana gelen ilimdir. Söz ve davranıştaki isabet, olanı olduğu gibi bilmek de hikmet olarak değerlendirilmiştir.[309] Harrâz hikmeti sözde doğruluk, tâati de yerli yerinde ifa etmek olarak tarif etmiştir.[310]

5.İSMET

Harrâz, ismeti[311] Allah'a sığınmak olarak tarif etmektedir. Her türlü zulüm, fesat veya zalim bir hükümdardan Melik ve Cevâd olan Allah'a sığınan kişi masumdur/korunmuştur.[312]

6.SIDK

Sıdk, Arapça "doğruluk" demektir. İnsanın içinde olanla dışında olanın eşit olmasıdır. Sıdk, iç ve dışta Allah ile beraberliği istikâmet üzere muhafaza etmekle

---

[306] Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 49 Kitâbu'd-Da'avât 1, nu. 3371, V, 425; Aclûnî, İsmail b. Muhammed (v. 1162 h.), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs,* Beyrut 1988, s. 403, nu. 1294.
[307] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 173; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 145–146; Acem, *Mevsûa',* s. 350. Dua ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 431.
[308] *Kitâbu'l-Hakâik,* 85-a.
[309] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 276; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 226; Acem, *Mevsûa',* s. 301 vd.
[310] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-a.
[311] Bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 643.
[312] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-b.

olur. Kuşeyrî sıdkı "Hallerinde leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır." şeklinde tanımlar.[313]

Harrâz sıdkı dil ile birlikte gönlün de doğru olmasıdır, şeklinde tanımlar. Kim kalbin doğruluğuna yakîn bir oranda mârifet ve îmân nuruna uygun olarak diliyle doğru söylerse işte o kimse Harrâz'a göre gerçek sadıktır/doğrudur. Kendisinde hırs ve istek olan kimseden uzaklaşmayı "sıdku'r-rağbe" (isteğin samimiyeti) olarak ifade eden Harrâz, sadece Allah katında olana rağbet edip Allah dışındakilerden müstağni olmayı kastetmektedir. Allah'tan başkasından korkmamayı, dünya nimetleri ile meşgul olmaktan korkmayı sıdku'r-rahbe (korkunun samimiyeti) olarak ifadelendirir.[314]

7.SABIR

Sabır, "birini bir şeyden alıkoymak, katlamak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek vs." gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Başa gelen bela ve sıkıntıya dayanmaya sabır dendiği gibi ibadetlere ve isyandan kaçınmaya devamlılığa da sabır denir.[315]

Harrâz'a göre gerçek sabır, sevap ve derece elde etme nimetlerinin mihnetlerine aldırmamaktır. Hakk'a ulaşma yolu olan sahada Hakk'a muttali olduğunu görmeyeni, bu uğurda sabredeni de bu derecede değerlendirmektedir.[316]

Harrâz'ın tanımda ifade ettiği sabır sözlükte yer alan sabırdan çok daha üst düzey bir gerçekliktir. Kişinin Hakk'a ulaşan yolda ne kadar makam ve derece kat ederse etsin bunları hiç yokmuş gibi farz edebilmesi, hâlâ kendini sıfırda hissetmesi ve bilmesi Harrâz'a göre sabır diye nitelendirilmiştir.

Sabrın hoşgörüye yani diğer yaratılmışlara bakan veçhesine de sabrın genişliği (siatu's-sabr) tabirini kullanan Harrâz, bunu da şu şekilde açıklamaktadır: "Mihnette de nimette de denizlerin derinliği gibi olmaktır. Her kim yağcılık

---

[313] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 566; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 428–429; Acem, *Mevsûa',* s. 536 vd; bkz. Tevbe 9/119. Sıdk kavramı ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 356.
[314] *Kitâbü'l-Hakâik*, 79-b.
[315] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 529–530; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 408–409; Acem, *Mevsûa',* s. 523 vd. Sabır ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 323; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 143.
[316] *Kitâbü'l-Hakâik*, 80-a.

yapmadan, yaralayıcı olmadan, yakıp yıkmadan tüm yaratılmışların cefasına katlanıp onlara karşı hoşgörülü davranırsa o sabrı geniş olandır."[317]

Harrâz burada sabır konusunda derinleşip yükselmek diyebileceğimiz üst bir hale gelmeye sabrın genişliği demiştir. Her halükârda hiçbir zaman, hiç kimseye karşı tahammülsüz olmamayı ifade etmektedir.

8.ŞÜKÜR

Şükür, Arapça bir kelime olup, Türkçede de kullanılır. Yapılan iyiliği övme anlamındadır. Nimetin değerini bilmek anlamında şükür ilim, hal ve amel olmak üzere üç türlüdür. Âlimlerin şükrü dilde, âbitlerinki fiilde, âriflerinki de haldedir.[318]

Harrâz'ın şükür yorumu da bildiğimizden farklıdır. Harrâz burada da çok üst düzey bir tanımla şükrü açıklamıştır. Mün'im-i Hakikî'den O'na şükretmek maksadıyla bile bir an ayrı olmamaktır.

Harrâz'ın ifadesine göre gerçek anlamda şükür, nimetlere şükürden uzak durmaktır. Yani kim, nimete mazhar kılındığında nimeti veren Mün'im-i Hakikî olan Allah'la meşguliyetten uzak kalmamak için nimete şükürle meşgul olmaz ise işte o gerçek anlamda şükredendir/şâkirdir.[319]

9.TA'ZÎM

Ta'zîm[320] Allah'ın dışında bir şey görmemektir. Allah'ın yakînlığını, minnet ve kudretiyle kendi üzerine olmasını önemsemektir.[321] Harrâz, ta'zîmi tanımlarken bu kavram ile aynı kökten gelen Allah'ın Azîm vasfına vurgu yapmakta ve bu vasfı özellikle kullanmaktadır.

10.İŞTİYAK

İştiyak, bir şeyi arzulayıp ona meyletmek anlamında Arapça bir kelimedir.[322] İştiyak özlemek demek olup tasavvufta, alınan hazzın sürekli olması için aşığın sevgilisine kavuşmayı şiddetle arzulamasıdır.[323]

---

[317] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-a.
[318] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 615; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 460–461; Acem, *Mevsûa',* s. 500 vd. Şükür ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 313.
[319] *Kitâbü'l-Hakâik*, 80-a.
[320] Acem, *Mevsûa',* s. 184.
[321] *Kitâbü'l-Hakâik*, 80-a.
[322] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 326.
[323] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 263; "İştiyâk" ile ilgili tahlilleri de içeren "şevk" maddesi için bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 511 vd.

Makamı ne kadar yükselirse yükselsin iştiyakîn devamlı olmasıdır.[324] Önceden olduğu gibi yanmaya devam etmektir.[325] Harrâz iştiyakı, gönüldeki yanmanın devamlılığı derken sözlükle benzer anlamda kullanmıştır.

11.HAŞYET

Haşyet, korkmak manasında Arapça bir kelimedir. Gelecekte hoşa gitmeyecek bir şeyin beklentisinden kaynaklanan kalp üzüntüsüdür. Bu bazen günahlar sebebiyle olabilir, bazen de Allah'ı bilmek veya O'nun heybetinden olabilir. Peygamberlerin haşyeti bu türdendir.[326]

Harrâz'a göre haşyet, yalnızlıkta şehvetin sindirilmesi, bedenî isteklerin azaltılmasıdır. Kim şehevî arzuları öldürüp, günahı terk ederse o haşyet ehlindedir.[327] Harrâz haşyeti şehvetin öldürülüp, bedenî arzuların azaltılması ve günahı terk etmek diye yorumlamıştır. Yani haşyet ehlini ancak Allah'ın heybetinden dolayı haşyet duyanlar olarak yorumlamıştır.

12.İNTİBÂH

İntibâh, Arapça, uyanma demektir. Manevî yardımla Allah'ın kulunu harekete geçirmesi, zorlaması demektir.[328] Harrâz'a göre kişinin sonunu hatırlayarak şimdiden uyanık olmasıdır. Başlangıçta uyanık olmayan sonunda uyanır ki bunun sonucu hüzün ve ağlamadır. Şevk ve hayâ başlangıçtaki uyanışın belirtisidir. [329]

13.TÖVBE

Tövbe, Arapça'da dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelimedir. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmektir. Tasavvufî olgunluk yolundaki makamların ilkidir. Cüneyd "günahı unutmaya" Sevrî (v. 161 h.) de " Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye" tevbe demiştir.[330]

---

[324] *Kitâbü'l-Hakâik*, 80-a.
[325] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-a.
[326] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 255; Acem, *Mevsûa',* s. 323. "Kavf" kavramı ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 263.
[327] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[328] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 315; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 251; Acem, *Mevsûa',* s. 98–99.
[329] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[330] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 657; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 486–487; Acem, *Mevsûa',* s. 211 vd. Bu kavram ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 227; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 141.

Harrâz'a göre, günahlardan kaçmakla birlikte, tövbeden de tövbe etmektir. Kişi hem tövbedeki kusurunu görmeli hem de tövbesi onu günahtan uzak tutmalıdır.[331] Harrâz, kulun tövbesinin de kusurlu olduğu için ondan bile tövbe etmesi gerektiğini ifade etmektedir.

14.İSTİDÂD

Kelime olarak bir şeye hazırlanmak demek olan istidâd,[332] Harrâz'a göre iyi ve doğru yolda çalışmaya devam etmektir. Yani hayır ve ibadet yollarından birinde tehlikelerden ibadetleri saflaştırmaya devam eden kişi istidâd sahibidir.[333]

15.EMÂNET

Emânet korumada dürüstlük ve ihaneti terk etmektir. Harrâz'a göre, kişi nefsini Rabbi'nin emâneti olarak korur, dinî ne dünyevî konuda yaratılmışların emânetini korursa, bunlarla ilgili olarak her türlü ihaneti de terk ederse o emindir.[334]

16.TAKVÂ

Takvâ, Arapça korkma, sakınma, kaygılanma anlamında bir kelimedir. Takvâ, dini daha derin bir anlayışla yaşama olayıdır, dinde hassaslıktır. Takvâda ruhsattan kaçış, azimetle amel ediş söz konusudur.[335]

Harrâz'a göre takvâ kalbiyle hevayı düşünmekten korkmaktır. Nefsiyle günah ve hata olan mevzuları düşünmekten sakınmaktır.[336] Harrâz, takvâ'yı hevadan kaçmayı değil, düşünmeyi bile terk olarak yorumlamıştır.

17.HAYÂ

Hayâ, Arapça utanmak manasına gelen bir kelimedir. Nefsin bir şeyden çekinmesi, o konuda yerilmekten korkarak terk etmesidir.[337]

Kuşeyrî hayâ, Allah'ın huzurunda davayı ve iddiayı terk etmek, demiştir.[338] Kulun, Allah dışında bir şeyle uğraştığında Allah'ın kendini gördüğünü bilmesidir.[339]

---

[331] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[332] Acem, *Mevsûa',* s. 52.
[333] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[334] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[335] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 625; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 466–467; Acem, *Mevsûa',* s. 193 vd. Takvâ ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 243.
[336] *Kitâbu'l-Hakâik,* 80-b.
[337] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 257; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 214; Acem, *Mevsûa',* s. 308–309. Haya ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 360.
[338] Kuseyrî, *Risâle*, s. 98; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 214.

18.TEVÂZU‘

Tevâzu‘, Arapçada alçak gönüllülüğü ifade eder. Tasavvufta insanın nefsini Hakk'ın huzurunda kulluk mevkiine kayması, halka karşı şefkatli olup kibirli ve gururlu olmamasıdır. Hak karşısında eğilmek, hakkı kabullenmektir.[340]

Harrâz'a göre hiçbir zaman unutmaksızın Allah'ı hatırlamaktır. Din ve îmâna zarar vermediği sürece ve îmân ehlini korumaya devam ettikçe kişi mütevazıdır.[341] Harrâz tevâzu‘yu da Allah'ı anmadaki devamlılık olarak tarif eder.

19.NASÎHAT

Harrâz'a göre nasîhat, Şeriat ve Ehl-i Sünnet'e uymak, bidat ehline muhalefet etmek, din ve İslam ehline din ve dünya işlerinde muvafakat göstermek, Allah'ın zatı konusunda bidat düşüncelere sapanlara karşı koymaktır ki bu kimse de güvenilir bir nasîhatçidir.[342]

20.HUŞÛ‘

Huşû‘, Arapça itaat etmek, boyun eğmek, tevâzu‘ göstermek, korkmak gibi anlamlara gelir. Hakk'a boyun eğmek, kalbin Hakk'ın önünde hazır bulunmasına huşû‘ denmiştir. Hasan-ı Basrî (v. 110/728) "Kalpte Allah korkusunun sürekli olarak bulundurulmasıdır." demiştir.[343]

Harrâz da huşû‘yu benzer manada açıklamıştır. Ona göre huşû‘, bütün gücüyle Hakk'ın önünde kalbin kıyama durmasıdır.[344]

21.ZÜHD

Zühd, Arapçada rağbetsiz olmak, yüz çevirmek demektir. Kur'an'da Yusuf 12/20'de bu kelime geçmektedir. Başka ayetlerde de dünya hayatı gurur metaından başka bir şey değildir.[345] Sufîlere göre zühd iki şekildedir: a.Haramdan yüz

---

[339] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-a.

[340] Kelabâzî, *Ta'arruf*, s. 147; Kuseyrî, *Risâle*, s. 283; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 485; Acem, *Mevsûa',* s. 208 vd. Tevâzu‘ ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 283.

[341] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-a.

[342] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-a.

[343] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 287; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 233; Acem, *Mevsûa',* s. 321 vd.; Mü'minun 1-2. Huşû‘ ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 283.

[344] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-a.

[345] Al-i İmran 3/185.

çevirmek. b.Helalin fazlasından yüz çevirmek. Cüneyd "Elin boş olduğu şeyden kalbin de boş olmasıdır." diye tarif eder.[346]

Harrâz'a göre dünyayı istememek konusunda zorlanmamak zühd alametidir ki o "Niyet ve iradenin sağlam olmasıyla birlikte tekellüfü terk etmektir." şeklinde ifade eder.[347]

22.KASRU'L-EMEL

Kasru'l-emel, emeli kısaltmaktır ki Harrâz'a göre sebepleri terk etmek ve ecelin ansızın geleceğini beklemektir. Yani kim emelini kısa tutar, amelini güzel yapar, sebepleri terk edip her nefeste ecelini beklerse o emelini kısaltmış olur.[348]

23.KANÂAT

Kanâat, Arapça ikna olmak, yetinmek vs. anlamları ifade eder. Yaşamak için zarurî olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak, yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamaktır.[349]

Harrâz'a göre kanâat her türlü ihtiyaçtan kalbin boş olmasıdır. Kim kalbini Allah dışındaki her şeyden boşaltırsa, Allah dışındakiler değil de Allah'ın kendisini seçmesine kanâat ederse o Allah'la kanâat edendir.[350] Harrâz kanâati değişik bir veçheden ele alarak Allah'ın dışında her şeyden kalbini boşaltıp yalnız Allah'la beraber olmakla kanâat etmek şeklinde tarif etmektedir.

24.RIZÂ

Rızâ, Arapçada razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin hükmün akışı altında sükunet halinde bulunması, genelde rızâ, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder.[351]

Harrâz'ın rızâ anlayışı da tanımla aynı yönde ifade edilmiştir. Ona göre, ilahî hükmün bir tecellisi olan ve kaza olarak kendi yanında zuhur bulan her şeye kalbin

---

[346] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 734; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 544, "zâhid" için bkz. *age*., s. 533-534; Acem, *Mevsûa'*, s. 439 vd, "zâhid" için bkz. *age*., s. 434–435. Zühd ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 252.

[347] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-a

[348] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-b

[349] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 347; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 277; Acem, *Mevsûa',* s. 771–772. Kanâat ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 299.

[350] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-b.

[351] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 517; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 396–397; Acem, *Mevsûa',* s. 399 vd. Rızâ ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 335; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 152.

razı olmasıdır. Yani, kim Allah'ın (hükmü altında olan şeylere) takdirine hem kalbi hem de nefsiyle, nimet ve bela anında da kendi ahdi alanındakilere nefsiyle boyun eğerse o Allah'tan razıdır. [352]

25.AHDE VEFÂ

Vefâ, Arapça bir şeyi yerine getirmek, vefâlı olmak gibi anlamları olan bir kelimedir. Kur'an-ı Kerîm'de Bakara 2/40. âyette ifadesini bulan bu terim, Allah'a "elest" bezminde verilen sözü yerine getirmeyi gösterir. Buna "vefâ bil ahd" de denir.[353]

Harrâz'ın anlayışında ahde vefâ çok gayret gösterip, sağlam bir iyi niyet ve gönülden bağlılıkla çalışmaktır. Yani kim hizmet ve tâata yaklaşırsa onun çabası niyet ve iradesine göre vasıflandırılır ve onun ahdi gücü miktarıncadır. Böylece ahde vefâ etmiş olur.[354] Harrâz ahde vefâyı gösterebilme konusunda Allah'ın, kullarını güçleri miktarınca sorumlu tuttuğunu, kulun iyi niyet ve samimiyetle gücü nispetinde çok çalışması gerektiğini ancak böyle vefâlı olabileceğini ifade eder.

26.BÜKÂ/AĞLAMA

Bükâ, Arapça ağlamak anlamına gelen bir kelimedir. İlk dönem sufîleri bekkâûn (çok ağlayanlar) diye anılmışlardır. Ağlama günah, Allah korkusu, Allah'tan ayrı kalma veya sevgi sebebiyle olur.

Kur'an-ı Kerim'de Meryem 19/58, Tevbe 9/82, Necm 53/60, İsra 17/109. ayetler ağlamayı tavsiye etmektedir. Peygamber Efendimiz (sav.) ağlayamayan sahâbe-i kirama "ağlar gibi yapınız" buyurmuştur.[355]

Harrâz'a göre bükâ, üzüntünün hayâ ve utanma tarafına sevk edilmesidir. Kim keder gözyaşlarını akıtırsa, pişmanlıkla yanarak ağlarsa gerçekte ağlayan işte odur.[356]

27.FİRÂSET

Firâset, Arapça görüş, tahmin ve anlamada dikkatli düşünüp isabetli olmak anlamında bir kelimedir. Yakîn'in açılması, gaybın görünmesidir. Firâset îmân

---

[352] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-b.
[353] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 695; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 515–516; Acem, *Mevsûa',* s. 1047–1048, "vefâ bil ahd" için bkz. aynı yer.
[354] *Kitâbu'l-Hakâik,* 81-b.
[355] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 113; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 103–104; Acem, *Mevsûa',* s. 154.
[356] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-a.

makamlarından birisidir. Bu hususa işaret eden ayetler de vardır.[357] Tevessüm de firâsetin eş anlamlısıdır. Mütevessim, müteferris kelimeleri de ayetlerde basiret manasına gelmektedir.[358] Firâset herkeste az çok bulunmakla birlikte tasavvufta kastedilen kalbî ilhamla bir şeyi sezip bilme anlamındaki firâsettir ki buna ilahî lütufla ulaşılabilmektedir.[359]

Harrâz'a göre firâset kulun, gönlün hareketlerini kontrol altında tutarak murakabe etmesidir. Kişi sırrını murakabe eder, gerekli yerde uyarı ve azarlama ile değiştirme yapar, Allah'ın nuruyla bakar, itiraz ehlinin göremediklerine kendisinde beliren sırlarla hüküm verirse o ferasetli kişidir.[360] Harrâz bu bakış açısına delil olarak "*Mümin'in ferasetinden sakının. Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.*"[361] hadisini kullanır.

28.GÜZEL AHLAK

Harrâz'da ifadesini bulan "hüsnü'l-hulk" güzel huy/ahlak demektir.[362] Harrâz'a göre ister halkın cefası türünden olsun, ister Hakk'ın kazası türünden olsun, kişinin istemi dışında kendisine gelen her şeyi kızmadan, sabırsızlanmadan kabul etmesidir. Kim bir halini diğerine şikâyet etmeksizin nefsini hazır duruma getirirse o güzel ahlaklıdır.[363]

29.ADÂLET

Adâlet, Arapça âdil olmak, yasaklardan şiddetle kaçınmak anlamlarına gelir. Bu da farklı farklı olur. Bu konuda zirve noktası "*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*" ayetindeki[364] ifadedir. Bu uç nokta Hz. Rasulullah'tan başkasında bulunmaz.[365]

Harrâz'a göre, fazilet ehline bol bol vermek ama onlara meyletmemek, cehalet ehline de insafı terk etmemek, onları küçük de görmemek adâlettir.[366]

---

[357] Zümer 39/22. ayet gibi.
[358] Hicr 15/75. ayet gibi.
[359] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 217; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 181; Acem, *Mevsûa'*, s. 707–709. Firâsetle ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 391.
[360] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-a.
[361] Tirmizi, *Sünen*, 16. "ve min sureti'l-Hicr", V, 278, nu: 3127.
[362] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 235; Acem, *Mevsûa',* s. 287–288. Güzel ahlakla ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 404.
[363] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-a.
[364] Hud 11/112.
[365] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 32; "adl" için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 23; Acem, *Mevsûa',* s. 631–632.

Harrâz'ın adâlet tarifi ârif kişinin diğer insanlarla olan tavır ve davranış biçiminin nasıl olması gerektiğine dair bir yorumdur. "Fazilet sahiplerine sende bol bol ver ama onlara meyletme, cahillere de insaf edip onlara da meyletme fakir kimseyi küçük de görme" şeklinde bir ifade kullanmıştır.

30.RAHMET/MERHAMET

Rahmet, Arapça açmak demektir. Hz. Peygamberin *Delâil*'de kaydedilen 201 isminden biridir. Cenab-ı Hakk'ın Rahman ve Rahim isimleri de bu köktendir. Rahmet, açmak, yazıklamak, esirgemek, lutfetmektir.[367] İki türlü rahmet vardır;

a.Rahmet-i imtinâniye: Amel ve ibadet edilmeden evvelki Allah'ın umumî rahmeti.

b.Rahmet-i vücûdiye: Takvâ ehline ahirette vaat edilen özel rahmet.[368]

Harrâz rahmeti kişinin nefsini koruyup onu günah işleyip sıkıntıya sokmamasıdır demektedir.

Harrâz'a göre, insanın nefsini masiyetten men etmesi ve ibadetlerle onu koruması nefsine rahmet etmesidir. Çünkü nefsi rahmete öncelikle lâyık olandır.[369] Harrâz "*Kim nefsine merhamet etmezse başkasına da merhameti olmaz*."[370] hadisini delil getirir.[371]

31.HÜSN-İ ZAN

Hüsn güzellik demektir. Hüsn-i zan ise iyi niyet anlamına gelir.[372] Harrâz'a göre "Kim Allah'ın rahmetinden güzelce ümit besleyerek amelini güzel yapar ve az gösterirse o Allah hakkında hüsn-i zan sahibidir."[373] Yani Harrâz kişinin yaptıklarının güzel olması neticesinde gerçek hüsn-i zanna sahip olabileceğini aksi takdirde kişinin hüsn-i zannının gerçeği yansıtmayacağını, boşuna bir vehim olacağını belirtir.

32.SALÂBET

---

[366] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-b.
[367] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 510; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 389; Acem, *Mevsûa',* s. 392.
[368] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 389; Acem, *Mevsûa',* s. 392–393.
[369] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-a.
[370] Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı,* IX, 129, nu. 1978.
[371] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-b.
[372] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 235; Acem, *Mevsûa',* s. 288.
[373] *Kitâbu'l-Hakâik,* 85-a.

Harrâz'a göre salâbet acziyet ve eziklik göstermeden Hak için hak edene hakkı söylemektir. Kim doğru bildiği yerde nefsinin veya başkasının kınamasına aldırmadan cesurca hakkı söylerse o salâbet ehlidir.[374]

33.İCTİHÂD

İctihâd, Arapça bütün gücünü harcama manasına gelir. Tasavvuf deyimi olarak, sufî'nin meşakkat ve külfeti gerektiren işlere yönelmesi, onları yapmaya çalışmasıdır.[375]

Harrâz'a göre ictihâd, fesat ehlinin yaptıkları kendisine elem vermesine rağmen gayesine ulaşmaya devamlı surette gayret göstermektir. Harrâz ictihâdı şöyle tanımlar: "Kim nefsinin tembelliği ve gönlünün meşguliyeti olmadan afet ve fesat havatırdan temizlenmiş olarak Allah'a itaat ederse o ictihâd ehlidir."[376] Harrâz'ın tanımında da aynı yönde ifade edilmiş olan ictihâd aynı zamanda havatırdan gönlü temizlemiş olarak Allah'a itaat olarak da tanımlanmıştır.

34.İSTİKÂMET

İstikâmet, Arapça düzeltmek, bir şeyi doğrultmak demektir. Tâate yapışmakla birlikte günahtan kaçınmaktır ki istikâmetin hakikatini nebiler ve velilerin büyükleri bilir. Üç çeşit istikâmet vardır:

a.Kelime-i şehadet üzerine olan, dil ile istikâmet,

b.İrade doğruluğu üzerine olan canların istikâmeti,

c.İbadette cehd üzere olan erkân istikâmeti.[377]

Harrâz'ın istikâmet tanımı üçüncü maddedekine benzemektedir. Ona göre, "Her kim kendini sanki kıyametin ortasındaymış ve Hakk'ın huzurundaymış gibi kabul ederek istikâmet üzere ibadet ederse o istikâmet ehlidir."[378] İbadetleri kemal derecede huşû' ve ihlâsla Allah'a yönelip olması gerektiği gibi Cenab-ı Hakk'a ibadet etmek şeklinde ifade edilmektedir.

35.İNÂBE

İnâbe, Arapça tövbe edip dönmeyi, pişman olmayı ifade eder. Manevi eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide başvurup, tövbe ederek ona bağlanmasına inâbe

---

[374] *Kitâbu'l-Hakâik,* 82-b.
[375] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 297.
[376] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-a.
[377] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 258–259; Bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 53–55.
[378] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-a.

denir. İnâbe aynı zamanda Kur'anî bir ifadedir. Ra'd 13/27, Lokman 31/15, Zümer 39/17–54 gibi ayetlerde geçmektedir.[379]

Harrâz, inâbeyi günah ve şüpheler ondan gidip, hayır yoluna hizmet ve ihsana kişinin yönelmesi anlamında açıklamıştır. Harrâz'ın tanımında bu kelime mürşidden inâbe almak anlamında kullanılmamıştır. Şöyle ki, ona göre kim kalbini hayır ve fazilet onda tezahür edecek şekilde günah, isyana götüren şüphelerden kurtarırsa ve hayır yolunda hizmet ve ihsana yönelirse işte o inâbe ehlidir.[380]

36.RİÂYET

Riâyet, Arapça gözetmek, korumak demektir. Tasavvufta amellerin hallerin ve vakitlerin korunması mühimdir, salik hem bunları gözetir hem de bunları verene bakar; kul, Rabbine varana kadar ilahî koruma altındadır.[381]

Harrâz riâyetin tanımını kişinin amellerini itina ile yerine getirmesi anlamında kullanmıştır. Ona göre riâyet, tevfîk ve inayeti Allah'tan beklemekle beraber yaptığı işe itina ve özen göstermektir. Kim kendine Rabbi için titiz davranır, başına gelen ezalara tahammül gösterirse o riâyet ehlinden olur, demektedir.[382]

37.SEKÎNET

Sekînet kelimesi vakar ve iç huzuru anlamında Arapça bir kelimedir. "O (Allah), îmânları artsın diye müminlerin kalbine sekîneti indirendir."[383] âyetinde bu terime işaret vardır. Gaybın gelişinde meydana çıkan huzur hali Nebî ve velîlerin kalbine inen sekînet, nur, kuvvet ve ruhtan teşekkül eder ve mahzun kalbi teselli eder.[384]

Harrâz'a göre sekînet, kendisiyle kalpten kin ve hasedin gittiği, şefkat ve nasîhat'in geldiği kalbe atılan bir nurdur. Kimin kalbinde kin, haset ve yalan olmayıp şefkat ve nasîhat bulunursa bilsin ki o kalbe sekînet iner.[385] Harrâz bir kalbe

---

[379] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 310; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 246–247; Acem, *Mevsûa',* s. 97–98.
[380] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-a.
[381] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 517; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 397–398; Acem, *Mevsûa',* s. 406–407.
[382] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-a.
[383] Fetih 48/4.
[384] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 552; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 418–419; Acem, *Mevsûa',* s. 474.
[385] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-b. Fetih 48/26. ayete telmih vardır.

sekînetin inebilmesi için orada kin, haset ve yalanın olmaması ve şefkat ve nasîhatin bulunması gerektiğini ifade ederek kalbin durumunu anlatmaktadır.

38.SÜKÛT

Sükût, Arapça susmak demektir. Tasavvufta susmak, teslimiyeti ifade eder. Tasavvuf hal ilmi olduğu için konuşarak değil de susarak yani hal ile yaşayarak öğrenilir. Dış sükût ve iç sükût olmak üzere iki çeşit sukut vardır. Mesela tevekkül halindeki kişinin kalbi rızık endişeleri açısından susma durumundadır. Vücudun hareketsiz hali de kendine göre sükûtu ifade eder. Âşık susarsa, ârif konuşursa helak olur denmiştir.[386]

Harrâz'a göre kim fuzulî sözü konuşmaz, Allah ve Resulünün mübah kıldığı türden olan sözlerini de kısa tutarsa o sükût ehlindedir.[387] Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Harrâz'a göre sükût ehli olmanın şartı boş sözü terk, mübah olacak türden sözleri de az konuşmaktır.

39.FİKİR/TEFEKKÜR

Fikir kelimesi düşünce, teamül, derin düşüncelere dalma, Allah'ın ayet ve nimetleri üzerinde düşünmek demektir. Ayetler üzerinde düşünmek mârifeti, nimetler üzerinde düşünmek muhabbeti artırır.[388]

Harrâz'ın anlayışında tefekkür, kalbin ibret nazarıyla kudretin celâli ve minnetin cemaline nazar etmesidir. Kim düşünme ve mârifet nuruyla rızıklanırsa Allah'ın kudretinin esrarengizliği konusunda kalbinde fevâid ve ibret nurları doğar ve istek ateşi belirir. İşte o fikir/tefekkür ehlindendir.[389] Tefekkürden hedeflenen şey, kalpte ilim tahsil etmektir.[390] Harrâz da fikir tanımında Allah'ın kudretine ibret nazarıyla bakmayı ve bunun sonucundaki mârifeti elde etmeyi kastetmektedir.

40.VECEL

Vecel: Korkunun ilk makamı takvâdır. Bu makamda müttekiler, salihler ve amil olanlar yer alır. İkinci makamı hazerdir. Zühd, verâ ve huşû sahipleri yer alır.

---

[386] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 586; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 440–441; Acem, *Mevsûa'*, s. 473. Sükût ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 257.

[387] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-b.

[388] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* s. 180; "fikr" için bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 727–728, "tefekkür" için bkz. *age*., s. 188 vd.

[389] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-b.

[390] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 216.

Üçüncü makamı haşyettir. Âlim, âbid ve muhsinler yer alır. Dördüncüsü ise *vecel*dir. Zâkirler, muhbitler ve ârifler yer alır. Beşincisi işfâktır. Bu makam da şehitler, muhibbûn ve özel mukarrabûndan oluşan sadıklar içindir.[391]

Harrâz'a göre ise vecel, kalbin ansızın ecelin gelebileceği korkusuyla deprenmesidir. Kim (ahirette) başına gelebilecek utanma, üzüntü, çekingenlik gibi durumları düşünüp endişe ederek ecelin ansızın gelebileceğini tasavvur edip amelini güzelleştirirse o vecel ehlindendir.[392]

41.HALVET

Halvet, Arapça yalnız kalıp, tenha bir köşeye çekilmek demektir. Tasavvufta ise, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyâzetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süre için koymasıdır. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek halvet olarak değerlendirilir.[393]

Harrâz'a göre de halvet, kalbin hasret evinde kederlerin birleşmesiyle yalnız kalmasıdır. Yani kim himmetini yükseltir, kalbini nefsi arzuların afetinden temizler, düşünce ve fikrini Azamet-i Kibriya'nın derinliklerine çevirirse o halvet ehlindendir.[394] Harrâz'ın tanımında da kalbin her türlü şehevî düşünceden temizlenip Allah'tan gayri her şeyden uzaklaşıp yalnız kalması ifade edilmektedir.

42.İHTİMÂM

İhtimâm kelimesinin kökü olan hemm kelimesi kasd, azm, düşünce, kaygı anlamlarına gelir. Tasavvufî bir terim olarak ise "İyi ya da kötü bir işi yapmaya kalbin karar vermesidir. Sâlikin bütün düşünceleri ve kaygıları tek bir düşünce ve kaygı haline getirmesi tasavvufta esastır. Bir sâlikin biricik kaygısı Allah olursa Allah onu tüm kaygılardan kurtarır."[395]

Harrâz'a göre, "Hüzün ve kaygının azlığıyla beraber ihtimâmın devam etmesidir. Kim kaygılandığında sürura önem verirse, genelde sevinirse o ihtimâm

---

[391] Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb*, I, 29, 241. Acem, *Mevsûa',* s. 1029'dan naklen.
[392] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-b.
[393] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 249; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206; Acem, *Mevsûa',* s. 331–334.
[394] *Kitâbu'l-Hakâik,* 83-b.
[395] Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 218–219. bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 1009.

sahibidir."[396] Harrâz'ın bu tanımı Tasavvufî terminolojide kullanılan tanım ile örtüşmektedir.

43.TAHAMMÜL

Harrâz'a göre cahillerden gelen ezalara müdahale etmeden tahammül göstermektir. Kim insanlardan gelen ezalara tahammülsüzlük göstermeden, şikâyet etmeden katlanır ve belalara sabrederse o halimdir, tahammül ehlindendir.[397]

44.TÂAT

Tâat, Arapça itaat, muvafakat, emre boyun eğme gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. "Bir emre isteyerek muvafakat etmek" şeklinde de tanımlanmıştır. Sülemî tâatın nedenini cehennem korkusu, cennet ümidi ve Allah'ın rızâsına bağlar. İbadete verilen manalardan biri de tattır. Bu anlamda Allah'ın emirlerine uyana muti denir.[398]

Harrâz'a göre tâat, sevgisi sebebiyle Allah'ın hükmüne daimi surette boyun eğmektir. Yani kim Allah'a hizmet ve ibadet konusunda usanmadan itaat ederse o gerçek itaatkârdır.[399] Harrâz da yukarıda ifade edilen tarif doğrultusunda bir tanım yapmıştır.

45.İFTİKÂR (FAKİRLİK)

Fakr, Arapça fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi manaları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fânî olmaktır. Mutasavvıflara fukara adı verilir. Onlar kendilerini mülkten uzak tutmuşlardır, yani içlerinde mal mülk sevgisi kalmamıştır. Fakrın hakikati kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır.[400]

Harrâz'a göre gerçek fakr muhtaç olduğunu bilerek ve iftihar ederek Allah'ın huzurunda/ bab-ı Rahmetinde devamlı bu hal üzere bulunmaktır. Kim Hakk'ın kapısında daima kendini muhtaç bilip bundan da iftihar ederek sıkıntısına rağmen

---

[396] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-a. Yunus 10/62 *"Allah'ın dostlarına gelince; şunu çok iyi bilin ki, onlara korku olmayacaktır, onlar üzülmeyeceklerdir de."* ayetine telmih vardır.

[397] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-a.

[398] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 618; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 463; Acem, *Mevsûa',* s. 569–570.

[399] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-a.

[400] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 204; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 171–172; Acem, *Mevsûa',* s. 717 vd.

güzel bir intizarla, zorlanmadan bu hal üzere bulunursa iftikâr ehlindendir.[401] Harrâz da fakrı tanım ile aynı anlamda kullanmıştır.

46.MUHÂSEBE

Muhâsebe, Arapça hesaplaşma, hesaba çekilmek anlamlarına gelir. Nefsini adım adım, soluk soluk hesaba çeken kişinin kıyamette hasreti az, Arafat meydanında vakfeleri kısa olur. Kısaca muhâsebe, nefsin yaptığı iyi ve kötü işler açısından kendini hesaba çekmesidir.[402]

Harrâz muhâsebeyi daha içsel olarak ele almıştır. Öyle ki sırra gelen havatırı "hayır mı şer mi olduğunun muhâsebesi" olarak tanımlamıştır. Harrâz'ın ifadesine göre muhâsebe, güzel bir yöntemle murakabeye devamdır. Kim aklının nuruyla sırrının afet hareketlerini gözler, havatırın hayrını ve şerrini ayırt ederse o muhâsebe ehlindendir.[403]

47.RİYÂZET

Riyâzet, Arapça terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitme vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Nefsini eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyâzet denir. Nefsi ibadete alıştırmak üzere eğitmek de riyâzettir. Nefsin cihadı bir ömür boyu sürer.[404]

Harrâz'ın tanımında da benzer ifadelere rastlamaktayız. Ona göre riyâzet, riâyet meydanında nefsi cezalandırmaktır. Kim her hal ve hareketinde ve her nefesinde az yemek az konuşmak suretiyle nefsini razı ederse o riyâzet ehlidir.[405]

48.İSTİÂDE

Harrâz'a göre her kim yardım ve himmet çağrısıyla yanarak, vesvese ve endişe karanlığından kurtulmak için himmeti yardıma çağırırsa ve bunun için haykırırsa o istiâde ehlindedir.[406]

49.SEHÂ

---

[401] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-a.

[402] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 442; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 341; Acem, *Mevsûa',* s. 833–835.

[403] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-a.

[404] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 521; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 399–400; Acem, *Mevsûa',* s. 429–431.

[405] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-b.

[406] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-b.

Sehâ, Arapça cömertlik demektir. Sehâ Allah'ın sıfatlarındandır. Allah mutlak olarak Kerim'dir.[407]

Harrâz'a göre sehâ, hayâyı elde etmek için yaratılmışlara mal ve candan bol bol vermektir. Kim Mevlâ için malı ve bedeniyle şükrederek, razı olarak bol bol ihsan ederse şehvet ve hevâ ölür, Hakk'ın muradı onun muradı olarak görünürse o sehâ ehlindendir.[408] Harrâz'ın sehâ anlayışı, cömertliğin zirvesi olarak tarif edebileceğimiz yaratılmışlara Mevla'nın rızâsı uğrunda hevâsı ölünceye ve Hakk'ın isteği kendi isteği gibi görününceye dek bol bol ihsanda bulunmaktır.

50.TESLÎM

Teslîm, Arapça teslim olmak, boyun eğmek anlamındadır. Cürcânî'nin tanımıyla teslîm, "Allah'ın emrine boyun eğmek, hoşuna gitmeyen hususlarda itirazı terk etmek veya kazayı rızâ ile karşılamaktır. Dışta ve içte herhangi bir değişme olmaksızın inen belaya sabretmeye" teslîm denmiştir.[409]

Harrâz'a göre ise "Allah'ın hükmüne teslim olmaktır. Kim kullukla ilgili fiillerinde Mabud'a teslim olursa, sevinç ve sıkıntıda Rububiyetin celâlinin hükümleri altında rahat olursa o teslîm ehlindendir."[410] Harrâz'ın tanımı da sözlükte ifade edilen yukarıdaki tanımla birebir örtüşmektedir.

51.HİDÂYET

Hidâyet, Arapça irşat etmek, doğru yolu göstermek anlamında bir mastardır. Hedefe ulaştıran yolu göstermek, ona varan yolu tutmak anlamındadır.[411]

Harrâz'ın tanımına göre hidâyeti kendisine Allah'ın verdiğini idrak ederek Allah'ın üzerindeki nimetlerini bilen kimse hidâyet ehlindendir. Onun ifadesinde "Kim hidâyet vererek Allah'ın kendisine verdiği nice nimetleri bilir, güzel amel ve ibadetlerini idrakin nuruyla görürse o kimse hidâyet ehlindendir." şeklinde yer almaktadır.[412]

52.İSTİĞÂSE

---

[407] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 550; Acem, *Mevsûa',* s. 459. Sehâ ile ilgili olarak Tasavvuf tarihindeki görüşler için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 411.
[408] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-b.
[409] Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, s. 59; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 654; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 483–484; Acem, *Mevsûa',* s. 174–175.
[410] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-b.
[411] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 275; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 225; Acem, *Mevsûa',* s. 1007–1008.
[412] *Kitâbu'l-Hakâik,* 84-b.

İstiğâse, Arapça yardım istemek demektir. Sıkıntılı durumda müridin şeyhinden ve zamanın kutbundan himmet yoluyla yardım etmesini dilemesidir. Yardım Allah'tandır, mürşitten değildir, yardım mürşidin duâsıyla gelir.[413] Harrâz'ın ifadesine göre ise istiğâse "Yardım istemeye devam ederek saf ve duru olmaktır."[414]

53.HIFZU'L-HURME (HARAM SINIRINI GÖZETMEK)

Harrâz'a göre, ubûdiyeti yerine getiren, güzel bir duruş sergileyerek Rubûbiyet'in celalinin ateşinin nuruyla beşerî vasıflardan fânî olan kimseler Allah için hurmeti koruyanlardandır.[415]

54.VİCDÂNU HALÂVETİ'L-MİNNET

Harrâz'a göre Vicdân-ı halâveti'l-minnet "Her türlü şehvet ve günahın acısını duymaktır." Yani kim şehvetin acılığını hissederse ondan güç ve kuvvet düşer. Günahın afetlerinin en aşağısı onda görünür. İşte bu kimse minnetin[416] tadını tatmıştır.[417]

55.VİCDÂNU HALÂVETİ HUBBİ'S-SAHÂBE

Harrâz'a göre, sahâbe sevgisinin tadını bulmak, anlamındaki bu kavramda kişi, Allah ve Resulünün sevdiğini sever, Allah ve Resulünün uzak olduğunu terk ederse o kimse sahâbenin sevgisini tatmıştır. Bu kimse ayrıca bidat sahibinin sözüne de duyarsız kalmaz, buğz eder.[418]

56.VİCDÂNU HALÂVETİ'L-MAHABBE

Bu kavram muhabbetin aslını bulmaktır. Mahbubun muhabbeti dışındaki her muhabbetten, her ayıptan temizlenerek, kendisi ğayb perdeleri içinde olduğu halde istediği şeyleri yapabilendir. Kim yaratılmışların muhabbetinin aslını bulursa onun sırrı ayıpların sevgisinden uzaklaşarak Rabbü'l-Âlemîn'in muhabbetinin lezzetini tadar. Harrâz'a göre bunun alameti şunlardır:

1.Allah'ın emrine uymak nehyinden kaçmak.

2.Allah'ın affını ümit edip, yakînlığından korkmak.

3.(Allah) düşmanlarına muvafakat etmemek.

---

[413] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 321; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 256.
[414] *Kitâbu'l-Hakâik,* 85-a.
[415] *Kitâbu'l-Hakâik,* 86-a.
[416] Minnet hkk. bkz. Acem, *Mevsûa',* s. 945–946.
[417] *Kitâbu'l-Hakâik,* 86-a.
[418] *Kitâbu'l-Hakâik,* 86-b.

4.(Allah'ın) Resulüne ittiba etmek.

5.Allah korkusunu yerleştirmek, O'nu istemekten geri durmamak.

6.Huşû'dan geri durmamak, Allah'ın Rahmetinden ümit kesmemek.

7.Muhabbetini izhar etmemek, gözyaşlarını açığa vurmamak.

8.Mekrinden emin olmamak, nimetlerini unutmamak, çalışmayı ve zikretmeyi bırakmamak.

9.Allah'ın yolunda bulunmaktan, hizmetinde olmaktan ve yakînlığından usanmamak

10.Başkasını O'na tercih etmemek

11.Kendi benliğini (nefsini) ve iyiliğini ortaya koymamak. Bütün bu sayılan hususları gerçekleştiren kimse Harrâz'a göre gerçek anlamda sevilenlerden olur, muhabbetin tadını gönlünde bulur.[419]

Kim bunlardan bir vasfı kendinde bulursa onu setretmeli ve şükretmelidir. Eğer bulamazsa hasret ve pişmanlık duymalıdır. Allah (yolunda) hizmete devam etmeli, tazarru, inilti, yalvarışla ve özlemle yardım istemeye devam etmelidir. Allah isteyene verir, yardım isteyene yardım eder. Günahları affeder, hasret çekene merhamet eder. Çünkü O Sübhândır, O'ndan başka ilah yoktur.[420] İşte bu sayılanlar iyilik yolunun hasletleridir. Kimin bunları yapmaya gücü yeterse onun için açılım gerçekleşir. Eğer yapamazsa bu konulardaki (anlatılanlar) onları anlayan için yeterlidir.[421]

---

[419] *Kitâbu'l-Hakâik,* 86-b.
[420] *Kitâbu'l-Hakâik,* 87-a.
[421] *Kitâbu'l-Hakâik,* 87-a.

SONUÇ

İlk dönem Tasavvuf Tarihi kaynakları çoğunlukla hicrî III-IV/IX-X. asırlarda te'lif edilmiştir. Araştırmamıza konu edindiğimiz Ebû Saîd el-Harrâz'a ait risaleler ise hicrî III. asrın ürünüdür. Tasavvuf Tarihinde önemli bir yer teşkil eden Harrâz'ın görüşlerine kendi eserleri vasıtasıyla ulaşmak için onun *Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân, Kitâbü'l-Ferâğ* ve *Kitâbü'l-Hakâik* adlı risalelerini inceledik. Bu eserlerin başka bir nüshasına ulaşamadığımız için Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 2713 nu.da kayıtlı tek yazma nüshalarından çalışmak zorunda kaldık.

Bu çalışmamızla ilk dönem mutasavvıflardan olan Harrâz'ın çok az bilinen bu üç eserini tercüme etmek suretiyle kolay ulaşılabilir hale getirmeyi hedefledik. Bu eserlerdeki görüşleri içerik olarak sonraki Tasavvuf kaynaklarıyla örtüşmesine rağmen diğer kaynaklarda Harrâz'a atfedilen sözlere bu eserlerde rastlayamadık. İkinci bölümde ele aldığımız kavramlar genelde Tasavvuf literatüründe kullanıldığı anlamda kullanılmaktadır. Tasavvuf Tarihinde fenâ ve bekâ hakkında ilk söz söyleyen kişi olarak bilinen Harrâz'ın bu eserlerinde tanımını yaptığı kavramlar arasında fenâ ve bekâ bulunmamaktadır. Buna rağmen incelediği bütün kavramları fenâ ve bekâ perspektifinden ele almaktadır.

Kitâbü'l-Keşf ve'l-Beyân tamamıyla enbiyâ ve evliyâ arasındaki üstünlük problemini tartışmaktadır. Bu husus bize ilgili problemin o günkü tartışma konuları arasında yer aldığı izlenimini vermektedir. *Kitâbü'l-Hakâik*'ta ise yetmiş iki adet kavramı tanımlamakta ve kısa birer cümle ile izah etmektedir. Bu kavramları seyr-i sülûkün aşamaları olarak değerlendirmektedir. *Kitâbü'l-Ferâğ*'da ise Tasavvuf yolunda bulunan kişinin ruh halini irdelemekte, karşılaşacağı durumlar hakkında yol gösterici tahliller yapmaktadır.

Bu çalışmamızla ilk döneme dair Harrâz'a ait eserlerden üç risaleyi daha ortaya koymakla beraber Harrâz'ın görüşlerini de daha geniş ve daha net olarak ele almış olduk. Bu araştırma Harrâz'ın diğer eserlerinin de Türkçe'ye kazandırılması ve bütün eserlerinden hareketle görüşleri üzerinde yeni araştırmalar yapılması gereğini

göz önüne sermektedir. Araştırmamızın, bundan sonra Harrâz'la ilgili yapılacak çalışmalara küçük de olsa bir katkısı olacağı inancını taşıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Acem, Rafîk, *Mevsûatu Mustalahâti't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 1999.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed (v. 1162 h.), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs,* Beyrut 1988.

Ateş, Ahmet, "Kastamonu Genel Kitaplığında Bulunan Bazı Mühim Arapça ve Farsça Yazmalar", *Oriens*, 1952, c.5, s.28–46.

Attar, Ferîdüddîn (v. 618/1221), *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz. M. Zahit Kotku, İstanbul ts.

Baltacı, Naile, *Ebû Saîd El-Harrâz ve Tasavvufî Görüşleri,* Yüksek Lisans Semineri, Danışman: Doç. Dr. Hülya Küçük, Selçuk Ü. Sos. Bil. Enst., Konya 2007.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v. 458 h.), *Şu'abu'l-Îmân,* I-VIII, Beyrut 1410.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur,* Leiden 1938.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (v. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî,* I-VII, Beyrut 1410/1990.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* İstanbul 2005.

Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (v. 816/1413), *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Beyrut 1990.

Demirci, Mehmet, "Ebû Saîd el-Harrâz," *DİA.*, X, 222-223, İstanbul 1994.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük,* İstanbul 1996

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *Sünenu Ebî Dâvûd,* I-III, Beyrut 1409/1988.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, trc. Ahmet Sedaroğlu, İstanbul 1989.

Gürer, Dilâver, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri*, İstanbul 2005.

Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah en-Nîsâbûrî (v. 405 h.), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I-IV, Beyrut 1411/1990.

Harrâz, Ebû Saîd (v. 286/899), *et-Tarîku ilallâh "Kitâbu's-Sıdk"*, nşr. Abdulhalîm Mahmûd, Kahire ts.

_____, *Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, Nu: 2713, vr. 64.b–70.b.

_____, *Kitâbu'l-Hakâik*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu Nu: 2713, vr. 78.a–87.b.

_____, *Kitâbu'l-Ferâğ*, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, Nu: 2713, vr. 71.b–78.a.

_____, *The Book of Truthfulness (Kitâb al-Sidq)*, Edited Arthur John Arberry, London 1937.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali (v. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*, Kahire 1931 m.

Hucvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî (v. 470/1077), *Keşfü'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi,* trc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1996.

İbn Manzûr (v. 711 h.), *Lisânu'l-Arab*, (I-LV), Kahire ts.

İz, Mahir, *Tasavvuf,* nşr. M. E. Düzdağ, İstanbul 1995.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed (v. 380/990), *et-Taarruf limezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kahire 1412.

_____, *Doğuş Devrinde Tasavvuf,* hz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1992.

Kuşeyri, Abdulkerîm b. Hevâzin (v. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf,* Beyrut 1993.

_____, *Kuşeyrî Risalesi*, trc. ve haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1991.

Küçük, Hülya, *Tasavvuf Tarihine Giriş,* Konya 2004.

Massignon, L., "Harrâz," *İ.A. (Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 1950.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (v. 261 h.), *Sahîhu Müslim,* I-V, Beyrut ts.

Nwyia, Paul, *Exegése Coranique et Language Mystique*, Beyrut 1970.

Özek, Ali ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 1993.

Öztürk, Müslüm, *Kitabu Mi'yarı't-Tasavvuf ve Mahiyatuh ve Ebû Saîd Ahmed b. İsa el-Harrâz*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Ü. Sos. Bil. Enst., Şanlıurfa 1998.

Saab, Nada A., *Sufî Theory and Language*, December 2003.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, İstanbul 1982.

Semânî, Ebû Saîd Abdukerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (v. 562/1166), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ, I-V, India 1966.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî (v. 378/988), *el-Lüma' fî Târîhi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Beyrut 2001.

_____, *el-Lüma' İslam Tasavvufu*, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul 1996

Sühreverdî, Şihâbu'd-Dîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdillah (v. 632/1240), *Avârifu'l-Maârif*, Beyrut 2005.

_____, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, trc. H.Kamil Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990.

Sülemî, Ebû Abdirrahmân (v. 412 h.), *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, Mısır 1372/1953.

Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensârî (v. 973/1565), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, (I-II), Kahire 1954 m.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (v. 360 h.), *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* I-XX, Musul 1404/1983.

_____, *el-Mu'cemu'l-Evsat,* I-X, Kâhire 1415.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre (v. 279 h.), *el-Câmiu's-Sahîh (Sunenu't-Tirmizî),* I-V, Beyrut ts.

Uğur, Hakan, "Kur'ân'da Hikmet Kavramı," Basılmamış Doktora Semineri, ss. 1–76, Konya 2003.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

Zebîdî, Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'llatîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XII+I, trc. ve şerh: Kâmil Miras, Ankara 1988.

ÖZGEÇMİŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Naile BALTACI			
Doğum Yeri:	Ankara			
Doğum Tarihi:	23.01.1973			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	İsfendiyarbey İ.O.	İlkokul	Kastamonu	1983
Ortaöğretim	İmam Hatip Lisesi	Ortaokul	Kastamonu	1987
Lise	İmam Hatip Lisesi	Lise	Kastamonu	1991
Lisans	M.Ü. İlahiyat Fak.	Üniv.	İstanbul	1996
Yüksek Lisans	Selçuk Ü. Sos. Bil. Enst.	Y. Lisans	Konya	2009
Becerileri:				
İlgi Alanları:				
İş Deneyimi:	Öğretmenlik (1996-2009)			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Doç. Dr. Hülya KÜÇÜK (S.Ü.İ.F. Tasavvuf ABD. Öğretim Üyesi) Dr. Hakan Uğur (S.Ü.İ.F.Tefsir ABD. Arş. Gör.)			
Tel:	0322.2310637			
E-Posta:	bbaltaci@cu.edu.tr			
Adres	Mahfesığmaz mah. 79017 sk. Akyıldız apt. No:1 D: 2 Çukurova Adana			